

Ivan Mladenović

SAGLASNOST I VEĆINSKO GLASANJE

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Recenzenti:

Milorad Stupar

Petar Bojanić

Biblioteka:

Prudentia

Ova knjiga nastala je kao rezultat rada u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, Univerziteta u Beogradu, pod nazivom „Etika i politike životne sredine: institucije, tehnike i norme pred izazovom promena prirodnog okruženja“ (br. 43007), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ISBN 978-86-82417-85-9

Slika na koricama: Ambrodo Lorenzeti,
Posledice dobre vladavine u gradu, 1338-40.

Ivan Mladenović

SAGLASNOST I
VEĆINSKO GLASANJE:
Osnove moderne filozofije politike

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd, 2015.

SADRŽAJ

Uvod.....	7
Poglavlje I	
Teorija demokratije u Hobsovim ranijim delima	
Uvod.....	17
1. Hobsovo shvatanje demokratije u <i>Elementima zakona</i>	21
2. Uloga i mesto demokratije u Hobsovom delu <i>O građaninu</i>	33
Zaključak	43
Poglavlje II	
Saglasnost i većinsko glasanje u Hobsovom <i>Levijatanu</i>	
Uvod.....	49
1. Hobsovo razumevanje države, predstavljanja i autorizacije.....	56
2. Saglasnost i većinsko glasanje.....	62
3. Saglasnost i većinsko glasanje kao izvori političke obaveze.....	68
4. Hobsovo šire gledanje na većinsko glasanje – O prirodi skupštine kao predstavnika.....	74
Zaključak	80
Poglavlje III	
Lok o saglasnosti i većinskom glasanju	
Uvod.....	89
1. Saglasnost i većinsko glasanje kao osnove uspostavljanja države.....	96
2. Lokovo opravdanje većinskog odlučivanja.....	103
3. Osnovna uloga većinskog glasanja u Lokovoj političkoj teoriji.....	111
4. Paradoks najviše vlasti i njegovo razrešenje.....	116
Zaključak.....	126

Poglavlje IV	
Hjumova kritika zamisli o društvenom ugovoru i saglasnosti naroda	
Uvod.....	131
1. Kritika Lokove verzije društvenog ugovora.....	135
2. O osnovama autoriteta i poslušnosti: saglasnost koja se zasniva na interesu.....	158
Zaključak.....	173
Zaključak.....	179
Literatura.....	183

UVOD

Ova knjiga ima dva osnovna cilja. Prvi cilj jeste interpretacija jedne, po našem mišljenju, značajne teme u okviru moderne političke misli. Reč je o odnosu saglasnosti i većinskog glasanja, kao osnovu shvatanja legitimnosti u moderno doba. Ovoj temi pristupićemo prvenstveno razmatrajući teorije klasičnih teoretičara društvenog ugovora, Tomasa Hobsa i Džona Loka. Nastojaćemo da pokažemo da saglasnost i većinsko odlučivanje, odnosno njihovo dovođenje u međusobnu vezu, čini osnov zasnivanja moderne filozofije politike, kao i kasnijeg razvoja teorije i prakse demokratije. Nakon razmatranja stanovišta ovih mislilaca, bavićemo se Hjumovom kritikom teorije društvenog ugovora. U tom pogledu, nastojaćemo da vidimo na koji način se Hjumova kritika odražava na zamisao o zasnivanju političke teorije na saglasnosti i većinskom odlučivanju. Drugi cilj ove knjige u vezi je sa relevantnošću ove teme za savremenu normativnu političku teoriju i teoriju demokratije. Naime, jedan od važnih problema sa kojim se suočavaju savremene teorije jeste na koji način je moguće odrediti koja procedura političkog odlučivanja je, normativno gledano, najadekvatnija za jednu političku zajednicu. Čak i ako se dođe do nekakvog odgovora na to pitanje, i dalje ostaje problem koji je najadekvatniji način za ustanovljavanje takve jedne procedure. S obzirom da su se teoretičari društvenog ugovora prvi, na celovit i konzistentan način, bavili ovim problemima, naše očekivanje je da razmatranje prednosti i mana njihovih učenja može biti od koristi za suočavanje sa sličnim problemima u savremenoj političkoj teoriji.

Imajući u vidu, da je ova knjiga najvećim delom posvećena interpretaciji klasičnih teorija u okviru istorije političke misli, ukratko ćemo istaći razlike između glavnih metoda tumačenja i izneti razloge za naše prihvatanje analitičkog metoda. Naime, savremene interpretacije klasične političke teorije mogu se, najopštije gledano, podeliti na analitičke i kontekstualističke. Osnovna karakteristika kontekstualističkih interpretacije jeste da se misao nekog teoretičara politike najbolje može razumeti uzimajući u obzir istorijski kontekst u kome je ona nastala. Drugim rečima, političke teorije samo su dokumenti koji svedoče o političkim borbama određenog vremena. Ma koliko bila apstraktna neka teorija, ona se najbolje može razumeti kao neka vrsta ideološkog sredstva kako bi se uticalo na političke prilike.^[1] Za razliku od toga, analitičke interpretacije prevashodno su usmerene na argumentaciju na koju se politički mislioci oslanjaju u svojim teorijama.^[2] Ovaj tip interpretacije, uglavnom je usmeren

---

1 Klasičan primer kontekstualističkog pristupa jeste Skinnerova dvotomna knjiga *Temelji moderne političke misli* (Skinner 1978a; Skinner 1978b). Skinner u ovoj knjizi, na sledeći način, određuje suštinu kontekstualističkog metoda tumačenja: „Nastojao sam, da se ne bavim isključivo glavnim teoretičarima, već da se, umesto toga, usredsredim na opštiju društvenu i intelektualnu matricu iz koje njihova dela nastaju. Najpre, diskutujem ono što mi se čine kao najrelevantnije karakteristike društava u kojima su, i za koja su, oni pisali. Smatram, da politički život postavlja glavne probleme za teoretičara politike, uzrokujući da se određene teme pokažu kao problematične, kao i da odgovarajući domen pitanja postane glavni predmet debate... Tako da sam, nastojao da napišem istoriju koja je manje usredsređena na klasičan tekst, a više na istoriju ideologija, pošto je moj cilj bio da konstruišem opšti okvir unutar koga spisi značajnih teoretičara mogu da se situiraju“ (Skinner 1978a: x–xi). Za Skinnerov kontekstualistički pristup Hobsu, videti: Skinner 1966; Skinner 1972. Za kontekstualističku interpretaciju Loka, videti: Dunn 1969, Tully 1993. Skinner eksplicitno tvrdi da je za razmatranje mislilaca kojima se u ovoj knjizi prvenstveno bavimo, Hobsa i Loka, najadekvatniji kontekstualistički metod. Za tvrdnju o Hobsu, videti: Skinner 2006: 241–242. Za tvrdnju o Loku, videti: Skinner 1978a: xiv. Za argumentovanje u prilog kontekstualističkog pristupa istoriji političke teorije, nasuprot drugim pristupima, videti posebno: Dunn 1996: 18–22. Za kritiku kontekstualističkog pristupa, videti: Kelly 2011.

2 Neke od klasičnih analitičkih interpretacija Hobsove političke teorije jesu: Pitkin 1967; Gauthier 1969; Hampton 1986. Kao analitički pristup Lokovoj političkoj teoriji često se navodi Lasletov uvod za *Dve rasprave*

na to na koji način teoretičari definišu osnovne pojmove, koji su ključni argumenti na kojima zasnivaju svoju teoriju, kao i koliko su ti argumenti uspešni. Takođe, analitički metod interpretacije se bavi pitanjima na koji način su povezani različiti elementi političke teorije u jednu koherentnu celinu, kao i da li su u pokušaju stvaranja jedne celovite političke teorije autori bili uspešni ili se javljaju određene nekonzistentnosti u njihovom učenju. Za razliku od kontekstualističkih interpretacija, koristeći analitičku interpretaciju, možemo, dakle, dosta toga saznati o političkoj teoriji nekog mislioca bez ikakvog uzimanja u obzir, ili barem uz minimalno uzimanje u obzir, istorijskog konteksta u kome je ona nastala.

Mi ćemo u ovoj knjizi koristiti analitičku metodu tumačenja političkih teorija. Zato bi trebalo reći koji su glavni razlozi za usvajanje ove vrste interpretacije. Naša namera u ovoj knjizi nije da se bavimo time koje su, uopšteno gledano, prednosti i mane različitih metoda interpretacije. Za celovito razumevanje misli nekog klasičnog teoretičara politike, verovatno je najadekvatnija neka vrsta pluralističkog pristupa, koji identifikuje osnovne probleme, na analitički način se bavi osnovnim argumentima, ali i naznačava značaj istorijskih okolnosti tamo gde je to potrebno.^[3] Međutim, nas u ovom radu prvenstveno interesuje jedna određena tema, a ne celokupno učenje razmatranih autora. Ovoj temi teoretičari društvenog ugovora pristupaju na apstraktan način, bez ikakvog referiranja na istorijske okolnosti svog vremena. Smatramo, zato, da je za razumevanje odnosa između saglasnosti i većinskog glasanja, onako kako ga vide teoretičari društvenog ugovora,

---

o vladi. Iako bi se njegovo stanovište isto tako moglo okarakterisati kao kontekstualistički orijentisano, s obzirom da detaljno osvetljava istorijsku pozadinu nastanka ovog dela, samo izlaganje Lokove političke teorije je uglavnom analitičke prirode. Za ovakvo shvatanje Lasletove interpretacije, videti posebno: Laslett 2003: 78, 121. Za interpretaciju Hjumove političke teorije iz analitičke perspektive, ključna dela jesu: Gauthier 1998 i Hardin 2007.

³ Za noviji primer ovakvog pristupa istoriji političke teorije, videti: Ryan 2012.

analitički pristup znatno adekvatniji od kontekstualističkog. Zato će se i naši argumenti protiv kontekstualističkog pristupa odnositi uglavnom na ovaj domen. Dakle, argumentovaćemo protiv kontekstualističkog pristupa u onoj meri u kojoj njegovi zastupnici tvrde da je čak i za ovaj deo teorije društvenog ugovora najadekvatniji metod pozivanja na istorijske okolnosti u kojima neko delo nastaje.

Kada je reč o prvom cilju ove knjige, tumačenju odnosa saglasnosti i većinskog glasanja u teoriji društvenog ugovora, trebalo bi istaći još dve stvari. Obe se, zapravo, odnose na predupređenje mogućih nedoumica u vezi sa podnaslovom knjige koji sugerise da je ona posvećena osnovama moderne filozofije politike. Prvo, moglo bi se primetiti da saglasnost i većinsko glasanje nisu jedine osnove na kojima počiva moderna politička misao. Principi slobode i jednakosti, koncepcije prirodnog prava i prirodnog zakona, zamisao prirodnog stanja, imaju jednako velik značaj kako za teoriju društvenog ugovora, tako i za zasnivanje moderne filozofije politike.^[4] Mi se, ipak, u ovoj knjizi nećemo baviti svim idejama i principima teorije društvenog ugovora koje su relevantne za dalji razvoj moderne filozofije politike. Nas će prvenstveno interesovati one ideje i principi koji su od odlučujućeg značaja za dalji razvoj političke teorije u pravcu demokratije. Smatramo da saglasnost i većinsko glasanje, kao i njihov međusobni odnos, u tom pogledu imaju odlučujuću važnost. S obzirom da je uticaj teorije društvenog ugovora na razvoj u pravcu demokratije ono što nas prvenstveno interesuje u ovoj knjizi, to je i bio razlog da u prvi plan budu stavljeni upravo saglasnost i većinsko odlučivanje.

S tim u vezi je i drugo razjašnjenje koje se odnosi na podnaslov ove knjige. Imajući u vidu tako određen cilj istraživanja, postavlja se pitanje da li je možda primerenije da se u podnaslovu sugerise kako je reč o osnovama moderne teorije demokratije,

---

4 Za celovitu interpretaciju teorije društvenog ugovora, koja uzima u obzir sve navedene ideje i principe, videti: Stupar 2010.

a ne moderne filozofije politike, što je znatno šire određenje. Razlog zašto smo, ipak, knjizi radije dali podnaslov koji se odnosi na modernu filozofiju politike, leži u tome što su sami teoretičari društvenog ugovora na svoje teorije pre gledali kao na prilog zasnivanju političke zajednice, nego zasnivanju demokratije. Moglo bi se reći, da je ideja o zasnivanju demokratije na osnovama saglasnosti i većinskog glasanja nenameravana posledica težnje teoretičara društvenog ugovora da objasne i ponude opravdanje za ustanovljavanje političke zajednice. Dakle, oni sami nisu smatrali da pružaju doprinos teoriji demokratije, već znatno šire shvaćenoj političkoj teoriji. Upravo zbog toga, iako smatramo da je teorija društvenog ugovora, barem onakva kako su je formulisali Hobs i Lok, bila od odlučujuće važnosti za dalji razvoj teorije i prakse demokratije, saglasnost i većinsko glasanje posmatramo primarno u ovom širem kontekstu ustanovljavanja političke zajednice.

Želeo bih, pre nego što pređem na pregled poglavlja, još da situiram ovu knjigu s obzirom na moja prethodna istraživanja u vezi sa teorijom demokratije, a potom i dodatno obrazložim drugi cilj ove knjige. Ideju za ovo istraživanje dobio sam tokom rada na mojoj prethodnoj knjizi pod naslovom *Racionalni izbor i demokratija* (Mladenović 2012). U toj knjizi brano sam tezu da, normativno gledano, najadekvatniju proceduru demokratskog odlučivanja čini neka vrsta kombinacije javne deliberacije i većinskog glasanja. Argumentovao sam da bi ovakva jedna procedura imala izvesnih prednosti u odnosu na, s jedne strane, proceduru koja se zasniva na odlučivanju konsenzusom, i s druge, proceduru koja se isključivo zasniva na većinskom glasanju. Drugim rečima, normativno gledano, najadekvatnija procedura demokratskog odlučivanja sastojala bi se iz težnje ka postizanju saglasnosti na osnovama javne deliberacije koja se zasniva na snazi argumenata i opravdanih razloga, i potom pristupanja većinskom glasanju. Imajući to u vidu, smatrao sam da pogled unazad ka istoriji političke teorije, posebno umeren ka teoretičarima društvenog ugovora koji su se direktno

bavili odnosom između saglasnosti i većinskog glasanja, može da pruži dodatnu osnovu za razmatranje ove teme u kontekstu savremene teorije demokratije.

Dakle, uprkos okretanju ka istoriji političke teorije, osnovna zamisao u vezi sa ovom knjigom jeste gledanje unapred. Drugi cilj istraživanja u ovoj knjizi jeste da se razmotre poreklo i osnove važnih problema sa kojima se susrećemo u okvirima savremene normativne političke teorije i teorije demokratije. Čak i ako se, na normativnim osnovama, utvrdi da je određena procedura demokratskog odlučivanja poželjnija od drugih, ostaje problem kako se ustanovljava, ili barem kako bi trebalo da se ustanovljava, procedura političkog odlučivanja. A to je upravo ono čime se bave teoretičari društvenog ugovora razmatranjem odnosa saglasnosti i većinskog glasanja. U kojoj meri je ova tema aktuelna, pokazuju savremena istraživanja kontraktarijanske orijentacije (Gauthier 1993, Hampton 1997). Rolsova kasnija politička teorija takođe se bavi razmatranjem ove teme, posebno prilikom isticanja razlike između ustavnog i preklapajućeg konsenzusa (Rawls 1993). Ova tema nalazi se, takođe, u osnovama aktuelnih razmatranja u okviru epistemičke demokratije. Čak i ako, epistemički gledano, neki nedemokratski način odlučivanja ima prednosti u odnosu na demokratsko odlučivanje, postavlja se pitanje da li bi se ljudi saglasili sa takvom jednom procedurom (Estlund 2008). Ili bi se pre saglasili sa nekom vrstom demokratskog odlučivanja koja, iako nije idealna u epistemičkom pogledu, ima najviše šansi da se na njenim osnovama dođe do ispravne odluke? Pitanje odnosa saglasnosti i većinskog glasanja, ili opštije gledano, saglasnosti i demokratije, nije samo od istorijskog značaja, već je to pitanje sa kojim se i dalje suočavamo razmišljajući o osnovama političkog odlučivanja.

Sada prelazimo na pregled sadržaja poglavlja ove knjige. U prvom poglavlju bavimo se pitanjem da li se za Hobsa uopšte može reći da ima bilo kakvu teoriju demokratije. Dobro je poznato da je Hobsovo političko opredeljenje bilo u prilog tadašnje monarhije

u Engleskoj, a protiv zastupnika parlamenta. Neki interpretatori iz toga su zaključili da Hobs nije mogao imati bilo kakvu teoriju demokratije, niti pridati nikakav istinski značaj demokratskom načinu odlučivanja. Mi ćemo u ovom poglavlju nastojati da pokažemo da je, barem u ranijem periodu, Hobs ponudio jednu zaokruženu teoriju demokratije, bez obzira na to što njegove političke preferencije nisu išle u prilog demokratije. Ovo ćemo nastojati da objasnimo isključivo oslanjajući se na unutarteorijske razloge zbog kojih Hobs u ovom periodu eksplicitno govori o prioritetu demokratije kao osnovi uspostavljanja bilo koje vrste suverene vlasti. To znači da se Hobsova zamisao o prioritetu demokratije može razumeti bez bilo kakvog pozivanja na istorijske okolnosti u kojima su njegova ranija dela nastala. Štaviše, razmatranja u ovom poglavlju trebalo bi da pruže osnovu za tezu koju zastupamo u sledeća dva poglavlja, da je veza između saglasnosti i većinskog glasanja, koja čini suštinu zamisli o prioritetu demokratije, pre bila podsticaj za kasniji razvoj teorije i prakse demokratije.

Imajući u vidu, da Hobs u svom najznačajnijem delu *Levijatan*, odustaje od zamisli o prioritetu demokratije, u drugom poglavlju pretežno se bavimo pitanjem da li to znači da je on u međuvremenu u potpunosti promenio svoje mišljenje. Da bismo ustanovili da li je to slučaj, bavimo se, upravo, razmatranjem veze između saglasnosti i većinskog glasanja, kako je Hobs vidi u *Levijatanu*. Obično se smatra da je razlog za izostanak teze o prioritetu demokratije to što Hobs uspostavljanje države i suverene vlasti u *Levijatanu* zasniva na koncepcijama predstavljanja i autorizacije, koje nije koristio u ranijem periodu. Činjenica je, međutim, da interpretatori koji zastupaju ovu vrstu tumačenja, uopšte ne uzimaju u obzir da Hobs i dalje govori o saglasnosti i većinskom glasanju, tačnije njihovom odnosu, kao suštinski važnom, kako za ustanovljavanje države, tako i za uspostavljanje suverene vlasti. S obzirom na to, naša dva glavna zadatka u ovom

poglavlju jesu da utvrdimo da li je Hobsovo novo gledište u skladu sa teorijom demokratije koju je formulisao u svojim ranijim delima, kao i da li se zamisao o vezi između saglasnosti i većinskog glasanja, kakvu Hobs ima u vidu, može smatrati osnovom moderne koncepcije demokratskog mišljenja.

U trećem poglavlju, bavimo se Lokovim viđenjem odnosa između saglasnosti i većinskog glasanja. U ovom poglavlju, nastojimo da pokažemo kako Lok, uprkos tome što se nadovezuje na Hobsovo razmatranje odnosa između saglasnosti i većinskog glasanja, toj temi daje dodatnu razradu koja se ne odnosi samo na uspostavljanje legitimnog autoriteta, već i na obezbeđivanje kontrole i odgovornosti vlasti. Nastojaćemo da pokažemo kako Lokove, naizgled neznatne, promene u gledanju na odnos saglasnosti i većinskog glasanja prilikom uspostavljanja političke zajednice, imaju dalekosežne implikacije za dalji razvoj moderne političke teorije u pravcu demokratije. U tom pogledu, nastojaćemo da ukažemo na pogrešnost nekih novijih kontekstualističkih interpretacija koje smatraju da su u Lokovu logiku političke legitimnosti ugrađene pretpostavke koje se odnose na istorijske prilike u Engleskoj u XVII veku i da, s obzirom na to, Lok nije mogao da pruži nikakav doprinos budućem teorijskom i praktičnom razvoju u pravcu demokratije, jer je njegova misao vezana za horizont nasledne monarhije. Nasuprot ovakvoj kontekstualističkoj interpretaciji, naša težnja biće da pokažemo dve stvari. Prvo, da Lokova logika političke legitimnosti u svojim premisama nema nijednu činjenicu koja se odnosi na istorijske okolnosti u Engleskoj u XVII veku. I drugo, da Lokova politička teorija jeste predstavljala jedan značajan korak na putu ka demokratiji.

U završnom, četvrtom poglavlju, predmet razmatranja je Hjumova kritika teorije društvenog ugovora. U tom pogledu, posebnu pažnju posvetićemo Hjumovoj kritici saglasnosti kao izvoru legitimnosti i političke obaveze, kao i njegovoj kritici ideje o saglasnosti naroda koja se izražava većinskim odlučivanjem. Dakle,

dok kod Hobsa i Loka uspostavljanje političke zajednice u najvećoj meri počiva na saglasnosti i većinskom glasanju, Hjum podvrgava kritici obe ove ideje. Naš cilj, u ovom poglavlju, biće da istražimo koji su dometi Hjumove kritike teorije društvenog ugovora. Da bi smo to utvrdili, razmotrićemo, najpre, Hjumove argumente kojima dovodi u pitanje mogućnost da teorija društvenog ugovora na adekvatan način objasni prirodu političke obaveze. Potom, razmatramo Hjumovo alternativno stanovište, za koje on smatra da pruža znatno adekvatnije objašnjenje legitimnosti vlasti i političke obaveze. U ovom poglavlju, dakle, bavićemo se osnovnim problemima i ograničenjima teorije društvenog ugovora iz perspektive Hjumove kritike. Ali ćemo isto tako nastojati da ukažemo na neke probleme u vezi sa Hjumovim stanovištem.

POGLAVLJE I

Teorija demokratije u Hobsovim ranijim delima

Uvod

Za Hobsa se obično ne smatra da je bio teoretičar demokratije. Pri tome se uglavnom ima u vidu činjenica da je on kako u svojoj teoriji, tako i političkom delovanju, davao primat monarhiji u odnosu na demokratiju, odnosno stajao na strani krune a ne parlamenta. Tako da kada Hobs eksplicitno govori o demokratiji, on je uglavnom poredi sa monarhijom, ukazujući pritom na brojne njene mane. Ovakva slika o Hobsu kao nekome ko nije ponudio neku određeniju teoriju demokratije i ko je na nju gledao u prilično negativnom svetlu, zasniva se pretežno na njegovim shvatanjima koja je izrazio u svom najznačajnijem delu *Levijatan*, koje je prvi put objavljeno 1651. godine. U ovom delu,

Hobs zaista navodi brojne mane demokratije u poređenju sa monarhijom i uprkos tome što na više ključnih mesta pominje većinsko glasanje i skupštinu, ne nudi nekakvo celovito gledište koje bi se moglo smatrati njegovom teorijom demokratije.

Zato može delovati iznenađujuće kada, Ričard Tak (R. Tuck) interpretira Hobsa kao „s sofisticiranog i dubokog teoretičara demokratije“, smatrajući pritom da je „Hobsov doprinos teoriji demokratije... možda jedno od njegovih najvažnijih zaveštanja“ (Tuck 2006: 171). Ako imamo u vidu ranije izneto uobičajeno gledište, Tak ne bi smatrao suprotno, da je Hobs davao prednost demokratiji u odnosu na monarhiju, već da je u želji da ponudi teoriju koja bi predstavljala zasnivanje monarhijskog oblika vladavine, iako mu to nije bio primarni cilj, došao do „specifične i interesantne teorije demokratije“ (Tuck 2006: 171). Suština ove teorije sastojala bi se u tome što je „Hobs smatrao da je demokratija paradigmatična i beskrupulozno interpretirao sve druge oblike vladavine (čak i monarhiju) kao u osnovi demokratske“ (Tuck 2006: 185). Međutim, za razliku od uobičajenog gledišta koje se uglavnom zasniva na Hobsovom *Levijatanu*, Tak svoje viđenje o značaju Hobsa za teoriju demokratije uglavnom izvodi iz njegovih ranijih dela, oslanjajući se pritom u najvećoj meri na njegovu knjigu *O građaninu* koja je prvi put objavljena 1642. godine, dakle, devet godina pre Hobsovog glavnog dela.

Ovu interpretaciju Hobsa kao teoretičara demokratije snažnoj kritici podvrgao je Hekstra (K. Hoekstra) tvrdeći da, „Hobsova rasprava o relativnoj vrednosti različitih oblika vladavine ne podrazumeva odobravanje demokratije, kao i da osnovna struktura njegove teorije nije po svom karakteru demokratska“ (Hoekstra 2006: 193). Glavna greška koju prave oni koje Hekstra naziva „demokratskim hobsovcima“ sastoji se u tome što oni pogrešno razumeju ulogu Hobsove teze o narodnoj suverenosti. Tačno je da Hobs, barem u ranom periodu, zastupa tezu o prioritetu narodnog suvereniteta, ali po mišljenju ovog autora, on to čini

samo kako bi demonstrirao apsurdnost takve jedne teze. Primarni cilj Hobsove teorije, pa i njena osnovna struktura, bili bi, dakle, isti u ranom periodu, kao i u periodu pisanja *Levijatana*. I u jednom i u drugom slučaju, osnovni cilj bio bi opravdanje suverene vlasti iz čega bi onda sledila obaveza na poslušnost tadašnjem monarhu, što je ujedno bilo blisko Hobsovom ličnom političkom stanovištu. Hekstra zato kaže da je „znatno plauzibilnije interpretirati Hobsa kao da podriva stanovište onih koji demokratiju smatraju paradigmatičnom: ukoliko, kao što oni kažu, sva moć svoje poreklo ima u narodu i time se obezbeđuje legitimnost vlasti koju on odabere, iz toga sledi da je narod konsenzusom preneo suverenitet na monarha pod kojim sada živi. O bilo kom demokratskom utemeljenju da je reč, ono jedino služi kao podrška za strukturu trenutne moći, ma koliko ona bila nedemokratska“ (Hoekstra 2006: 210).

Imajući u vidu navedene interpretacije Hobsovog shvatanja demokratije, čini se da su one nepomirljive. Mi ćemo u ovom poglavlju nastojati da pokažemo da deo istine leži i u jednom i u drugom stanovištu i da ona ne moraju biti u toj meri suprotstavljena koliko se to na prvi pogled čini. Drugim rečima, branićemo stanovište da Hobs ima itekako osobeno i važno shvatanje demokratije, pri čemu to ne znači da je njegova želja bila da argumentuje kako je demokratija najbolji oblik vladavine. Takvo jedno gledište bilo bi, sasvim sigurno, u suprotnosti sa drugim delovima njegove teorije, kao i njegovim ličnim političkim opredeljenjem. Ali isto tako se ne bi moglo reći da je jedini cilj Hobsove rasprave o demokratiji da se podrje osnovna zamisao zastupnika teze o suverenosti naroda. Drugim rečima, ne slažemo se sa kritičarima teze o Hobsovoj teoriji demokratije da se njegovo političko učenje može razumeti isključivo kao reakcija na političke prilike svog vremena, te da Hobs kao zastupnik monarhije nije mogao da ponudi nikakvu teorije demokratije.

Naša interpretacija zasnivaće se na dve pretpostavke. Prva

je da se Hobsova rasprava o demokratiji najbolje može shvatiti pozivanjem na unutarteorijske razloge, a ne na političke prilike i njegovu želju da na njih reaguje. Smatramo, da je moguće pokazati da je, uprkos tome što u pogledu svog političkog opredeljenja Hobs nije visoko vrednovao demokratiju, on svakako, barem u ranom periodu, zastupao određenu teoriju demokratije u kojoj je pronašao zgodna konceptualna sredstva za objašnjenje i opravdanje suverene vlasti. Druga pretpostavka na kojoj se naša interpretacija zasniva jeste da je pomenute razlike koje su istaknute u ranijim interpretacijama najbolje mogu razumeti ukoliko se stvari sagledaju u evolutivnom svetlu. Naime, Hobsovo potenciranje značaja demokratije zaista je bilo izraženije u ranijem periodu, dok u *Levijatanu*, on kao da odustaje od takve jedne ideje. Upravo iz tog razloga, u ovom poglavlju, nastojaćemo da Hobsovo shvatanje demokratije sagledamo u evolutivnom svetlu, pri čemu ćemo se prvenstveno usmeriti na njegova ranija dela. Tu, pre svega, imamo u vidu *Elemente zakona* koji su uobličeni 1640. godine i njegovo delo *O građaninu*, koje je, kao što smo već napomenuli, prvi put objavljeno 1642. godine. Uprkos bliskosti stanovišta u pogledu demokratije u ova dva dela, naš glavni cilj u ovom poglavlju biće da njihovom analizom ukažemo i na neke razlike, koje bi trebalo da potkrepe ispravnost interpretacije Hobsovog shvatanja demokratije u evolutivnom svetlu. Započecemo, najpre, sa Hobsovim shvatanjem demokratije u *Elementima zakona*, da bi ga potom uporedili sa onim iz kasnije knjige *O građaninu*. Za našu interpretaciju koja se zasniva na navedene dve pretpostavke od ključne važnosti je da se objasni zašto Hobs u *Levijatanu*, ne govori više eksplicitno o zasnivajućoj ulozi demokratije, čemu će biti posvećen završni deo ovog poglavlja i čitavo sledeće poglavlje. Razmatranje pitanja da li to nužno znači da je Hobs u potpunosti promenio svoje gledište, ili postoji neka vrsta kontinuiteta između ranije teorije demokratije i Hobsovog učenja u *Levijatanu*, neće biti predmet ovog, već sledećeg poglavlja.

1. Hobsovo shvatanje demokratije u *Elementima zakona*

U *Elementima zakona*, Hobs preuzima Aristotelovo određenje građanina kako bi objasnio šta znači da narod vlada, odnosno da je narod suveren.^[5] On kaže da je narod suveren ako svaki čovek može da učestvuje u radu suda i može da glasa (Hobs 2006a: II, 2, 2, 370; Hobbes 1969: II, 21, 2; za Aristotelovo određenje građanina videti: Aristotel 1988: 74, 76). Iako Aristotel nije govorio o narodnom suverenitetu, izvesno je da se njegovo određenje građanina u velikoj meri zasniva upravo na atinskoj praksi demokratije. Suverenitet naroda, predstavljao bi tako koncepciju koja u modernim terminima objašnjava suštinu svake demokratije. Hobs, koristeći sličnu terminologiju, precizira da se reč *demos*, od koje potiče reč demokratija, odnosila pre svega na „suverenu skupštinu“ u kojoj su u vreme atinske demokratije donošene ključne političke odluke. Važnost ove reinterpretacije antičkog shvatanja demokratije u terminima narodnog suvereniteta najbolje se može uvideti prilikom Hobsovog razlikovanja dva značenja reči narod.

Ova reč, najpre, ima smisao koji označava određeni broj ljudi koji živi na nekoj teritoriji (tako se, na primer, može govoriti o španskom narodu ili narodu Španije). Narod shvaćen u tom smislu podrazumeva samo mnoštvo ljudi koji ne moraju biti

---

5 Rukopis *Elementi zakona, prirodnih i političkih*, Hobs je uobličio 1640. godine. Prva štampana verzija knjige pod ovim naslovom, najverovatnije bez autorovog odobrenja, štampana je 1650. godine. Ona se za razliku od prvobitne verzije sastoji iz dva posebna dela, nazvana „Ljudska priroda, ili fundamentalni elementi politike“ i „*De corpore politico* ili elementi zakona, moralnih i političkih“ (prvi tekst sastoji se od prvih trinaest poglavlja ranije verzije, a drugi od ostatka rukopisa). Kasnije je objavljena knjiga *Tripes, in Three Discourses* (1684. godine), koja je pored navedena dva teksta sadržala i tekst „O slobodi i nužnosti“. Ova knjiga preštampana je u četvrtom tomu Hobsovih dela koje je priredio Molsvort 1840. godine. Mi ćemo se u ovom radu prilikom referiranja na *Elemente zakona* pozivati na prevod „*De corpore politico* ili elementi zakona, moralnih i političkih“, koji je rađen

obavezani jedni prema drugima bilo kakvom vrstom sporazuma ili društvenog ugovora. Drugi smisao reči narod jeste da ona označava „građansku osobu (*a person civil*), to jest, ili jednog čoveka ili savet u čiju je volju uključena volja svakog pojedinačnog čoveka“ (Hobs 2006a: II, 2, 11, 373; Hobbes 1969: II, 21, 11). Zamislimo da se raspusti parlament (ili donji dom parlamenta kako to u svom primeru navodi Hobs) i da osobe koje su ga činile nastave da sede na svojim mestima i nastave da raspravljaju kako su to činile i ranije. Tada se za ove osobe više ne bi moglo reći da predstavljaju narod, već bi to bilo mnoštvo pojedinaca koji sasvim slučajno tu sede i raspravljaju. Hobs zaključuje da, „stoga, oni koji ne prave razliku između ta dva značenja, tom raspuštenom mnoštvu obično pripisuju prava koja inače pripadaju samo narodu kao državnom ili suverenom telu“ (Hobs 2006a: II, 2, 11, 374; Hobbes 1969: II, 21, 11). Sada može biti jasnije šta Hobs podrazumeva pod suverenim narodom i suverenom skupštinom. Narod je suveren samo u slučaju da postoji ova jedinstvena volja koja mnoštvo osoba ujedinjuje u političko telo.^{6]} Po Hobsu, upravo je određena vrsta ugovora ili sporazuma neophodna kako bi došlo do stvaranje

---

prema Molsvortovom izdanju Hobsovih dela, kao i na izdanje originalnog rukopisa *The Elements of Law Natural and Politic*, koje je priredio F. Tenies (Hobs 2006a; Hobbes 1969). S obzirom na razlike u organizaciji samog dela, prilikom referiranja, nakon godine izdanja, navodićemo broj dela, poglavlja, odeljka i broj strane za prevedeno izdanje, a broj dela, poglavlja i odeljka za izdanje *Elementa zakona* na engleskom jeziku. Svi navodi iz ovog Hobsovog dela dati su prema prevodu na naš jezik. Na Hobsovo delo *O građaninu*, biće referirano tako što će nakon godine izdanja biti naveden broj poglavlja, odeljka i strane. Za prevod ovog Hobsovog dela korišćeno je izdanje *Čovek i građanin*, koje je priredio B. Gert (Hobs 2006b). Za izdanje na engleskom jeziku Hobsovog dela *O građaninu*, korišćeno je ono koje su priredili R. Tak i M. Silvertorn (Hobbes 1998).

6 Hobs u tom pogledu kaže da je pogrešno reći kako se narod buni jer bi bilo primerenije reći da se mnoštvo ljudi buni, dodajući pritom da je reč o jednom već raspuštenom mnoštvu. U delu *O građaninu*, Hobs ovu razliku dodatno pojašnjava: „Iako se prilikom velikih pobuna obično kaže kako je narod tog grada ustao na oružje, to je ipak istina samo za one koji nose oružje i za njihove pristalice. Za grad se, koji je jedna osoba, ne može kazati da se digao na oružje protiv samoga sebe.“ Navedeno prema: Hobs 2006b: VI, 1, 97.

takve jedne volje. Za skupštinu bi se moglo reći da je suverena u smislu da takav jedan ugovor, koji izražava saglasnost svih osoba, utemeljuje glasanje i većinsko pravilo kao osnovni način njenog odlučivanja kojim se ujedno izražava jedinstvena volja političkog tela. Ovu ideju, Hobs u knjizi *O građaninu* izražava tvrdnjom da, „moramo uzeti u obzir da se svaki pojedinac iz mnoštva, od koga počinje grad, mora složiti sa ostalima da se one stvari koje se iznose u skupštini smatraju voljom svih, ako ih većina odobri; u protivnom, uopšte ne bi bilo volje mnoštva, čija se volja i glasovi toliko razlikuju“ (Hobs 2006b: VI, 2, 97).

Hobs, dakle, tvrdi da demokratija nastaje zahvaljujući sklapanju određene vrste sporazuma. Međutim, postavlja se pitanje o kakvoj vrsti sporazuma je reč, odnosno ko s kim sklapa dogovor kojim se uspostavlja demokratija. Naime, ako narod treba da bude suveren to znači da on ne može sklopiti ugovor sa nekim drugim suverenom. Takođe, mnoštvo ljudi ne bi moglo da samo sa sobom sklopi ugovor, niti sa bilo kojom osobom koja je deo tog mnoštva. Jedino što preostaje, po Hobsovom shvatanju, jeste da svaka osoba sklopi sporazum sa svakom drugom osobom. Hobs zato kaže da suštinu demokratskog suvereniteta ili suvereniteta naroda čini da se svako „zavetuje svakome, imajući na umu sopstvenu dobrobit, mir i odbranu, da će se držati zaveta i da će se pokoravati svemu što odluči i zapovedi većina, ili najveći deo onih koji će se dobrovoljno okupiti na određenom mestu i u određeno vreme“ (Hobs 2006a: II, 2, 2, 370; Hobbes 1969: II, 21, 2). Sklapajući sporazum, individue se, zapravo, saglašavaju da se odluke donose većinskim glasanjem.

Problem za ovu koncepciju moglo bi predstavljati to što uspostava suvereniteta ne mora nužno da znači i uspostavu demokratskog poretka. Hobs smatra da, „prva stvar koju svaki čovek mora da učini, jeste da dá izričit pristanak...a pod tim je nemoguće zamisliti bilo šta drugo do da svaki dopusti da se volja najvećeg dela ukupnog broja ljudi uzima kao volja svakog čoveka, jer je uključuje u sebe; ili da je to slučaj sa voljom najvećeg dela

izvesnog broja ljudi koje oni sami određuju i imenuju, ili jednog takvog čoveka.“ (Hobs 2006a: II, 1, 3, 363; Hobbes 1969: II, 20, 3) Naime, reklo bi se da se uzajamnim sporazumevanjem može uspostaviti i vladavina manjine, oligarhija ili aristokratija, kao i vladavina jednog čoveka, pod čime Hobs uglavnom podrazumeva monarhiju. Imajući u vidu da je uspostavljanje suvereniteta, time, logički nezavisno od uspostavljanje demokratije, naš glavni zadatak biće da dovedemo u pitanje ovakvu jednu interpretaciju, odnosno da pokažemo na koji način je u svojim ranim delima (pri čemu imamo u vidu prvenstveno *Elemente zakona* i *O građaninu*), Hobs ipak zastupao tezu o nužnosti demokratije za uspostavu bilo koje forme suverenosti.

Hobs u *Elementima zakona* nudi jednu dosta svedenu klasifikaciju tipova vladavine koja je siromašnija od klasičnih klasifikacija kakve su ponudili Platon i Aristotel (Platon 1993: VIII; Aristotel 1988: III). On, naime, kao što je već napomenuto, kao oblike vladavine razlikuje demokratiju, aristokratiju i monarhiju. Glavna karakteristika demokratskog poretka jeste da „najveći deo ukupnog broja ljudi uključuje volju svih pojedinaca“ (Hobs 2006a: II, 1, 3, 363; Hobbes 1969: II, 20, 3). Ukoliko određena manja grupa ljudi izražava volju svih ljudi, takođe obično uz pomoć okupljanja i glasanja onda je reč o vladavini aristokratije. Hobs kaže i da se oligarhija smatra nekakvom vrstom vladavine manjine, ali da tu nije reč o posebnom poretku već drugačijem nazivu za aristokratsku vlast koji koriste oni koji se sa takvim poretkom ne slažu. Treća vrsta poretka jeste monarhija u kojoj volja jedne osobe ujedno izražava volju svih, što znači da se samo ta osoba može smatrati istinskim suverenom. Odlučujući značaj demokratije, po Hobsovom ranom shvatanju, najbolje se može uvideti kada se ona uporedi sa druga dva poretka.

Hobs, naime, tvrdi da postoji izvesan hronološki prioritet demokratije u odnosu na druge poretke i da je taj prioritet nužan. Evo u kom smislu:

Vremenski, prva je demokratija, i tako mora biti po nužnosti, jer aristokratija i monarhija zahtevaju imenovanje osoba oko kojih se sporazumeva, a taj sporazum velikog broja ljudi mora se zasnivati na saglasnosti njihovog najvećeg dela. A tamo gde glasovi većeg dela uključuju glasove ostalih, tu je u zbilji na delu demokratija. (Hobs 2006a: II, 2, 1, 369; Hobbes 1969: II, 21, 1)

Na prvi pogled, reklo bi se da stavom o vremenskom prioritetu demokratije, Hobs iznosi jednu prilično slabu tezu koja nije u suprotnosti sa tezom o logičkoj nezavisnosti uspostavljanja suvereniteta i uspostavljanja demokratije. Ako bismo u tom svetlu interpretirali stvari, to bi značilo da se može postići načelna saglasnost svih građana oko oblika vlasti, ali da je demokratija nužna kako bi se ovlašćenja prenela na neke konkretne osobe. Pomalo paradoksalno, demokratija je nužna upravo ukoliko je postignuta saglasnost da budući poredak bude aristokratija ili monarhija, jer tada treba pristupiti prenosu ovlašćenja koje imaju sve osobe na određenu osobu ili grupu osoba. U tom pogledu, demokratija vremenski prethodi ovim porecima, iako, suštinski gledano, saglasnost oko njihovog uspostavljanja, odnosno forme suverenosti, zapravo prethodi demokratiji. Time teza o logičkoj nezavisnosti uspostavljanja suverenosti i uspostavljanja demokratije ostaje očuvana.

Međutim, nama se čini da je moguće braniti i jaču tezu, po kojoj prioritet demokratije u odnosu na ostale poretke nije samo hronološki već suštinski, što ujedno znači da u ranom periodu, Hobs nije branio tezu o logičkoj nezavisnosti uspostavljanja suverenosti i demokratije. Ili da je u meri u kojoj je zastupao takvu jednu tezu ona u suprotnosti sa njegovim shvatanjem demokratije. Iz našeg ranijeg izlaganja proizlazi da suverenost naroda ili suverenost demokratije podrazumeva saglasnost da se odluke donose

glasanjem na osnovu većinskog pravila. Ali ako, kao što Hobs kaže, određenje ili imenovanje osoba koje treba da vladaju biva obavljeno većinskim glasanjem, to onda znači da bilo koja druga vrsta suverenosti unapred pretpostavlja suverenitet naroda. U tom pogledu, demokratija ne bi imala samo hronološki, već i suštinski prioritet u odnosu na druge oblike vladavine. Sledstveno tome, teza o logičkoj nezavisnosti uspostave suvereniteta i uspostave demokratije morala bi da bude odbačena jer je očigledno da bilo koji oblik suvereniteta zapravo počiva na suverenitetu naroda ili suverenosti demokratije.

Potvrda za ovu jaču tezu može se pronaći u načinu na koji, po Hobsovom shvatanju, dolazi do uspostavljanja aristokratije i monarhije. Pođimo, prvo, od nastajanja aristokratske vladavine. Hobs u tom pogledu ističe suštinsku važnost sporazumevanja i glasanja. Za njen nastanak, „valja samo razmotriti koji će je ljudi predstavljati i saglasiti se oko njihovog izbora, a potom većinom glasova preneti moć koju je ranije posedovao narod, na određen broj ljudi koji na taj način bivaju imenovani i izabrani“ (Hobs 2006a: II, 2, 6, 371; Hobbes 1969: II, 21, 6). Iz ovog stava se jasno može videti da demokratija ne predstavlja samo tehničko sredstvo za uspostavljanje aristokratskog oblika vladavine, koje bi mu prethodilo u jednom trivijalnom smislu, već da je za uspostavljanje suvereniteta aristokratskog oblika vladavine, nužno prethodno postojanje suverenog naroda. Da bi narod mogao „preneti moć“ ili suverenitet na aristokratiju, neophodno je da on sam pre toga bude suveren. Ista stvar važi i za nastanak monarhije. Hobs, tako, eksplicitno kaže da, „iz demokratije proizlazi i ustanovljenje političkog monarha na isti način na koji se ustanovila i aristokratija, naime, proglašom suverenog naroda koji odlučuje da prenese suverenost na jednog čoveka, koga imenuje i odobrava većinom glasova“ (Hobs 2006a: II, 2, 9, 371–372; Hobbes 1969: II, 21, 9).

Iz prethodnih stavova moglo bi se zaključiti da određena forma saglasnosti zaista prethodi samom činu glasanja koji dovodi

do uspostavljanja aristokratskog i monarhijskog oblika vladavine (na primer, oko toga koji bi bio oblik vladavine i ko bi mogao da obavlja određenu funkciju). Međutim, isto tako je jasno da ta vrsta saglasnosti sama po sebi nije dovoljna za uspostavljanje suverenosti. Demokratija je za Hobsa, barem u ovom ranom obliku njegove teorije, važna upravo jer se demokratska suverenost direktno može izvesti iz sporazuma svih sa svima. Samim činom sporazumevanja svakoga sa svakim, kao jedini oblik legitimnog odlučivanja, time i osnov suverenosti, može se smatrati samo većinsko glasanje. Upravo takva vrsta sporazuma direktno dovodi do uspostave narodne suverenosti. Iz svega prethodnog sledi da tako uspostavljeni narodni suverenitet mora u suštinskom smislu, a ne samo hronološki prethoditi uspostavi bilo koje druge vrste suvereniteta. Ako je to tako, teza o logičkoj nezavisnosti uspostavljanja suvereniteta i uspostavljanja demokratije ne može biti ispravna.

Glavna kritika koja se upućuje pokušajima da se Hobsovo rano stanovište prikaže ne samo kao blagonaklono prema demokratiji, već i tako da se demokratiji daje suštinski značaj, glasi da je to u suprotnosti sa njegovim jasnim političkim opredeljenjem u sukobu koji je obeležio XVII vek u Engleskoj. Hobs je svojim političkim učenjem delimično želeo da doprinese razrešenju tog sukoba, a dobro je poznato da je njegovo lično političko stanovište predstavljalo svrstavanje na stranu krune nasuprot zastupnicima parlamenta. Problem bi bio u tome da se objasni zašto bi Hobs, kao uvereni monarhista, u svom delu za koje je smatrao da može doprineti stabilizaciji prilika, branio tezu o suštinskom prioritetu demokratije i suverenosti naroda.

Mi smatramo da je odgovor na ovaj problem moguće dati ukoliko se zadržimo na unutarteorijskim razlozima za značaj koji se pridaje demokratiji. Videli smo da su za Hobsa, u ranoj formi njegove političke teorije, saglasnost i većinsko odlučivanje nužni za uspostavljanje bilo koje vrste suvereniteta, što ujedno

znači da narodni suverenitet mora prethoditi svakoj drugoj vrsti suvereniteta. Nastojaćemo da pokažemo da ako stvari posmatramo u evolutivnom svetlu, onda je Hobsovo postepeno distanciranje od ove ideje o prioritetu demokratije, koja se u tom obliku ne javlja u *Levijatanu*, rezultat njegove težnje da na teorijskim osnovama dođe do pozicije u kojoj bi njegova teorija više bila u skladu sa njegovim političkim preferencijama. Stvar je u tome da Hobs u vreme pisanja *Elementa zakona*, pa i dela *O građaninu*, nije na raspolaganju imao bolja teorijska sredstva kojima bi objasnio uspostavljanje suvereniteta. Naš stav je da je Hobs u ranijoj formi političke teorije baratao onim teorijskim sredstvima koja su mu bila na raspolaganju i da se trudio da ih konzistentno koristi, makar to bilo i u suprotnosti sa njegovim ličnim političkim uverenjima.^[7] Moglo bi se reći da Hobsov naučni duh nije popuštao pred

---

7 Debora Baumgold brani slično gledište o prednosti unutarteorijskih razloga u odnosu na Hobsove političke preferencije zasnivajući ga na sasvim drugačijem viđenju Hobsovog argumenta. Ona najpre postavlja pitanje zašto je Hobsu, „bio privlačan argument o ‘prioritetu demokratije’, početkom 1640. godine, koji je mnogo više išao u prilog parlamentu nego Carlsu i Njukastlu?“ Ono što je za nas bitno jeste da smatra kako „odgovor leži u polemičkoj svrsi argumenta *unutar Elementa*“, tačnije da argument ne predstavlja nikakav izraz sklonosti ka narodnoj vladavini već da predstavlja prvi korak u „opravdanju bezuslovnog suvereniteta“ (Baumgold 2010b: 119). Ona smatra da je glavni Hobsov razlog za upotrebu ovog argumenta bio taj što je prilikom uspostavljanja demokratije očigledno da nema sklapanja ugovora između onoga ko vlada i onih kojima se vlada, te da u tom pogledu suveren nema kome da polaže račun. Po shvatanju Baumgoldove, osnovna funkcija Hobsovog argumenta o prioritetu demokratije bila je, „da proširi istu ovu logiku na sve oblike vladavine“ (Baumgold 2010b: 119). Time se pokazuje da je, na kraju krajeva, moguće dati jasan odgovor na prvo pitanje, naime, da je svojim argumentom Hobs zapravo pokušao da brani stvar monarhije i time se uspostavlja konzistentnost između njegovih teorijskih gledišta i političkih preferencija, ali se u određenoj meri izneverava stav da je glavna funkcija argumenta unutarteorijske prirode. Imajući u vidu da ideju o bezuslovnoj suverenosti Hobs uvodi i upotrebljava znatno ranije u *Elementima zakona*, nije jasno zašto bi mu uopšte bila potrebna zamisao o ‘prioritetu demokratije’, kako to tvrdi Baumgoldova. Odgovor koji ona nudi za tu nekoherentnost jeste da je ova druga ideja formulisana kasnije i to na brzinu kako bi Hobsovo delo što pre ugledalo svetlo dana i time izvršilo određeni uticaj na tadašnje prilike. Međutim, i ovim objašnjenjem izlazi se izvan okvira unutarteorijskih razloga.

zahtevima dnevne politike bez obzira na to što je želeo da ponudi svoj doprinos rešavanju političkih prilika svoga vremena. Da je to tako, najbolje se može videti iz njegovog daljeg razjašnjenja tipova monarhija koje se u velikoj meri, dosledno njegovom ranijem izvođenju, zasniva upravo na ideji suverenog naroda.

Hobs razlikuje tri tipa monarhije. Apsolutna monarhija podrazumeva potpuno prenošenje suvereniteta na određenu osobu. U tom pogledu apsolutna monarhija slična je sa aristokratskom vladavinom, za koju Hobs takođe smatra da nastaje onda kada narod nepovratno prenese svoja ovlašćenja na određenu grupu ljudi (ili kako to Hobs tačno kaže, „aristokratije nema sve dok se ne poništi demokratija“ (Hobs 2006a: II, 2, 7, 371; Hobbes 1969: II, 21, 7)). Međutim, pored apsolutne monarhije moguća je i izborna monarhija. Za ovaj tip monarhije karakteristično je da suverenost naroda ne iščezava, već biva očuvana sve vreme, bez obzira na to što se ovlašćenja u pogledu obavljanja vlasti prenose na jednog čoveka. Hobs izbornu monarhiju opisuje sledećim rečima:

Ako se moć naroda ne prekida pri izboru doživotnog kralja, onda je narod još uvek suveren, a monarh je samo njegov poslanik koji ima izvršnu vlast. Taj monarh je veliki poslanik, ali samo u doba svoje vladavine, kakav je bio diktator u Rimu. U tom slučaju, po smrti izabranog kralja, oni koji se okupljaju radi novog izbora, nemaju nikakav novi autoritet, jer je to isti onaj autoritet koji su imali i pre. Narod je, naime, bio suveren sve vreme, što dokazuju i radnje izbornih kraljeva koji od njega traže odobrenje da ih naslede njihova deca. Jer treba shvatiti da kada čovek primi bilo šta na osnovu autoriteta naroda, on to ne prima od svojih podanika, već od naroda koji je suveren. (Hobs 2006a: II, 2, 9, 372; Hobbes 1969: II, 21, 9)

Konačno, treći tip monarhije može se nazvati uslovnom

monarhijom. Hobs kaže da, za razliku od prethodna dva tipa monarhije, ne zna da li je on ikad bio sproveden u delo, ali da je svakako zamisliv i da se često koristi u vidu argumenta za ograničenje bilo koje vrste vladavine. Ovaj tip monarhije podrazumeva da narod prenosi svoja ovlašćenja na jednog čoveka ali samo dotle dok su određeni uslovi zadovoljeni. Na primer, ukoliko poštuje zakone. Ukoliko to nije slučaj, narod može da ga smeni. Hobs smatra da se druga dva tipa monarhije razlikuju od apsolutne monarhije po dve ključne stvari. Prvo, i izborna i uslovna monarhija podrazumevaju da monarh može biti opozvan sa svog položaja. Zato je bitna druga karakteristika ova dva tipa monarhije, a to je da postoji jasno definisan i javno poznat vremenski okvir u kome se narod može okupiti i doneti takvu jednu odluku. Za izbornu i uslovnu monarhiju je, dakle, karakteristično da, „pri izboru takvog suverena, narod zadržava pravo okupljanja u znano vreme i na određenom mestu“ (Hobs 2006a: II, 2, 10, 373; Hobbes 1969: II, 21, 10). Hobs ide i korak dalje tvrdeći da je za razliku od apsolutne monarhije gde je narod potpuno iščezao kao suveren i time izgubio pravo na bilo kakvu vrstu otpora prema vlasti, odnosno pravo „da komanduje snagama koje bi mogle svrgnuti“ vladara, tako nešto moguće u uslovnoj monarhiji (Hobs 2006a: II, 2, 10, 373; Hobbes 1969: II, 21, 10).

Imajući u vidu prethodno razmatranje tri tipa monarhije, kritičar interpretacije Hobsovog shvatanja demokratije kakvu zastupamo u ovom radu, morao bi da objasni kako je moguće da Hobs zadržava ideju o narodnom suverenitetu čak i prilikom razmatranja monarhije (čiji je u dnevno-političkim prilikama bio zastupnik), i još dopušta mogućnost opoziva, pa u krajnjoj liniji i upotrebe sile protiv onih monarha za koje se smatra da ne vladaju na ispravan način. Po našem shvatanju, ova Hobsova gledišta konzistentna su sa upotrebom teorijske aparature kojom je raspolagao u ranom periodu kako bi objasnio izvor suverenosti. S obzirom da je odredio narodni suverenitet kao nužan za

uspostavu bilo koje vrste suvereniteta, Hobs je dosledno tome deo razmatranja monarhije, u skladu sa prirodom predmeta, istražio upravo u svetlu ranije usvojene koncepcije suverenog naroda, bez obzira na to što se takvo jedno razmatranje ne bi moglo očekivati od pobornika monarhističkih shvatanja. To samo znači da je bez obzira na to koliko je svojim učenjem želeo da utiče na trenutne prilike u političkom životu, Hobs ipak u svojoj teoriji bio dosledan u izvođenju zaključaka iz početnih premisa, ma koliko oni bili u suprotnosti sa njegovim političkim preferencijama. Upravo to imamo u vidu kada tvrdimo da postoje unutar-teorijski razlozi za odbranu teze o suštinskom prioritetu demokratije u ranom Hobsovom političkom učenju.

Gledište da je reč o unutar-teorijskim razlozima za davanje prioriteta demokratiji, ipak, ne bi trebalo shvatiti ni na obrnut način, u smislu da je Hobs, barem u ranijoj fazi, imao pozitivno gledanje na demokratiju. Ovo gledište bi po svojoj prirodi trebalo da bude neutralno u pogledu toga da li je Hobs gajio ili nije gajio simpatije prema demokratiji. I mada je u *Elementima zakona* stepen i broj optužbi na račun demokratije neznatan u odnosu na kasnije delo *O građaninu*, Hobs tu iznosi prilično ubedljiv argument u prilog tvrdnje da je demokratija zapravo „aristokratija govornika“ i da čak može prerasti u monarhiju jednog govornika. Glavna distinkcija na kojoj počiva ovaj argument jeste ona između suverene skupštine i korišćenja suvereniteta. Naime, kao što smo videli, u demokratiji je suverenost naroda koncentrisana u skupštini u kojoj se odluke donose većinom glasova. Međutim, način na koji skupštine zaista funkcionišu (korišćenje suverenosti) jeste takav da ljudi retoričkim sredstvima pokušavaju da pridobiju većinu glasova za svoje ciljeve. Ako je to tako, onda „među mnogim govornicima gde se uvek ili jedan ističe, ili se nekolicina jednakih među sobom ističu u odnosu na druge, jedan ili njih nekoliko, po nužnosti stvari, moraju pridobiti preostale“ (Hobs 2006a: II, 2, 5, 371; Hobbes 1969: II, 21, 5). Time se, po Hobsu, pokazuje da demokratija u svom realnom

funkcionisanju nije, zapravo, ništa drugo do aristokratija ili monarhija govornika.

Uzimajući u obzir da se navedena kritika demokratije nalazi neposredno nakon razmatranja prelaska iz demokratskog u aristokratski poredak, ne bi je, ipak, trebalo smatrati samo zgodnim prelazom sa jedne na drugu problematiku. Ova kritika mogla bi se shvatiti i u smislu da ako već svaka vlast realno funkcioniše tako da je moć koncentrisana u rukama nekolicine ili jednog čoveka, onda bi u skladu s tim, aristokratski ili monarhijski oblik vladavine bio takav da se koncepcija suverenosti i način njenog funkcionisanja u potpunosti poklapaju. To bi ujedno bio argument za davanje prednosti aristokratiji ili monarhiji u odnosu na demokratiju. Hekstra u tom pogledu kaže da je po Hobsovom shvatanju, „demokratija samoporažavajuća sve dok ne dođe do njenog povlačenja, odnosno dok efektivno ne postane monarhija ili aristokratija“ (Hoekstra 2006: 195).

Iako je ovo shvatanje više u skladu sa Hobsovim političkim preferencijama, videli smo, takođe, da ono počiva na razlikovanju između suverenosti skupštine i korišćenja ili upotrebe suverenosti.^[8] Uprkos argumentu koji se zasniva na realnom funkcionisanju skupštine, Hobs uopšte ne dovodi u pitanje stanovište o suverenosti skupštine i suverenosti naroda. To neće učiniti ni u svom sledećem delu posvećenom političkoj teoriji, *O građaninu*. Čini se da je u nedostatku teorijskih sredstava da napusti takvo jedno gledište, Hobsova sledeća strategija bila da ponudi još veći broj snažnih argumenata protiv demokratije, sada je direktno poredeći sa monarhijom, koja bi iz tog komparativnog razmatranja

---

8 Suština Takove odbrane teze o značaju demokratije u ranom Hobsovom gledištu zasniva se na sličnoj pojmovnoj razlici između vlasti (*government*) i njene administracije (*administration of government*), koju Hobs pravi u delu *O građaninu*. On kaže da Hobsovo interesovanje za „opšte implikacije ove distinkcije između vlasti i njene administracije u pogledu demokratije, potvrđuje činjenicu da on na sopstvene ideje nije gledao kao na suštinski suprotstavljene demokratiji, već pre kao da uz novu teoriju monarhije, nude jednako plauzibilnu novu teoriju demokratije“ (Tuck 2006: 190).

trebalo da se pokaže kao bolji kandidat za uređenje države. Čini se, dakle, da je Hobs u delu *O građaninu* samo nastavio unutar teorijsku borbu između demokratije i monarhije, koja je u njegovom srcu još odavno bila rešena.

2. Uloga i mesto demokratije u Hobsovom delu *O građaninu*

Naš glavni cilj u ovom odeljku biće da pokažemo dve stvari. Prvo, da Hobsovo shvatanje demokratije u knjizi *O građaninu* nije pretrpelo značajnije izmene, i drugo, da je Hobs, s obzirom da je i dalje raspolagao istim teorijskim sredstvima kao i ranije, implikacije svoje teorije koje bi davale primat demokratiji u odnosu na monarhiju nastojao da neutrališe pojačavanjem i umnožavanjem kritičkih argumenata na račun demokratije. Direktan kontrast između monarhije i demokratije, kakvog nije bilo ranije u *Elementima zakona*, trebao bi da pruži ubedljive razloge koji bi monarhiju stavili ispred demokratije. Stvar je u tome da je u nedostatku teorijskih sredstava da izbegne suštinski značaj demokratije za zasnivanje svakog drugog poretka, Hobs potražio teorijska sredstva kojima bi pokazao komparativnu prednost monarhije u odnosu na demokratiju. Upravo to imamo u vidu kada govorimo o evoluciji Hobsovog gledišta u pogledu demokratije, čiji je prioritet odbačen tek u *Levijatanu*, kada je na raspolaganju imao pojmovni aparat koji mu je omogućio da objasni mehanizam uspostavljanje suverenosti bez direktnog pozivanja na prioritet demokratije. Razmotrićemo, najpre, one delove knjige *O građaninu* iz kojih se jasno vidi da je Hobsovo viđenje suštinskog značaja i uloge demokratije u ovom periodu ostalo nepromenjeno, da bi potom detaljnije istražili njegove kritičke argumente usmerene

protiv demokratskog načina vladavine kako bi videli na koje mesto Hobs stavlja demokratiju u poređenju sa monarhijom.

U knjizi *O građaninu*, čija se prva verzija na latinskom jeziku pojavila 1642. godine, dakle, samo dve godine nakon uobličjenja *Elemenata zakona*, Hobs u potpunosti izostavlja eksplicitnu tvrdnju o hronološkom prioritetu demokratije. Ovakva jedna odluka mogla bi se protumačiti njegovim nezadovoljstvom sa ponuđenim rešenjem za izvor svakog suvereniteta. Međutim, uprkos tome što se takva tvrdnja ne nalazi u delu *O građaninu*, sva je prilika da Hobs nije odustao od gledišta o prioritetu demokratije, ili po našoj interpretaciji, da još nije našao odgovarajuća teorijska sredstva da prenošenje ovlašćenja kojim se uspostavljaju ostali vidovi suverenosti objasni na drugačiji način. Da je to tako vidi se iz njegovog stava da mnoštvo koje se ujedinjuje, samim činom udruživanja mora ujedno prihvatiti demokratski način odlučivanja, odnosno prihvatiti demokratiju:

Oni koji se udruže sa namerom da izgrade grad, već su u samom činu udruživanja demokrate. Po tome što su se voljno udružili pretpostavlja se da su obavezni da poštuju ono što odluči većina; a to je, dok savez traje, ili dok se ne raspusti do određenog dana i mesta, očigledno demokratija. Taj savez, čija je volja volja svih građana, ima vrhovnu vlast; pošto u tom savezu svaki čovek ima pravo glasa, to je demokratija... Međutim, ako se raspuste i raskinu savez i ne odrede kada i gde će se ponovo okupiti, opšte stanje se vraća anarhiji i onome kako je bilo pre njihovog udruživanja, to jest ratu svih protiv svih. Narod, prema tome, zadržava vrhovnu vlast samo dotle dok je poznato javno objavljeno mesto i vreme njegovog ponovnog okupljanja. Ako to nije poznato i određeno, ljudi se mogu okupljati u različitim vremenima i mestima, to jest u frakcijama, ili ne mogu; a to onda više nije $\delta\eta\mu\varsigma$, *narod*, već razdvojeno mnoštvo

kome više ne možemo da pripišemo nikakvo delovanje niti pravo. Dve stvari, dakle, obrazuju demokratiju: jedna je neprekidno određivanje saveza koji čini $\delta\eta\mu\sigma$, *narod*; a druga mnoštvo glasova, $\kappa\rho\alpha\tau\sigma$ ili vladavina.^[9] (Hobs 2006b: VII, 5, 107)

Iz navedenog odlomka moglo bi se zaključiti sledeće. Najpre, da uprkos izostanku tvrdnje o hronološkom prioritetu demokratije, Hobs i dalje ostaje na stanovištu da je demokratija nužna za uspostavljanje suverenosti. Reč je i dalje o suverenosti naroda iz koje proističe svaka druga vrsta suvereniteta jer Hobs govori o narodu kao onom koji zadržava ili ne zadržava vrhovnu vlast. U skladu sa klasičnom definicijom demokratije kao vladavine naroda, koja se izvodi iz starogrčkih termina $\delta\eta\mu\sigma$, što znači narod i $\kappa\rho\alpha\tau\sigma$, što znači vladavina, Hobs stipulira da određenje demokratije podrazumeva dva uslova. Jedan je da narod zadržava vrhovnu vlast ili ostaje suveren samo ako je poznato vreme i mesto njegovog budućeg okupljanja. Ovim uslovom se zapravo specifikuje šta znači da je narod suveren i u tom smislu Hobs reinterpreтира značenje starogrčke reči $\delta\eta\mu\sigma$. Videli smo da je u *Elementima zakona*, Hobs uveo ovu ideju prilikom razmatranja izborne i uslovne monarhije. Ona sada dobija odlučujući značaj upravo za određenje demokratije, što predstavlja dodatnu potvrdu za naš stav da je Hobsovo razmatranje prethodna dva tipa monarhije

---

9 S obzirom da se ovde koristi termin grad, trebalo bi precizirati njegovo značenje. Hobs najpre kaže da se savez ljudi uspostavlja sklapanjem ugovora i na osnovu većinskog pravila da bi potom odredio šta podrazumeva pod gradom: „Ovako načinjen savez naziva se gradom ili građanskim društvom, ali i građanskom osobom. Kada je volja svih ljudi jedno, smatra se voljom jedne osobe, koja se zna i razlikuje od svih pojedinih ljudi po sopstvenim pravima i osobinama. Utoliko se nijedan od građana, niti svi oni zajedno (izuzimajući onoga čija volja predstavlja volju svih) ne smatra gradom. Prema tome, *grad* (da bismo ga definisali) jeste *jedna osoba*, čija volja ugovorom više ljudi, treba da se smatra voljom svih njih; on može upotrebiti svu moć i sposobnost svih posebnih osoba radi održanja mira i zajedničke odbrane.“ Navedeno prema: Hobs 2006b: V, 9, 94.

zasnovano na njegovom shvatanju demokratije.

Drugi uslov poznat je još iz *Elementata zakona* i on podrazumeva većinsko glasanje. Vidimo da se većinsko glasanje u definiciji demokratije kao vladavine naroda odnosi na vladavinu ili način vladanja. Kada je o većinskom glasanju reč, Hobs i dalje objašnjava nastanak demokratije tako da iz sporazuma svakog sa svakim ujedno proizlazi da će se političke odluke donositi glasanjem uz pomoć većinskog pravila. Hobs, slično kao u *Elementima zakona*, kaže da „se ugovori moraju napraviti među pojedinim građanima, naime da se svaki čovek ugovorom obaveže da će potčiniti svoju volju volji većine, pod uslovom da i ostali učine isto. Kao da svako kaže: predajem svoje pravo narodu za tvoje dobro, pod uslovom da i ti predaš svoje za moje dobro“ (Hobs 2006b: VII, 7, 107–108). Upravo zahvaljujući većinskom glasanju moguć je, potom, prelazak u druge oblike vladavine. Tu Hobs takođe ostaje dosledan izvođenju implikacija iz početne pretpostavke o prioritetu demokratije.

Prilikom razmatranja različitih oblika vladavine u delu *O građaninu*, Hobs ostaje pri ranijem shvatanju o tri vrste poredaka.^[10] On ovo gledište dodatno podupire kritikujući klasično shvatanje po kome svakom od tri dobra oblika vladavine odgovaraju loši poreci. Generalno gledano, smatra da je Aristotel pogrešio kada je poretke razvrstao prema tome da li oni koriste samo vladarima, ili koriste i podanicima. Hobs kaže da je takav kriterijum podele pogrešan jer ako, na primer, vladar ne može da osigura bezbednost podanicima,

---

10 Evo kako Hobs uvodi i objašnjava svoju tročlanu klasifikaciju oblika vladavine u delu *O građaninu*: „Razlika među gradovima dolazi iz razlike između osoba kojima je poverena vrhovna vlast. Ta vlast je poverena ili *jednom čoveku*, ili *savetu*, ili nekoj *grupi* ljudi. Savet više ljudi se sastoji ili od svih građana, utoliko što u njemu imaju pravo glasa i, ako žele, interes u vođenju javnih poslova, ili samo od dela građana. Prema tome, postoje tri vrste vladavine: *demokratija*, kada vlast ima savet u kome su svi građani, jer svaki građanin ima pravo glasa; *aristokratija*, kada vlast ima savet u kome nisu svi, već samo neki građani, oni koji imaju pravo glasa; *monarhija*, kada vrhovna vlast pripada samo jednom čoveku. U prvoj vlada *δημος*, *narod*, u drugoj – *plemstvo*, u trećoj – *monarh*.“ Navedeno prema: Hobs 2006b: VII, 1, 105.

onda će zbog takvog stanja i njegova vlast biti ugrožena (Hobs 2006b: X, 2, 121). Zato ono što se obično smatra lošim oblicima vladavine nije ništa drugo do terminološko izražavanje neslaganja sa takvim tipovima vladanja, koje se više zasniva na strastima nego na razumu. Hobs je ranije tvrdio da je takav jedan primer nazivanje aristokratske vlasti oligarhijskom. On sada kaže sličnu stvar i u pogledu monarhije i demokratije. Naime, ukoliko se neko ne slaže sa vlašću određenog kralja on će ga nazivati tiraninom, kao što će demokratiju, onaj ko nije njen pristalica, nazivati anarhijom. Hobs dodaje da bi ova vrsta kvalifikacije demokratskog poretka bila promašena jer anarhija predstavlja odsustvo svakog oblika vladavine, te je u tom smislu jednako suprotstavljena monarhiji i aristokratiji koliko i demokratiji.

Još jedna stvar je ostala ista u delu *O građaninu*. Hobs, kao i ranije, izvodi suverenitet aristokratske i monarhijske vlasti iz demokratije, odnosno suverenosti naroda. On tako kaže da aristokratija, „vodi poreklo iz demokratije, koja joj predaje svoje pravo“ (Hobs 2006b: VII, 8, 108). Prelazak se vrši tako što se većinom glasova vlast prenosi na nekolicinu ljudi koji se od ostalih razlikuju svojim titulama ili poreklom. Hobs takođe kaže da jednom kada se ovlašćenja prenesu na ove ljude, narod kao jedna osoba prestaje da postoji. Slična stvar je i sa monarhijom. Ukoliko se neki pojedinac ističe po nečemu onda se, „mnoštvom glasova... pravo naroda prenosi na njega tako da šta god je narod nekad mogao da učini, pre nego što ga je izabrao; to isto, u svakom pogledu, on može činiti sada, s pravom, pošto je izabran“ (Hobs 2006b: VII, 11, 108). Hobs izvodi nekoliko posledica iz ovog prenošenja ovlašćenja sa naroda na jednu osobu ili grupu osoba. Najpre, da aristokratska ili monarhijska vlast ne može polagati račun narodu pošto je narod svoja ovlašćenja u potpunosti preneo. Drugo, da narod prestaje time da postoji kao jedna osoba i ponovo postaje mnoštvo. I treće, da podanici s obzirom da su preneli svoja ovlašćenja, recimo na monarha, „duguju poslušnost *monarhu* ako bi ga *narod* postavio“

(Hobbes 1998: VII, 12, 96).

Iako se čini da sve tri navedene posledice idu u prilog tome da se opravda poslušnost monarhu, što je svakako bilo blisko Hobsovim ličnim političkim opredeljenjima, čini se, ipak, da on nije mogao biti potpuno zadovoljan ovim rezultatima u teorijskom smislu. Tu pre svega mislimo na drugu i treću posledicu. Postavlja se, najpre, pitanje zašto bi narod uopšte prenosio svoja ovlašćenja kako bi dospao u stanje pukog mnoštva u kome je bio pre sklapanja bilo kakvog ugovora i uspostave bilo koje vrste suverenosti. Uprkos ispravnoj logici da se suverenitet monarha izvodi iz suvereniteta naroda, bilo bi krajnje nelogično da jedan suvereni narod prenese svoje ovlašćenje na monarha kako bi dospao u mnogo goru situaciju, koja je uostalom i bila razlog da iz pukog mnoštva preraste u narod. Drugo, iako narod više ne postoji kao nekakav entitet, mnoštvo ljudi treba da poštuje monarha upravo jer mu je kao narod ukazalo poverenje. Ali zašto bi to bio slučaj? Ako više nije reč o narodu koji ima jedinstvenu volju, već o mnoštvu pojedinačnih volja koje su po svojoj prirodi razjedinjene, zašto bi se očekivalo da će svaka osoba na taj način posmatrati monarha. Moguće je da će ga neke osobe u okviru mnoštva zaista na taj način posmatrati. Ali s obzirom da je reč o jednom mnoštvu, nema nikakve garancije da će svaka osoba to činiti. Smatramo da su ovi problemi mogli biti razlozi da Hobs i dalje traga za adekvatnijom koncepcijom uspostavljanja suverenosti koja se ne bi direktno izvodila iz suverenosti naroda, kao i da njihovo rešenje predstavlja koncepcija koju je formulisao u *Levijatanu*.

Do sada smo nastojali da ukažemo na kontinuitet u Hobsovom shvatanju demokratije u periodu između *Elementa zakona* i dela *O građaninu*. Međutim, kao što smo ranije istakli, glavna razlika između ta dva dela u pogledu demokratije sastoji se u tome što Hobs, u ovoj drugoj knjizi, iznosi brojne argumente protiv demokratije, poredeći je direktno sa monarhijom, što ranije nije bio slučaj. Smatramo, da se Hobsova kritika demokratije, ipak, kao

i u prethodnom delu, uglavnom odnosi na to kako ona funkcioniše, a ne na način na koji se uspostavlja i prenosi suverenost.^[11] Ako je ovo stanovište ispravno, to onda znači da njegova kritika demokratije, nije inkonzistentna sa njegovim shvatanjem o suštinskom prioritetu demokratije. Hobsovi argumenti protiv demokratije, ili tačnije rečeno, njenog funkcionisanja, mogli bi se svrstati u dve kategorije. Prvu vrstu kritike čine oni argumenti kojima se direktno porede načini funkcionisanja demokratije i monarhije. Drugu vrstu kritike, koja je započeta još argumentom o „aristokratiji govornika“ u *Elementima*, čine argumenti kojima se pokazuju da funkcionisanje skupštine ima brojne mane koje se mogu izbeći u monarhiji. Da je i dalje reč o jednoj unutar teorijskoj borbi, koja treba da bude razrešena na naučnim osnovama, kao što smo pretpostavili u našoj interpretaciji, najbolje govore Hobsove reči iz autorovog predgovora čitaocu gde kaže da, „iako sam se potrudio, da, argumentima u desetom poglavlju, pokažem ljudima kako je monarhija najpovoljnija vrsta vladavine, to je jedino u knjizi što, priznajem, nisam sa sigurnošću pokazao, već samo kao najverovatniju stvar“ (Hobs 2006b: para. 22, 60).

Kada je reč o prvoj grupi argumenata, Hobs najpre poredi demokratiju i monarhiju u pogledu preteranog trošenja novca koji se ne preusmerava na javna dobra, već se dodeljuje osobama koje su bliske onima koji su na vlasti. Hobs smatra da uprkos tome što su takve radnje same po sebi loše u bilo kom obliku vladavine, one moraju biti gore u demokratiji i to zbog sledećeg razloga. Dok u monarhiji vladar ima ograničen krug rođaka, bliskih osoba i laskavaca koje želi da nagradi, u demokratiji taj broj ljudi raste sa porastom broja „demagoga“. Hobs kaže da, „*monarh* može, zaista, bez pljačkanja blaga datih za održavanje rata i mira zadovoljiti svoje službenike i prijatelje, pošto ih nije mnogo, a da ne upropasti svoje podanike“, dok se, „u *demokratiji*... gde ima mnogo onih koje treba zadovoljiti, i gde uvek dolaze novi, to ne može uraditi bez tlačenja

---

[11] Videti takođe fusnotu 5.

podanika“ (Hobs 2006b: X, 6, 122). Dakle, u tom „ekonomskom“ pogledu, monarhija bi, po Hobsovom shvatanju, imala prednost u odnosu na demokratiju.

Druga prednost monarhije u odnosu na demokratiju bila bi, po Hobsu, ta što su stepen nezaslužениh kazni, pa čak i strah od nasilne smrti, manji u monarhiji. Hobs kaže da sve što je Neron radio uopšte nije nužno za monarhiju i da teror nad podanicima više zavisi od toga kakav je ko čovek nego od oblika vladavine. Tačno je, smatra Hobs, da u monarhiji nevini ljudi mogu da stradaju zbog hirova vladara. Ali Hobs kaže da su u tom obliku vladavine ugroženi samo oni koji se nalaze u krugu vladara i koje on lično poznaje. Po Hobsu, većina naroda koja nema nikakvog kontakta sa vladarom sigurna je u tom pogledu. S druge strane, on kaže da u demokratiji, „može biti onoliko Nerona koliko je oratora koji se udvaraju narodu“ (Hobs 2006b: X, 7, 123). Ne samo da se broj potencijalnih moćnika povećava, već oni mogu podržavati jedni druge u svojim radnjama držeci se načela „*poštedi me danas a ja ću tebe poštediti sutra*“, umesto kažnjavanja prestupa (Hobs 2006b: X, 7, 123).

Hobs, na trećem mestu, razmatra uobičajeno gledište da je stepen slobode najveći u demokratiji. To bi onda ujedno predstavljalo razlog za davanje prednosti demokratiji u odnosu na monarhiju. Međutim, njegovo je stanovište da kada ljudi traže slobodu, oni obično traže vlast. Nedostatak slobode na koji bi se ljudi mogli žaliti u monarhiji proističe iz toga što oni „pate zato što ne učestvuju u vođenju države“ (Hobs 2006b: X, 8, 124). Ovo je, po Hobsu, pogrešno jer se to da li ima ili nema slobode prvenstveno odnosi na državu, a ne na njene podanike. On, u tom pogledu, kaže da, „ako se reč *sloboda* velikim slovima ispiše na kapiji nekog grada, time se ne misli na slobodu *podanika*, već na slobodu grada; ta se reč ne može sa više prava napisati na kapiji grada kojim vlada *narod*, nego onog kojim vlada *monarh*“ (Hobs 2006b: X, 8, 123). Drugim rečima, bez obzira na vrstu suverenosti, na to da li je ona

demokratskog ili monarhijskog tipa, priroda suverenosti u svakom poretku mora biti ista. Zato je, po Hobsu, pogrešno uobičajeno uverenje da slobode ima više u demokratiji nego u monarhiji.

I konačno, četvrta primedba odnosi se na još jednu prividnu prednost demokratije. Naime, Hobs kaže da se u prednosti demokratije ubraja to što svi ljudi mogu da iznesu javno svoje mišljenje i učestvuju u deliberaciji. Uprkos tome što nisu svi jednako uspešni u tome, u demokratiji svako ima takvu jednu mogućnost. Hobs dalje iznosi hipotezu da takvo jedno učešće može biti praćeno pohvalama, što dovodi do osećaja zadovoljstva jer je potreba za pohvalom deo ljudske prirode. U monarhiji bi pristup počastima i mogućnost za pohvale bili znatno restriktivniji. To bi onda bio razlog da se da prednost demokratiji u odnosu na monarhiju. Međutim, ovakvo shvatanje bi, po Hobsu, bilo sasvim pogrešno. Ono što je, naizgled, važna prednost demokratije, Hobs ubraja među njene najveće mane tvrdeći da, „videti kako je mišljenje onoga koga preziremo cenjenije od našeg, videti kako se naša mudrost potcenjuje, doživeti neprijateljstva (što se ne može izbeći, kakva god da nam je sreća), mrzeti i biti predmet mržnje zbog neslaganja u mišljenju, otvoreno izlagati svoja tajna razmišljanja, bez svrhe i koristi, zanemariti poslove svoje i svoje porodice jesu nedostaci“ (Hobs 2006b: X, 9, 124). Zato ne čudi kada Hobs zaključuje da neučestvovanje u takvoj vrsti deliberacije ne bi nužno moralo da bude nešto loše.

Druga grupa argumenata odnosi se pre svega na funkcionisanje skupštine. Njih takođe ima četiri i mogli bi se nazvati argumentima neznanja, retorike, frakcija i tajnosti. Imajući u vidu argument neznanja, Hobs se može smestiti u onu kategoriju kritičara demokratije koji osporavaju tezu o sposobnosti običnih građana da ispravno rasuđuju u pogledu političkih pitanja. Ovaj vid kritike demokratije započinje sa Platonom, a može se i danas pronaći pre svega u političkom učenju koje se zasniva na teoriji racionalnog izbora. Hobs polazi od toga da je za donošenje ispravnih političkih

odluka neophodno posedovanje adekvatnog znanja. Na primer, da bi se donele ispravne „spoljnopolitičke“ odluke, neophodan je čitav niz saznanja o prilikama u drugim državama. Činjenica je da većina građana nema dovoljno znanja, niti sve relevantne informacije za donošenje takvih odluka. Pretpostavimo da neki manji broj ljudi ima takve informacije i poseduje ispravno znanje. Hobs onda postavlja pitanje, „kako taj veliki broj neukih savetnika sa svojim pogrešnim mišljenjima može doprineti odlučivanju onog malog broja ljudi u skupštini koji se u ta pitanja razumeju, osim ometajući ih i usporavajući?“ (Hobs 2006b: X, 10, 124). Argument retorike glasi da je cilj govornika u skupštini da ostave što bolji utisak kako bi pridobili većinu glasova. Retorika, kao veština ubeđivanja pruža najbolja sredstva kako bi se taj cilj ostvario, pri čemu nije toliko bitno da li su polazišta iz kojih se izvode zaključci istinita ili lažna. Sledstveno tome, do odluka u skupštini se „ne dolazi pravilnim zaključivanjem, već izvesnim nasiljem uma“ (Hobs 2006b: X, 11, 125). Oba prethodna argumenta mogla bi se nazvati epistemičkim, jer se njima osporava da demokratija, ili njeno funkcionisanje u skupštini, ima instrumentalnu vrednost za donošenje odluka koje bi počivale na znanju i istini.

Argument frakcija je više političkog karaktera i on treba da ukaže kako iz funkcionisanja skupštine, paradoksalno, može proizaći stanje sukobljenosti zbog čijeg je uklanjanja država u prvom redu i formirana. Veliku manu u radu skupštine predstavljalo bi to što su njeni članovi podeljeni u međusobno suprotstavljene frakcije. To dalje rađa čitav niz sukoba koji počev od tehnika manipulacije agendom ili dnevnim redom, na kraju mogu prerasti u nasilne sukobe i građanski rat. Iz podeljenosti članova skupštine na frakcije, Hobs dalje izvodi posledicu o nestalnosti zakona u demokratiji jer „promena ne zavisi od promena u stanju stvari, niti od promene mišljenja ljudi, već od toga koliko se iz koje *frakcije* pojavi na skupštini“, pa zato, „zakoni plutaju tamo-amo, kao da su na nemirnom moru“ (Hobs 2006b: X, 13, 125). Konačno,

argument tajnosti je strateške prirode i on glasi da javni način donošenja odluka i upućenost velikog broja ljudi mogu imati za rezultat da neprijatelji saznaju za ove odluke mnogo pre nego što bi one imale svoje dejstvo. Sledstveno tome, u strateškom pogledu, tajno odlučivanje može imati izvesnih prednosti u odnosu na javnu raspravu u skupštini. Hobs sumira svoju raspravu o funkcionisanju skupštine time što kaže da, „ovi nedostaci, koje nalazimo u vođenju velikih skupština, za sada pokazuju da je *monarhija* bolja od *demokratije*, pošto se u *demokratiji*, češće nego u *monarhiji* dešava da se o veoma važnim stvarima na ovakav način odlučuje“ (Hobs 2006b: X, 15, 125).

Vidimo, dakle, na osnovu ove dve grupe argumenta, da je Hobs, uprkos ostajanju pri uverenju o prioritetu demokratije za uspostavljanje suverene vlasti, smatrao da kao oblik vladavine monarhija ima određenih prednosti u odnosu na demokratiju. Ovo stanovište se u *Elementima zakona* moglo naći samo u rudimentarnoj formi. Argumenti koje Hobs iznosi kako bi odredio mesto demokratije u spisu *O građaninu*, po našem shvatanju, mogu se razumeti kao unutar teorijska sredstva kojima se Hobs, na neki način, distancira od demokratskih implikacija sopstvenog učenja.

Zaključak

Na osnovnu prethodnih razmatranja moguće je zaključiti dve stvari. Prvo, da postoji kontinuitet između *Elementa zakona* i knjige *O građaninu* u pogledu suštinskog prioriteta demokratije. Drugo, da je u knjizi *O građaninu*, funkcionisanje demokratije podvrgnuto znatno snažnijoj kritici nego što je to bilo ranije, iz čega bi se moglo zaključiti da monarhija, ili bar način njenog funkcionisanja, ima prednost u odnosu na demokratiju. Kontinuitet

između navedenih dela koja su karakteristična za Hobsovo ranije učenje nastojali smo da objasnimo unutar teorijskim razlozima, odnosno nedostatkom nekih boljih teorijskih oruđa kojima bi mogao da koncipira uspostavljanje suverenosti. Razliku između gledanja na demokratiju do koje je došlo u ovom periodu nastojali smo da objasnimo sagledavanjem stvari u evolutivnom svetlu. U nedostatku teorijskih sredstava da uspostavljanje monarhije objasni drugačije nego preko suverenosti naroda, Hobs je u delu *O građaninu*, unutar teorijsku borbu između monarhije i demokratije privremeno razrešio iznoseći brojne argumente kojima se ukazuje na manjkavosti funkcionisanja demokratije. Da je Hobs bio zadovoljan ovim teorijskim rešenjem može se videti iz činjenice da je dobar deo tih kritičkih primedbi zadržan u njegovom kasnijem delu *Levijatan*, koje je objavljeno 1651. godine. Međutim, za razliku od ovog kontinuiteta u direktnom argumentovanju o prednosti monarhije u odnosu na demokratiju, upadljiva je činjenica da u *Levijatanu* u potpunosti izostaje ranija tvrdnja o prioritetu demokratije. Naše objašnjenje za ovu promenu sastojalo bi se u tome da je u *Levijatanu*, Hobs na raspolaganju imao nova teorijska oruđa koja su mu omogućila da uspostavu suverenosti objasni bez direktnog pozivanja na prioritet demokratije. Sledstveno tome, ovo pozivanje postalo je suvišno.

Skinner (Q. Skinner) na sledeći način objašnjava ključnu razliku između *Levijatana*, s jedne strane, i dela *Elementi zakona* i *O građaninu*, s druge, započinjući sa glavnim stavovima iz ranijeg perioda:

Tamo je on već smatrao da je prirodno stanje, stanje potpune 'prirodne slobode' i da je jedini način na koji se neko zakonskim putem može odreći ove slobode eksplicitna saglasnost onih koji se slažu oko toga da se potčine nekoj vlasti. Međutim, on ovim argumentima nadalje pristupa tako što im očigledno nešto pridodaje u

Levijatanu. Govoreći o načinu na koji izražavamo saglasnost, on se poziva i oslanja na precizan politički vokabular koji su zastupnici parlamenta razvili tokom četrdesetih godina XVII veka. On se sa njima slaže da delamo kao autori političkog autoriteta i zavetujemo se na takav način da autorizujemo nekog određenog čoveka ili skupštinu da nas predstavlja, dajući im time pravo i autoritet da govore i delaju u naše ime. (Skinner 2005: 167)

Ovi argumenti predstavljaju značajno proširenje Hobsove ranije analize iz *Elementata* i *O građaninu*. Tamo on nije pominjao autore, ni autorizaciju, kao ni predstavljanje i predstavnike. (Skinner 2005: 168)^[12]

Ipak, Skinner naglašava da je uprkos tome što Hobs pozajmljuje terminologiju autorizacije i predstavljanja od zastupnika parlamenta koji su pisali četrdesetih godina XVII veka, njegova osnovna namera bila da im se suprotstavi na njihovom opstvenom terenu:

U vreme kada je Hobs objavio *Levijatan* 1651. godine, određeni broj političkih pisaca u Engleskoj je već razvio celovitu teoriju reprezentativne vladavine. Osim toga, oni su svoju teoriju koristili u revolucionarne svrhe tokom

---

12 Trebalo bi istaći da se sa ovim stanovištem, uz izvesne ograde, slažu i autori koje smo istakli kao ključne oponente u pogledu značaja demokratije u Hobsovom političkom učenju. Tak kaže da je jedan od glavnih razloga zašto Hobsovo shvatanje demokratije treba tražiti u njegovim ranijim delima, a ne u *Levijatanu*, to što je „Hobs u *Levijatanu* svoju političku teoriju predstavio drugačijom terminologijom od one koju je koristio u ranim delima; pri čemu se posebno misli na to da pojam predstavljanja obavlja veliki deo posla“ (Tuck 2006: 172). Slično tome, Hekstra tvrdi da, „opšta teorija autorizacije koja podržava kako model sticanja, tako i model ustanovljavanja (države) ne zavisi od prvobitne demokratije“, kao i da se, „u *Levijatanu* Hobs fokusirao na tu teoriju kao osnovnu“ (Hoekstra 2006: 212–213).

četrdesetih godina XVII veka kako bi osporili vladavinu kralja Čarlsa I i legitimisali prelazak Engleske u republiku, ili 'slobodnu državu', 1649. godine... Ono što Hobs čini u *Levijatanu* jeste kritički komentar čitavog niza postojećih teorija, posebno onih koje su iznosili zastupnici parlamenta koji su se suprotstavljali monarhiji Stjuarta na početku građanskih ratova u Engleskoj... Jedan od načina da se sumira moj argument bio bi da se kaže kako pokušavam da ilustrujem u kojoj meri je sam *Levijatan* bio, premda dugačak i ambiciozan, stranački politički traktat. (Skinner 2005: 156)

Za razliku od Skinera, koji ovaj novi Hobsov politički vokabular objašnjava izvanteorijskim sredstvima, tačnije Hobsovom željom da napiše „stranački politički traktat“ kako bi se suprotstavio zastupnicima parlamenta, mi smatramo da postoje značajni unutar teorijski razlozi za prihvatanje nove koncepcije koji su potpuno nezavisni od bilo kakvih istorijskih okolnosti i potrebe da se na njih reaguje. Naime, Hobs je u koncepciji autorizacije i predstavljanja pronašao sredstvo da objasni uspostavu suvereniteta bez direktnog pozivanja na prioritet demokratije. Prisetimo se da je Hobsu teza o vezi između saglasnosti i većinskog glasanja najpre bila potrebna kako bi objasnio način na koji mnoštvo ljudi dobija jedinstvenu volju. Kada svako sa svakim sklopi ugovor, tom prilikom se obavezuje da prihvata važenje većinskog pravila, što dovodi do uspostave političkog tela sposobnog da odlučuje. A time, osobe koje su ranije činile mnoštvo dobijaju jedinstvenu volju, koja se izražava kroz volju većine. Ovim činom uspostavljanja političkog tela automatski se uspostavlja suverenost naroda. Ideja o prioritetu demokratije ima svoj hronološki značaj u smislu da je za uspostavu bilo kog drugog oblika suvereniteta, nužno da se prvo uspostavi demokratija. Ideja o prioritetu demokratije ima svoj suštinski značaj u smislu da bilo koja vrsta suverenosti

zapravo počiva na suverenosti naroda koja je rezultat prvobitnog saglašavanja. Najverovatnije je da Hobsu u *Levijatanu*, teza o prioritetu demokratije više nije bila potrebna za objašnjenje uspostave suvereniteta jer je na raspolaganju imao alternativnu koncepciju predstavljanja i autorizacije.

Međutim, uprkos tome što u *Levijatanu* u potpunosti iščezava teza o prioritetu demokratije, Hobs ne odustaje sasvim od ideje većinskog glasanja. Na pojedinim mestima čini se da ono ima odlučujuću ulogu, što podseća na raniju ideju o suverenosti naroda. Ova činjenica svakako ne ide u prilog Skinnerovoj interpretaciji da je jedina zamisao koju je Hobs imao u vidu, oslanjajući se na ideje predstavljanja i autorizacije u *Levijatanu*, da opovrgne stanovište zastupnika parlamenta koji su pre njega koristili tu terminologiju, odnosno da napiše „stranački politički traktat“ u prilog zastupnika krune. Ako je to tako, onda se ne vidi zašto je Hobs i dalje u *Levijatanu* zadržao referencu na većinsko glasanje koja podseća na njegovo ranije stanovište o prioritetu demokratije, a koje bi jednako moglo da ide u prilog zastupnicima parlamenta. Odgovor na pitanje u kojoj meri je ono što Hobs kaže o većinskom glasanju u *Levijatanu*, kompatibilno sa novom koncepcijom autorizacije i predstavljanja, biće predmet razmatranja u sledećem poglavlju. U sledećem poglavlju detaljnije ćemo razmotriti i pitanje kakav je odnos između Hobsovog ranijeg shvatanja demokratije i učenja koje iznosi u *Levijatanu*. U ovom poglavlju je naš osnovni cilj bio da rekonstruišemo Hobsovo shvatanje demokratije oslanjajući se, pre svega, na njegove ranije radove. Smatramo da oni pokazuju kako Hobs jeste formulisao jednu teoriju demokratije koja se primarno zasniva na saglasnosti i većinskom glasanju.

POGLAVLJE II

Saglasnost i većinsko glasanje u Hobsovom *Levijatanu*

Uvod

Mnogi tumači uočili su da je u pogledu porekla države i uspostavljanja suverenosti, Hobs u *Levijatanu* (1651) ponudio koncepciju koja se u znatnoj meri razlikuje od one koja se može naći u njegovoj ranijoj političkoj teoriji (Gauthier 1969: 120; Skinner 1999: 7; Skinner 2007: 157; Pitkin 1967: 15). Osnovna razlika bila bi u sledećem. U delima *Elementi zakona* (1640) i *O građaninu* (1642), Hobs eksplicitno govori o vremenskom prioritetu demokratije u odnosu na druge oblike vlasti, kao i o nužnosti da se bilo koja vrsta suverenosti uspostavi demokratskim putem. Suverenitet demokratije je nužan uslov za uspostavu bilo koje druge vrste suvereniteta. Međutim, u *Levijatanu* u potpunosti izostaje ovo

pozivanje na prioritet demokratije. Umesto toga, na ključnim mestima na kojima govori o formiranju države i uspostavljanju suverene vlasti, Hobs se oslanja na pojmove predstavljanja i autorizacije.

Jedan od osnovnih problema koje je Hobs pokušao da reši u svim ovim delima jeste kako mnoštvo ljudi bez ikakve državne vlasti može da preraste u političko telo koje ima jedinstvenu volju i sposobnost odlučivanja, odnosno da formira državu. Premda nije bio pobornik demokratije, Hobs u svojim ranijim delima tvrdi da je ovaj problem moguće rešiti time što se mnoštvo ljudi putem sporazuma svakog sa svakim saglašava da će do te jedinstvene volje i donošenja odluka doći većinskim glasanjem. Ali to onda znači da se u trenutku uspostavljanja države i suverene vlasti ujedno uspostavlja suverenitet naroda ili suverenitet demokratije. Zato demokratija, kako Hobs kaže, mora prethoditi uspostavi bilo koje druge vrste suverene vlasti. Izgleda, da je Hobsova teorija demokratije zapravo bila nenameravana posledica njegove težnje da objasni uspostavu bilo kog oblika suverene vlasti. S obzirom da se suverenost naroda može otuđiti uz pomoć većinskog glasanja, čime se uspostavljaju drugi oblici suverene vlasti, sva je prilika da Hobsova teorija demokratije ne znači da on na bilo koji način preferira taj oblik vlasti. Ali je isto tako tačno, da pojmovni aparat koji koristi u ranijim delima daje odlučujući primat demokratiji. Čini se da Hobs u tom ranom periodu, uprkos implikacijama koje mogu ići nasuprot njegovim političkim preferencijama, jednostavno nije imao na raspolaganju bolja teorijska sredstva za objašnjenje uspostavljanja suverene vlasti.

Izostajanje ovog pozivanja na prioritet demokratije u *Levijatanu* sugerise da je Hobs u međuvremenu iznašao drugačija konceptualna sredstva kako bi rešio problem prerastanja mnoštva ljudi u političko telo sa jedinstvenom voljom. Umesto pozivanja na demokratiju i suverenitet naroda, Hobs u ovom kasnijem delu koristi pojmove predstavljanja i autorizacije kako bi objasnio

uspostavljanje države i suverene vlasti. Po Hobsovom kasnijem gledištu, država se uspostavlja kada se mnoštvo ljudi sporazume i to svako sa svakim da će ih predstavljati jedan čovek ili jedna skupština čije će se odluke smatrati voljom čitave zajednice. Jedinstvo mnoštva zasniva se, dakle, na jedinstvu predstavnika koji može biti ili jedna osoba ili jedna skupština. Ovim sporazumom mnoštvo ljudi prerasta u jednu osobu ili jednu ličnost koja je sposobna da dela i donosi odluke. Dakle, čini se da za uspostavljanje državne vlasti nije nužno pozvati se na prioritet demokratije i suverenitet naroda. Uz to, Hobs uvodeći pojmove autora i autorizacije naglašava da čitava politička zajednica treba da se saglasi sa odlukama predstavnika, jer mu je svako zapravo dao ovlašćenje da dela u njegovo ime. Čini se da je Hobsu stalo do dve stvari uvođenjem ovih pojmova. Prvo, uvođenjem pojma predstavljanja, Hobs hoće da kaže kako svi članovi političke zajednice treba da prihvate odluke predstavnika jer jedino u tom slučaju postoji jedinstveno političko telo sposobno da dela i donosi odluke. Drugo, uvodeći pojmove autora i autorizacije, da ovlašćujući predstavnika da dela u njihovo ime, članovi političke zajednice sve njegove odluke i radnje prihvataju kao svoje.

Međutim, uprkos ovoj značajnoj promeni u odnosu na ranija dela, za koju se može naći dosta svedočanstva u *Levijatanu*, iznenađujuće je da se Hobs na pojedinim ključnim mestima, uprkos odustajanju od ideje o prvobitnoj demokratiji, eksplicitno poziva na većinsko glasanje. Ovo je tim pre iznenađujuće, što se Hobs na većinsko glasanje poziva upravo u kontekstu uspostavljanja države i suverene vlasti istovremeno sa pozivanjem na pojmove predstavljanja i autorizacije. S jedne strane, čini se da je uvođenjem novog pojmovnog aparata u *Levijatanu*, Hobs u potpunosti odustao od ideja o suverenitetu naroda i prioritetu demokratije. Dok se, s druge, čini da eksplicitno pozivanje na većinsko glasanje pretpostavlja iste te ideje. Naš osnovni zadatak u ovom poglavlju biće da istražimo značaj i ulogu većinskog glasanja u Hobsovom

Levijatanu. S obzirom da eksplicitno pozivanje na većinsko glasanje sugerise da pojmovi predstavljanja i autorizacije sami po sebi nisu dovoljni, nastojaćemo da istražimo u kojoj meri je mehanizam glasanja značajan za Hobsovu koncepciju uspostave suvereniteta u *Levijatanu*. Interesovaće nas, pre svega, koja je tačno uloga većinskog glasanja prilikom uspostavljanja države i autorizacije suverena.

Premda poglavlja u kojima se govori o predstavljanju i autorizaciji spadaju među najčešće komentarisane delove *Levijatana*, ništa manje ne iznenađuje ni činjenica da u brojnim tumačenjima potpuno izostaje razmatranje veze tih pojmova sa većinskim glasanjem. Kventin Skinner, u jednom od najvažnijih članaka koji se bave ovom temom, pod nazivom „Hobs i čisto veštačka osoba države“, ističe kao glavne probleme za Hobsovo shvatanje države pitanja kako mnoštvo ljudi postaje jedna osoba i kako se toj osobi mogu pripisati neke radnje (Skinner 1999). On ističe razliku između ranijeg i kasnijeg Hobsovog stanovišta tvrdeći da je ovaj mislilac, „tek u *Levijatanu* došao do zadovoljavajućeg odgovora, ili uopšte bilo kakvog odgovora. Iako...njegovo rešenje odaje utisak izuzetne jednostavnosti, ono predstavlja jedan od najznačajnijih teorijskih napredaka koje je ostvario u periodu između objavljivanja dela *O građaninu* 1642. godine i *Levijatana* koji je objavljen skoro deceniju kasnije, i sasvim sigurno predstavlja njegov najoriginalniji doprinos teoriji države. Njegov predlog je da neki postupak može opravdano biti pripisan osobi kada ga čini predstavnik ako i samo ako je predstavnik na neki način bio adekvatno autorizovan, odnosno ako mu je data instrukcija i ovlašćenje da izvede dati postupak. Ključan pojam je, dakle, pojam autorizacije i, još specifičnije, autora, a odatle i pozicije da se da autoritet. Premda se ovi termini ne pojavljuju u *Elementima* i delu *O građaninu*, u *Levijatanu* oni obezbeđuju čitavo teorijsko zasnivanje Hobsovog stanovišta o legitimnoj državi“ (Skinner 1999: 7).

Skinner smatra da se ključna promena u Hobsovom političkom učenju odigrala u periodu pisanja *Levijatana*, te da

uvodjenje pojmova predstavljanja i autorizacije jeste „njegov najoriginalniji doprinos teoriji države“. Međutim, uprkos odlučujućem značaju koji pripisuje ovim pojmovima, Skinner ni na jednom mestu u svom radu ne razmatra odnos ovih pojmova sa većinskim glasanjem, kao ni ulogu većinskog glasanja za uspostavljanje države i suverene vlasti. Ovo je utoliko čudnije zato što uz citiranje mesta iz Hobsovog *Levijatana*, na kome se eksplicitno pominje većinsko glasanje, tvrdi da na tom mestu Hobs opisuje mehanizam uz pomoću koga mnoštvo ljudi prerasta u jednu ličnost čime se zapravo formira država (Skinner 1999: 19). Ali, kao što smo već istakli, Skinner nigde dalje ne kaže o kakvom mehanizmu je reč, niti kakva je uloga većinskog glasanja. Da li je većinsko glasanje taj mehanizam ili deo nekog složenijeg mehanizma? Izgleda da se Skinner nije detaljnije bavio tim pitanjima jer je primarni predmet njegovog interesovanja problem kako je moguće da Hobs državu istovremeno određuje kao nešto apstraktno, ili kao „čisto fiktivnu osobu“, kako kaže Skinner, i kao nešto što je sposobno za delanje i čemu se mogu pripisati određene radnje. U težnji da istraži u čemu se sastoji Hobsovo rešenje za ovaj problem, Skinner se uglavnom usredsredio na to da je za Hobsa, „država ime za određenu vrstu osobe“, kao i na to da je, „Hobs bio prvi teoretičar države koji je organizovao teoriju vladavine oko osobe države“ (Skinner 1999: 2). Verovatno je zbog odlučujuće važnosti pojmova predstavljanja i autorizacije za odgovore na pitanja na koji način se država može smatrati osobom i na koji način joj se mogu pripisati radnje, Skinner jednostavno propustio da uvidi značaj većinskog glasanja u tom kontekstu, kao i vezu većinskog glasanja sa navedenim pojmovima. Upravo zbog toga, kao što smo videli, i tvrdi da ti pojmovi „obezbeđuju čitavo teorijsko zasnivanje Hobsovog stanovišta o legitimnoj državi“. U ovom poglavlju nastojaćemo da pokažemo kako je Hobsovo teorijsko zasnivanje stanovišta o legitimnoj državi znatno složenije nego što to Skinner pretpostavlja.

S druge strane, Džin Hempton (J. Hampton) se u svojoj

knjizi *Hobs i tradicija društvenog ugovora*, direktno bavi pitanjem većinskog glasanja kod Hobsa i smatra ga ključnim mehanizmom za rešenje jednog od najvažnijih problema koji je Hobs pokušao da reši (Hampton 1986: 161–166). Međutim, problem koji ona ima u vidu nije kako mnoštvo ljudi može da preraste u jednu ličnost i time formira državu, već kako je uopšte moguće izaći iz prirodnog stanja imajući u vidu Hobsove pretpostavke o ljudskoj prirodi i situaciju sveopšte sukobljenosti koja iz njih sledi. Jedna od ključnih kritika na Hobsov račun je da ako su individue sposobne da u prirodnom stanju, u kome nema države, sklope sporazum na osnovu koga se uspostavlja mir i saradnja, onda im država nije ni potrebna. S druge strane, ako im je, ipak, potrebna država, onda se ne vidi kako ljudi sa psihologijom kakvu im Hobs pripisuje, koja vodi u sveopštu sukobljenost, iz takve situacije uopšte mogu da izađu. Dakle, postoji jaz između Hobsovog opisa prirodnog stanja kao sveopšte sukobljenosti i formiranja države. Osnovni zadatak koji je Hamptonova sebi postavila jeste da objasni kako je moguće prevazići taj jaz, odnosno kako je moguće rešiti problem prelaska iz prirodnog u društveno stanje.

Hamptonova na većinsko glasanje gleda kao na važan mehanizam koji omogućava rešenje tog problema, ili koji barem predstavlja deo rešenja tog problema. Međutim, u skladu sa svojom osnovnom težnjom, s obzirom da se ne može pozvati na sporazum ili društveni ugovor kao rešenje, ona na čitav problem gleda iz perspektive koordinacije. U skladu s tim, i većinsko glasanje, po njoj, nije ništa drugo do sredstvo rešenja problema koordinacije pomoću koga individue u prirodnom stanju uspevaju da odaberu ličnosti koje će imati rukovodeću ulogu u zajednici. Po njenom shvatanju, zato, sklapanje društvenog ugovora nije ni potrebno i smatra da je Hobs jednostavno mogao da ga izostavi iz svoje teorije (Hampton 1986: 187). Ono što je bitno, jeste da ljudi u prirodnom stanju mogu da uvide da je u njihovom interesu da se stanje sukobljenosti okonča i da određeni ljudi zauzmu rukovodeće

pozicije kako bi stanje mira i saradnje moglo da se održi. S obzirom na činjenicu da svi preferiraju da neki ljudi budu izabrani u odnosu na ostanak u ratnom stanju, ali se ne slažu oko toga koji su to ljudi, većinsko glasanje se nameće kao prirodno sredstvo za rešenje problema koordinacije da se do njihovog izbora dođe. Ipak, ma koliko se interpretacija Hemptonove činila ubedljivom, njena glavna mana leži u tome što Hobs većinsko glasanje dovodi u direktnu vezu sa društvenim ugovorom i sklapanjem sporazuma. Cena koju Hemptonova mora da plati radi konzistentnog objašnjenja izlaska iz prirodnog stanja, jeste da u potpunosti odbaci Hobsovu koncepciju društvenog ugovora, a sa njom i vezu između saglasnosti i većinskog glasanja na koju se Hobs eksplicitno poziva. Većinsko glasanje možda može biti sredstvo rešenja problema koordinacije u prirodnom stanju, ali je sasvim sigurno da Hobs na njega nije tako gledao.

Moglo bi se reći, da je za razliku od Skinnera koji je primarno usredsređen na Hobsovu ideju o osobi države, odnosno na problem prerastanja mnoštva ljudi u jedno političko telo i pripisivanja delovanja tom političkom telu, Hemptonova uglavnom fokusirana na pitanje stabilnosti, odnosno na problem prelaska iz prirodnog u društveno stanje. Smatramo da pored toga što propuštaju da uzmu u obzir ili adekvatno razmotre većinsko glasanje, ove dve interpretacije pate od jednostranog gledanja na probleme koje je Hobs pokušao da reši. Naša glavna težnja u ovom poglavlju biće da pokažemo da većinsko glasanje ima odlučujuću ulogu kako za Hobsovu zamisao o osobi države, tako i za pitanje stabilnosti. Drugim rečima, nastojaćemo da pokažemo kako je uloga većinskog glasanja u Hobsovom *Levijatanu* dvojaka, jer se njime obezbeđuje jedinstvena volja političke zajednice, koja je ujedno osnov stabilnosti političke zajednice jer niko nema razloga da od nje odstupi. To znači da većinsko glasanje ima važnu ulogu kako za rešenje problema prerastanja mnoštva ljudi u jedno političko telo, tako i za rešenje problema prelaska iz prirodnog u društveno

stanje. S obzirom da je u oba slučaja pojam države od odlučujuće važnosti, poćićemo od tog pojma.

1. Hobsovo razumevanje države, predstavljanja i autorizacije

Hobs državu definiše kao „*jednu ličnost* čije radnje izvesno veliko mnoštvo ljudi, na osnovu uzajamnog sporazuma, prima kao autor, i to svi pojedinci od kojih je mnoštvo sastavljeno, a sa ciljem da jedinstvena ličnost može da koristi snagu i sredstva svih onako kako to smatra pogodnim za njihov mir i zajedničku odbranu“ (Hobz 1961: II, 17, 152).^[13] Iz ove definicije je jasno da pojam države obuhvata dva aspekta, kako aspekt ličnosti, tako i aspekt stabilnosti. Državu Hobs određuje kao jednu ličnost, određujući je istovremeno tako da je ona sposobna da dela u cilju održanja mira i zajedničke odbrane. Hobs takođe kaže da se na osnovu sporazuma svaki pojedinac može smatrati autorom onoga što ta osoba radi. Međutim, da li se sporazum ograničava samo na tu ulogu? Izgleda da je Hobs ulogu sporazuma koncipira znatno šire, s obzirom na to da se njime ne odobravaju samo postupci države, već upravo putem saglasnosti nastaje ličnost države. U XVI poglavlju *Levijatana* naslovljenom „O licima, autorima i personifikovanim stvarima“, Hobs kaže sledeće:

Izvesno mnoštvo ljudi postaje *jedna* ličnost kad ih

---

¹³ Svi navodi iz Hobsovog *Levijatana* dati su prema prevedenom izdanju iz 1961. godine (Hobz 1961). U referencama je posle godine izdanja naveden najpre deo knjige, zatim broj poglavlja i na kraju broj strane. Za izdanje *Levijatana* na engleskom jeziku koristili smo ono koje je priredio Ričard Tak, tačnije revidiranu verziju tog izdanja iz 1996. godine (Hobbes 1996). Prilikom korišćenja ovog izdanja takođe nakon godine objavljivanja, navodimo istim redosledom deo knjige, broj poglavlja i strane.

predstavlja jedan čovek ili jedna ličnost, tako da se to čini sa pristankom svakog pojedinca koji ulazi u sastav tog mnoštva. Jer *jedinstvo* predstavnika a ne *jedinstvo* predstavljenih jeste ono što ličnost čini *jednom*. I predstavnik je onaj što nosi ličnost, i to samo jednu ličnost. I *jedinstvo* kod mnoštva ne može drukčije da se shvati. (Hobz 1961: I, 16, 145)

Na osnovu svih prethodno navedenih stavova iz Hobsovog *Levijatana*, čini se prihvatljivom interpretacija da Hobs rešenje problema prerastanja mnoštva ljudi u jedno političko telo, odnosno nastanak osobe države i pripisivanje delovanja toj osobi u potpunosti izvodi iz pojmova predstavljanja i autorizacije. U prethodnom odlomku, videli smo da Hobs smatra da mnoštvo ljudi uz pomoć saglasnosti postaje jedna osoba samo u slučaju kada se sve individue sporazumeju oko toga ko će ih predstavljati. Dakle, jedinstvo tog predstavnika oko koga se postiže saglasnost jeste osnov jedinstva mnoštva ljudi. Iz Hobsove definicije države videli smo da mnoštvo ljudi takođe putem saglasnosti prima kao autor sve radnje takve jedne osobe a koje imaju za cilj održanje mira i bezbednosti. Čini se da pojmovi predstavljanja i ovlašćenja koje neko daje kao autor, uz pomoć sporazuma ili saglasnosti, u potpunosti iscrpljuju objašnjenje nastanka osobe države i njene sposobnosti da dela u cilju obezbeđivanja stabilnog društvenog poretka. Da je to tako, sugerise još jedan odlomak iz XVI poglavlja *Levijatana*:

I pošto mnoštvo ljudi nije od prirode *jedno* već je mnogostruko, ono ne može da se pojmi kao jedan vlastodavac već kao mnoštvo vlastodavaca za svaku stvar koju njihov predstavnik kaže ili učini u njihovo ime, s tim što svaki čovek daje zajedničkom predstavniku zasebno ovlašćenje lično za sebe. I sve su radnje, koje predstavnik preuzme njihove radnje u slučaju da su mu dali ovlašćenje

bez ograničenja. (Hobz 1961: I, 16, 145)

Na osnovu ovog odlomka može postati jasnije zašto Hobs u *Levijatanu*, za razliku od ranijih dela u kojima se ne pominju pojmovi predstavljanja i autorizacije, nije imao potrebu da se pozove na prioritet demokratije i suverenitet naroda. Hobs na ovom mestu eksplicitno tvrdi da mnoštvo ljudi ne može da se shvati kao jedan vlastodavac za ono što njihov predstavnik govori i čini. Pojam autorizacije podrazumeva da svako pojedinačno ovlašćuje predstavnika da dela u njegovo ime i da se zbog toga može smatrati autorom tih radnji. Ne samo da pozivanje na suverenitet naroda i demokratiju nije potreban, već se čini kao da suverena vlast nastaje samo putem navedene autorizacije. Da li to znači da je nastanak države i uspostavu suverene vlasti moguće u potpunosti izvesti iz sporazuma kojim se određuje predstavnik i ovlašćuje da dela u ime svih članova zajednice? Ako je to tako, onda, zaista, nema potrebe za pozivanje na prioritet demokratije, ili bilo kakvo pozivanje na većinsko glasanje kao u ranijim delima. Međutim, ako je to slučaj, onda se postavlja pitanje zašto je Hobsu bilo potrebno da se na odlučujućim mestima na kojima govori o uspostavljanju države i suverene vlasti u *Levijatanu*, pored pozivanja na pojmove autorizacije i predstavljanja, poziva takođe na većinsko glasanje? A to je upravo pitanje kojem se sada okrećemo.

Neposredno pre razmatranja nastanka države, Hobs se bavi pitanjem da li i ljudi, poput nekih drugih životinjskih vrsta, mogu formirati društvenu zajednicu u odsustvu prinudnog aparata države. I tom prilikom navodi nekoliko razloga zbog kojih smatra da tako nešto nije moguće. Za naše razmatranje od posebne važnosti je njegovo zapažanje da je saglasnost koja postoji među drugim živim bićima prirodna, dok je ona koju postižu ljudi veštačka jer se zasniva na sporazumu (Hobz 1961: II, 17, 151). Hobs, ipak, dodaje da sam taj sporazum nije dovoljan i da je „potrebno još nešto drugo da bi njihova saglasnost bila postojana i trajna, a

to je zajednička vlast koja će ih držati u poslušnosti i upravljati njihove radnje prema opštem dobru“ (Hobz 1961: II, 17, 151). Izgleda da Hobs ovde u vezi sa saglasnošću ili sporazumom naglašava ista ona dva aspekta koja smo istakli kod njegovog određenja države, odnosno aspekt veštačke osobe i aspekt stabilnosti. Videli smo da Hobs smatra kako mnoštvo ljudi putem sporazuma postaje jedna ličnost, ličnost ili osoba države, zahvaljujući saglasnosti oko toga ko će da ih predstavlja, ili još preciznije ko će biti predstavnik države. S obzirom da Hobs smatra da su prirodne osobe one koje zastupaju same sebe, a fiktivne ili veštačke one koje predstavljaju nekog drugog, osoba države može biti samo takva jedna fiktivna osoba (Hobz 1961: I, 16, 141). Jasno je da ovakva jedna fiktivna osoba, ma koliko bila integrativni faktor za mnoštvo ljudi, sama po sebi ne može da garantuje njihovu bezbednost, niti stabilnost političke zajednice. Zato Hobs ističe da je potrebna zajednička vlast ili moć (*common power*) kako bi se obezbedila stabilnost zajednice. Država je, po Hobsu, potrebna zato što sadrži oba ova elementa. Da je to tako, najbolje se može videti iz odlomka u kome Hobs govori o nastanku države, nadovezujući se direktno na stav da je pored sporazuma koji je nešto veštačko, potrebna i zajednička vlast ili moć radi trajnosti tog sporazuma:

Jedini način da se uspostavi takva zajednička vlast koja može biti sposobna da ljude brani od zavojevača spolja i od povreda koje jedni drugima nanose i da ih obezbedi tako da svojom marljivošću i plodovima zemlje mogu da se ishrane i da zadovoljno žive jeste da sve svoje moći i svu svoju snagu povere jednom čoveku ili jednom skupu ljudi koji će moći sve njihove volje putem većine glasova da svede na jednu volju. A to će reći da odrede jednog čoveka ili jedan skup ljudi koji će biti nosioci njihove ličnosti, i to tako da svaki pojedinac bude autor ili prizna sebe autorom svega onoga što uradi, ili naloži da se uradi, onaj ko je nosilac

njihove ličnosti u stvarima što se tiču zajedničkog mira i bezbednosti, i da u tome svaki pojedinac potčini svoju volju volji nosioca zajedničke ličnosti, a svoje rasuđivanje njegovom rasuđivanju. To je nešto više nego pristanak ili saglasnost. To je stvarno jedinstvo svih pojedinaca u jednoj istoj ličnosti, stvoreno sporazumom svakog sa svakim na taj način kao da bi svaki rekao svakom drugom: Ovlašćujem ovog čoveka ili ovaj skup ljudi da mnome vlada i na njega prenosim svoje pravo da to sam činim, pod uslovom da i ti svoje pravo na njega preneseš i da na isti način odobriš sve njegove radnje. Kad se tako učini onda se mnoštvo ljudi, na taj način sjedinjeno u jednu ličnost naziva *država*, latinski *civitas*. To je postanak onog velikog *Levijatana* ili, bolje, da se izrazimo s više poštovanja, onog *smrtnog boga* kome dugujemo, pod *besmrtnim Bogom* svoj mir i svoju odbranu. Jer blagodareći ovlašćenju koje mu je svaki pojedinac u državi dao, on raspolaže sa toliko moći i snage koje su mu date da pomoću straha od te moći i snage može da usmeri volje svih pojedinaca na mir unutar zajednice i na uzajamnu pomoć protiv spoljašnjih neprijatelja. (Hobz 1961: II, 17, 151–152)

U ovom odlomku Hobs povezuje sve prethodno razmatrane elemente. Prvo, on jasno kaže da država nastaje kada se mnoštvo ljudi sjedini u jednu ličnost. Međutim, predstavnika koji obezbeđuje jedinstvo političke zajednice on ovde specifikuje kao nosioca te ličnosti. Nosilac te ličnosti, po Hobsu, može da bude jedna osoba ili jedan skup osoba, odnosno skupština. A Hobs nešto kasnije kaže da se, „nosilac te ličnosti naziva *suveren*“ i „da njemu pripada *suverena vlast*“ (Hobz 1961: II, 17, 152). Mnoštvo ljudi, dakle, prerasta u jednu ličnost, ličnost države, a nosilac te ličnosti jeste suveren koji može biti jedan čovek ili skupština. To je aspekt osobe ili ličnosti države.

Drugo, Hobs kaže da se na osnovu ovlašćenja koje se daje jednom čoveku ili jednoj skupštini svaka individua može smatrati autorom onoga što suveren čini u cilju zajedničkog mira i bezbednosti. Hobs pravi razliku između reči autor (*the author*) i predstavnik (*the actor*), time što kaže da je autor onaj kome se mogu pripisati radnje kao njegove vlastite, dok je *the actor* veštačka ličnost čije radnje pripadaju onome koga ta ličnost predstavlja (Hobz 1961: I, 16, 142). Suština te veštačke ličnosti ostaje ista bilo da *the actor* prevedemo kao glumac u kontekstu pozorišne predstave, bilo kao opunomoćenik u nekom pravnom kontekstu. U oba slučaja, reč je o nekome ko predstavlja nekog drugog, i čije se reči i postupci mogu pripisati toj drugoj osobi. Smisao pominjanja autora u prethodnom odlomku jeste, dakle, da suveren dela po ovlašćenju svake individue, i da se stoga reči i radnje suverena, kao nosioca veštačke osobe države mogu pripisati svakome ponaosob. Drugim rečima, svako reči i radnje suverena preduzete u cilju mira i bezbednosti smatra svojim sopstvenim. Hobs na ovom mestu takođe govori o autorizaciji kao prenošenju prava ili ovlašćenju suverena da dela u cilju zajedničke bezbednosti. Hobs smatra da u nedostatku države svako ima prirodno pravo ili slobodu da koristi sva sredstva za koja svojim razumom proceni da doprinose njegovom samoodržanju. Autoritet, Hobs određuje kao pravo da se čini bilo koja radnja (Hobz 1961: I, 16, 142). Izgleda, dakle, da Hobs u gornjem odlomku hoće da kaže kako putem ovlašćenja ili autorizacije, ljudi kao autori prenose svoje prirodno pravo da brinu o sopstvenoj bezbednosti na suverena prenoseći na njega istovremeno svoj autoritet. Upravo zbog toga, oni ne samo da prenose svoja prava, već kako Hobs kaže, „sve svoje moći i svu svoju snagu“ poveravaju jednom čoveku ili jednom skupu ljudi. To je aspekt stabilnosti.

Treće, jasno je da nastajanje ličnosti države i rešenje problema stabilnosti nisu dve odvojene stvari, već dva aspekta jedinstvenog procesa. To se najbolje može videti iz Hobsovih reči da je sporazum kojim se uspostavlja država nešto više

od pristanka i saglasnosti, odnosno, „stvarno jedinstvo svih pojedinaca u jednoj istoj ličnosti“, jer ta ličnost ima sposobnost da dela upravo zahvaljujući moći i snazi svakog pojedinca. Ovo bi, po Hobsu, ujedno trebalo da predstavlja rešenje za problem izlaska iz prirodnog stanja. Hobs pretpostavlja da i u prirodnom stanju ljudi mogu sklapati sporazume, ali da oni ne obezbeđuju trajan mir i stabilnost jer „sporazumi bez mača samo su reči, i bez ikakve snage uopšte da čoveka obezbede“ (Hobz 1961: II, 17, 148). Formiranjem jedinstvene ličnosti, koja je pritom sposobna da dela u cilju bezbednosti, nastaje stvarno, a ne samo veštačko jedinstvo, oličeno u državi. Dakle, državu Hobs shvata kao fiktivnu ličnost, ali i kao stvarni osnov stabilnosti političke zajednice.

2. Saglasnost i većinsko glasanje

Uprkos tome što se čini da za nastanak države i suverene vlasti nije više potrebno pozivanje na prioritet demokratije i suverenitet naroda, kao u ranijim delima, videli smo da se Hobs u prethodno navedenom odlomku, eksplicitno poziva na većinsko glasanje. On u prvoj rečenici kaže da, „jedini način da se uspostavi takva zajednička vlast koja može biti sposobna da ljude brani od zavojevača spolja i od povreda koje jedni drugima nanose i da ih obezbedi tako da svojom marljivošću i plodovima zemlje mogu da se ishrane i da zadovoljno žive jeste da sve svoje moći i svu svoju snagu povere jednom čoveku ili jednom skupu ljudi koji će moći sve njihove volje putem većine glasova da svede na jednu volju“ (Hobz 1961: II, 17, 151). Iako se ne može sa potpunom izvesnošću reći na šta se većinsko glasanje odnosi, da li na skupštinu (kako to sugerise naš prevod) ili na mnoštvo ljudi koje uspostavlja državu, smatramo da je pre ovo drugo slučaj. Naime, posle pominjanja jednog čoveka i skupštine, Hobs zarezom odvaja deo rečenice u kome se pominje

većinsko glasanje. Taj deo rečenice, odvojen zarezom počinje sa „*that may reduce*“, što je najadekvatnije prevesti sa „što može svesti“, a nastavak „sve njihove volje“ („*all their wills*“) sugerise da se referira na ljude koji sklapaju sporazum, koji se pominju u prethodnom pasusu.^[14] Dakle, Hobs hoće da kaže da kada ljudi putem većinskog glasanja poveravaju sve svoje moći i snage jednom čoveku ili jednoj skupštini, oni time svode sve svoje volje na jednu volju. Da je to tako, najbolje se može videti iz razmatranja sledećeg odlomka u kome Hobs dovodi u vezu saglasnost i većinsko glasanje. Taj odlomak iz XVIII poglavlja *Levijatana*, ne ostavlja nikakvu sumnju u odlučujuću važnost većinskog glasanja za ustanovljenje države:

Za državu se kaže da je *ustanovljena* kad se izvesno *mnoštvo* ljudi saglasi i sporazume *pojedinač s pojedincem*, da većinom glasova preda nekom *čoveku ili skupu ljudi pravo* da predstavlja ličnost svih njih, što će reći da bude njihov *predstavnik*. Svaki pojedinac, kako onaj ko je *glasao za* tako i onaj ko je *glasao protiv toga*, odobriće sve radnje i odluke tog čoveka ili tog skupa ljudi kao da su to njegove lične radnje i odluke, u cilju da svi u miru žive i da bi bili zaštićeni od drugih ljudi. (Hobz 1961: II, 18, 153)

Iz navedenog odlomka postaje sasvim jasno da nastajanje ličnosti države određivanjem predstavnika i autorizacija suverena jesu samo dva aspekta jedinstvenog procesa ustanovljavanja države. Ali je takođe jasno, da u osnovi tog procesa leži većinsko glasanje. S jedne strane, bilo da je predstavnik jedna osoba, bilo da je to skupština, ko će biti predstavnik odlučuje se većinom glasova. Ranije smo videli, da aspekt ličnosti države upravo podrazumeva određenje predstavnika. Većinsko glasanje jeste mehanizam pomoću koga se određuje predstavnik, bilo jedna osoba ili skup

---

14 Za ovaj pasus o kome govorimo, kao i prethodni, videti: Hobbes 1996: II, 17, 120.

osoba, a time ujedno nastaje i ličnost države. S druge strane, autorizacija suverena, tj. ovlašćenje da dela u ime svake osobe takođe počiva na saglasnosti i većinskom glasanju. Ranije smo videli da aspekt stabilnosti počiva upravo na autorizaciji suverena. Dakle, saglašavajući se sa tim da se odluka o uspostavljanju države i suverena donosi većinskim glasanjem, svaka individua takođe se saglašava da će poštovati odluke većine, bez obzira na to da li je za njih glasala. Tako, uprkos pojedinim mestima iz *Levijatana* na osnovu kojih se može činiti da su pojmovi predstavljanja i autorizacije sasvim dovoljni za rešenje problema prerastanja mnoštva ljudi u jednu ličnost, vidimo da Hobs, radi potpunog rešenja, dovodi te pojmove u direktnu vezu sa većinskim glasanjem. A većinsko glasanje, takođe, pruža osnov stabilnosti jer zahvaljujući saglasnosti koju svako pojedinačno daje oko većinskog pravila niko nema razloga da odstupi od odluke koju donese većina, što stvara političke obaveze čak i za one koji za te odluke nisu glasali. Drugim rečima, obezbeđuje se stabilnost koja nedostaje u prirodnom stanju.

Treba, takođe, obratiti pažnju na to da Hobs ističe odlučujuću važnost većinskog glasanja u kontekstu ustanovljene države. Naime, Hobs pravi razliku između ustanovljene države (*commonwealth by institution*) koja nastaje putem sporazuma i stečene države (*commonwealth by acquisition*) koja nastaje, kako Hobs kaže, „prirodnom silom“, na primer, osvajanjem i pobedom u ratu (Hobz 1961: II, 17, 152). Ne ulazeći dalje u razmatranje ove pojmovne distinkcije, smatramo da smeštajući većinsko glasanje primarno u kontekst ustanovljene države, Hobs hoće da kaže kako upravo većinsko pravilo predstavlja primarnu instituciju na osnovu koje uopšte nastaje svaka druga institucija, a pre svega institucija države. Ono što je bitno jeste da je saglasnost oko većinskog pravila osnov ustanovljene države ili države shvaćene kao institucije. Važno je uočiti da primarni predmet saglasnosti, po Hobsu, nije ko će biti suveren, on kaže da to može biti ili neka osoba ili skupština,

već samo većinsko glasanje. To znači da je Hobsovo shvatanje o osnovama legitimnosti države znatno kompleksnije nego što se to obično pretpostavlja. Tačno je da pojmovi predstavljanja i autorizacije predstavljaju ključnu novinu koju Hobs donosi u *Levijatanu* i da se njegova argumentacija u velikoj meri zasniva na ovom novom pojmovnom aparatu. Ali je isto tako tačno, da Hobs proces ustanovljavanja države objašnjava direktnim dovođenjem u vezu ovih pojmova sa većinskim glasanjem, na kome u krajnjoj liniji, čitav taj proces počiva. To ujedno baca novo svetlo na moderno shvatanje legitimnosti. Ključna novina koju Hobs donosi ne odnosi se toliko na pojmove autorizacije i predstavljanja, koji u obliku u kome ih Hobs iznosi nisu bili plodno tlo za razvoj moderne političke teorije, već se sastoji u tome da osnov legitimnosti čini saglasnost oko većinskog pravila, što je utemeljujuća ideja demokratske tradicije mišljenja koja je karakteristična za moderno doba.^[15] Hobs je čini se otišao i korak dalje od toga, zato što u

---

15 U tom smislu, Lok i Ruso se pre mogu smatrati nastavljajući ove tradicije nego njenim začetnicima, kako se to često smatra. Za Lokovo dalje razvijanje teze o odnosu između saglasnosti i većinskog glasanja, videti sledeće poglavlje ove knjige. Ruso je očigledno više bio zainteresovan za ideju o suverenosti naroda kakva se nalazi u ranijim Hobsovim delima. Za tezu da je Ruso primarno bio zainteresovan za Hobsovo delo *O građaninu*, videti: Tuck 2006: 172. Čak ni Skinner, u svom kritičkom osvrtu na Takov tekst, iako ima određene rezerve, ne odbacuje u potpunosti ovakvu tezu. On kaže da je Hobs, „možda uticao na razvoj teorije demokratije, ali da su demokratski pisci njegovog vremena bili oni kojih se najviše plašio i koje je najviše mrzeo“ (Skinner 2006: 256). Iako Skinner ne odbacuje u potpunosti Hobsov značaj za dalji razvoj teorije demokratije, on očigledno smatra da je to teško pomiriti sa stanovištem o Hobsu kao kritičaru zastupnika parlamenta, odnosno kao nekome ko je zastupao stvar krunu. U prethodnom poglavlju, pokazali smo, međutim, kako se ova dva stanovišta mogu pomiriti. Za dalje objašnjenje na koji način je stanovište o saglasnosti i većinskom glasanju kao izvorima legitimnosti i političke obaveze uticalo na razvoj predstavničke demokratije, videti: Manin 1997: 79–93. Evo šta Manin kaže o razlozima za trijumf demokratskih izbora, koji je ujedno doveo do potpunog potiskivanja antičkog shvatanja o značaju metoda biranja kockom za demokratiju: „Ne samo da su ljudi saglasni sa demokratskim metodom, kada odlučuju da koriste izbore, već se takođe saglašavaju sa svakim ishodom koji proizlazi iz izbora. Ako je cilj da se zasnuju vlast i politička obaveza na saglasnosti, onda su izbori, očigledno, znatno sigurniji metod nego kocka. Iako ljudi biraju osobe koje će zauzeti određene položaje, što može biti učinjeno i

većinskom odlučivanju nije video samo osnov opravdanja države, već i osnov autoriteta države, odnosno izvor političke obaveze.^[16]

Da je naša interpretacija u vezi sa prirodom legitimiteta ispravna sugerise stav koji neposredno sledi citiranom odlomku, u kome Hobs kaže da sva prava koja suveren ima, zapravo proističu iz ovakvog ustanovljenja države. On kaže da se „iz ovog ustanovljenja države izvode...sva *prava* i *ovlašćenja* za onoga ili one kojima se od strane sakupljenog naroda poverava suverena vlast“ (Hobz 1961: II, 18, 153). Važno je uočiti da Hobs ovde ne govori više o mnoštvu, već o narodu (*the people*) koji poverava suverenu vlast. Na osnovu toga, moglo bi se reći da je, uprkos tome što u *Levijatanu* nema eksplicitnog pozivanja na prioritet demokratije i suverenitet naroda, tako nešto implicitno pretpostavljeno. Forsajt (M. Forsyth) u tom kontekstu kaže kako je u Hobsovoj doktrini, „implicitan... moderni pojam naroda kao konstitutivne moći države“ (Forsyth 1981: 191). On dalje tvrdi da, „u osnovi konstituisane države stoji narod“, kao i da je „narod konstitutivna moć političkog tela, on je taj koji „ostvaruje“ sopstveno jedinstvo konstituisanjem suverena“ (Forsyth 1981: 199). U tom pogledu, ovaj autor kaže da, „narod kao konstitutivna moć stoji u *Levijatanu* kao distinktivna moć iza *svih* konstituisanih formi suvereniteta“ (Forsyth 1981: 199). Čini se, dakle, da ideja o suverenitetu naroda nije u *Levijatanu* sasvim napuštena. Nema nikakve sumnje, da je pozivanje na tu ideju Hobs u *Levijatanu* sveo na najmanju moguću meru, i da je na ključnim mestima ona samo implicitno pretpostavljena. Smatramo, ipak, da ne može biti tačna Forsajtova tvrdnja da je po Hobsovom shvatanju, „narod delovao jednom i samo jednom“, odnosno, da

---

kockom, izbori u isto vreme legitimišu njihovu vlast i stvaraju u glasačima osećaj obaveze i dužnosti prema onima koje su izabrali. Sva je prilika, da je ovakvo gledanje na zasnivanje političkog legitimiteta i obaveze, dovelo do iščezavanja odlučivanja kockom i trijumfa odlučivanja demokratskim izborima.“ Navedeno prema: Manin 1997: 85–86.

16 U tom pogledu, moglo bi se reći da čak i savremene rasprave o opravdanju autoriteta demokratije imaju svoj izvor u Hobsovom shvatanju uloge i prirode većinskog glasanja. Videti: Christiano 2008 i Estlund 2008.

osim „inicijalnog čina stvaranja on nije video nikakvu ulogu za narod“ (Forsyth 1981: 200).¹⁷ Ovo ne može biti tačno, barem zbog činjenice da je Hobs smatrao da skupština, koju čine svi građani, a to je upravo njegovo određenje demokratije, takođe može da bude predstavnik. Dakle, narod može nastaviti da deluje kao političko telo i nakon inicijalnog čina stvaranja političke zajednice.

Ali to stvara jedan drugi problem za Hobsovu teoriju. Ako je to tako, zašto bi narodu uopšte bio potreban predstavnik? Dejvid Kop (D. Copp) smatra da ovo ne predstavlja problem za Hobsovu teoriju jer bi on, uprkos tome što nije koristio taj rečnik, zapravo tvrdio da se u tom slučaju „skupština mora smatrati svojim sopstvenim predstavnikom“ (Copp 1980: 599). Ma koliko ova formulacija delovala neobično, čini nam se da Kopovo stanovište, ipak, pokazuje da ideja o suverenosti naroda ne znači nužno inkonzistentnost sa ostatkom Hobsove teorije iznete u *Levijatanu*. Uostalom, sam Hobs određuje demokratiju u *Levijatanu* tako što kaže da kada je predstavnik „skup svih onih što hoće da se udruže, onda je to *demokratija* ili narodna država“ (Hobz 1961: II, 19, 163).

Ako je prethodna analiza ispravna, čini se da uprkos uvodenju pojmova predstavljanja i autorizacije, Hobsovo stanovište ne odstupa mnogo od njegovog učenja iznetog u ranijim delima. Tačno je, da za razliku od ranijih dela, Hobs u *Levijatanu*, zahvaljujući drugačijem pojmovnom aparatu, može direktno da izvede sve oblike suverenosti bez eksplicitnog pozivanja na

---

17 U drugom tekstu, Forsajt iznosi sličnu tvrdnju: „Ugovor inicijalno stvara ‘narod’ koji je sposoban da većinskim glasanjem donese odluku o zajedničkom predstavniku koji je ovlašćen za očuvanje unutrašnjeg mira i spoljne odbrane. Zadatak ‘naroda’, u Hobsovoj shemi, jeste da takvu vlast stvori brzo i potpuno. Rečeno modernom terminologijom, funkcija konstitutivne skupštine je upravo da konstituiše, a ne da vlada, niti da stalno zaseda. Za Hobsa, primarni cilj nije kontrola, već *stvaranje* političkog tela što je u skladu sa političkom logikom. Dok u Rusoovom učenju, narod kao konstitutivna vlast nastavlja da se sastaje u regularnim intervalima... u Hobsovom sistemu, narod kao konstitutivna vlast jeste kratak momenat u izuzetno važnom procesu ustanovljavanja vlade.“ Navedeno prema: Forsyth 1994: 41–42.

prvobitnu demokratiju.^[18] Upravo to je najverovatnije bio razlog zašto Hobs nije smatrao da je potrebno pozvati se eksplicitno na prioritet demokratije i uopšte izvoditi druge oblike suverenosti iz suvereniteta demokratije. Međutim, naša analiza je pokazala da je isto tako tačno da Hobs nije u potpunosti napustio svoja ranija shvatanja i da su ako ne eksplicitno, ideje o prvobitnoj demokratiji i suverenosti naroda, implicitno sadržane u načinu na koji on u *Levijatanu* objašnjava uspostavljanje države i suverene vlasti. Smatramo da ne samo što postoji izvesan kontinuitet između ranijeg i kasnijeg Hobsovog shvatanja, već i da stanovište izneto u *Levijatanu* predstavlja svojevrstan napredak u njegovoj teoriji demokratije. Naime, u ovom delu, Hobs je ponudio poboljšanu i dodatno elaboriranu koncepciju većinskog glasanja koja je sadržinski obogaćena vezom sa pojmovima predstavljanja i autorizacije, ali i dodatnom eksplikacijom prirode političke obaveze. U sledećem odeljku, prelazimo upravo na razmatranje odnosa između većinskog glasanja i političke obaveze.

3. Saglasnost i većinsko glasanje kao izvori političke obaveze

Pogledajmo šta o prirodi političke obaveze kaže Hobs u *Levijatanu*. Jedno takvo mesto nalazi se u XVIII poglavlju *Levijatana*:

...pošto je većina saglasnim glasovima proglasila suverena, onda i onaj ko s tim nije bio saglasan mora sada da se složi s ostalima, to jest mora da prihvati sve radnje koje

---

18 Dejvid Gotije ističe ovu karakteristiku Hobsovog stanovišta u *Levijatanu* sledećim rečima: „Pretpostavka o vremenskom i logičkom prioritetu demokratije, koju nalazimo u inicijalnoj teoriji, kasnije je napuštena. Čin autorizacije može odmah da izdvoji neku individuu, jednako kao što može da ovlasti neku skupštinu.“ Navedeno prema: Gauthier 1969: 145.

suveren preduzima ili će pravedno biti uništen od ostalih. Jer kada je dragovoljno ušao u zajednicu sa onima što su se sakupili, time je dovoljno izrazio svoju volju, i time prećutno ugovorio da ostane pri onome što većina odredi, pa stoga, ako odbije da to primi ili protestuje protiv bilo koje odluke skupa, onda postupa protivno sporazumu, pa zato postupa nepravedno. I bilo da je učestvovao u zboru ili da nije učestvovao i bilo da je njegov pristanak tražen ili da nije tražen, on mora da se potčini odlukama zbora ili će pak biti ostavljen u ratnom stanju u kome se ranije nalazio, a u tom stanju može bez ikakve nepravde da ga uništi ma koji čovek. (Hobz 1961: II, 18, 156)

Videli smo ranije, u prethodno razmatranom odlomku iz XVIII poglavlja, da Hobs kaže da prilikom ustanovljavanja države, „kako onaj ko je *glasao za* tako i onaj ko je *glasao protiv toga*, odobriće sve radnje i odluke tog čoveka ili tog skupa ljudi kao da su to njegove lične radnje i odluke, u cilju da svi u miru žive i da bi bili zaštićeni od drugih ljudi“ (Hobz 1961: II, 18, 153). Čini se da ovaj drugi odlomak iz istog poglavlja, dodatno specifikuje prirodu ove autorizacije, odnosno prirodu političke obaveze koja sledi iz saglasnosti oko većinskog pravila. Postavlja se, naime, pitanje zašto neko ko je glasao protiv neke odluke i ko, dakle, sa njom nije saglasan, treba da prihvati odluku koju je donela većina. Drugim rečima, zašto bi izvršilac mojih dela ili dela koje ja prihvatom kao autor, bio neko za koga nisam glasao? Hobsov odgovor je da politička obaveza proizlazi iz saglasnosti oko većinskog pravila. Ukoliko su se svi ljudi od kojih se mnoštvo sastoji saglasili da većinskim glasanjem odaberu predstavnika i time uspostave ličnost države, onda je svako od njih pristao da prihvati ono što odluči većina. I zbog toga, ukoliko neka osoba osporava odluku većinskog glasanja, ona, kako Hobs kaže, „postupa nepravedno“.

Važno je uočiti da navedeni odlomak prvenstveno ima za

cilj da objasni u čemu se sastoji autorizacija suverena, odnosno zašto proces ustanovljavanja države ujedno znači prihvatanje političke obaveze. U terminologiji koju smo usvojili, moglo bi se reći da se taj odlomak pre svega odnosi na aspekt stabilnosti. Da je to tako, vidi se iz Hobsovog eksplicitnog pozivanja na prirodno stanje, i uloge većinskog glasanja radi prevazilaženja tog stanja. Hobs smatra da svi koji se saglašavaju da uz pomoć većinskog glasanja uspostave državu i zajedničku vlast, samim tim pristaju na bilo koju odluku koju donese većina. Nesaglasnost oko te odluke signalizira da osoba koja ne prihvata odluku većine zapravo želi da ostane u prirodnom stanju. Hobs tu situaciju određuje kao „ili-ili“ situaciju u kojoj neko može ili biti deo uspostavljene države i otud očekivati njenu pomoć radi sopstvene zaštite, ili ostati u prirodnom stanju čime rizikuje sopstveni život jer ostaje u stanju sukobljenosti sa svima drugima. On pretpostavlja da je za svaku individuu bolje da prihvati odluku sa kojom se ne slaže jer u tom slučaju može očekivati zaštitu od države, nego da ostane u prirodnom stanju u kome takve zaštite nema i u kome može da ga „uništi ma koji čovek“. Zato je prihvatanje odluke koju donosi većina ujedno i osnov stabilnosti koju nije moguće postići u prirodnom stanju. Saglašavajući se da su autori neke odluke, čak i kada nisu za nju glasali, ljudi zapravo prevazilaze situaciju prirodnog stanja. Upravo autorizacijom suverena, putem prihvatanja odluke većinskog glasanja, ljudi izlaze iz prirodnog stanja. Tako da osnov stabilnosti političke zajednice počiva na odluci od koje niko nema razloga da odstupa. Zbog toga, pored formiranja ličnosti države ta ličnost ujedno može da garantuje stabilnost političke zajednice.

Sva je prilika, da je Hobsova poruka to da kada se država jednom ustanovi, niko nema prava da osporava odluke suverena. Dakle, prihvatajući odluke većinskog glasanja prilikom uspostavljanja države, individue ujedno odbacuju pravo da osporavaju odluke suverena, bilo da je taj suveren jedna osoba ili skupština. Zato Hobs kaže da je „ustanovljenjem države svaki

pojedinaac autor...svega što suveren čini, pa prema tome onaj ko se žali na nepravo što dolazi od suverena žali se na nešto čega je sam on autor i stoga ne treba nikog da optužuje do sebe samog“ (Hobz 1961: II, 18, 156). Neugodna posledica ovakvog ustanovljenja države jeste da svaka osoba prihvatajući političke obaveze pristaje na odluke suverena ma kakve one bile. A to više ne moraju biti odluke većine koje se donose u skupštini, već i odluke jednog čoveka ili neke manje grupe ljudi koji nisu više podložni nikakvoj demokratskoj kontroli. Zbog toga je očigledno, da uprkos svojim demokratskim osnovama, Hobsova koncepcija ustanovljavanja države, kao i priroda političke obaveze koja iz nje proizlazi imaju neke nedemokratske implikacije. To je verovatno i razlog zbog koga su ove demokratske osnove u mnogim interpretacijama jednostavno bile zanemarene. Ali ono što se u ovim interpretacijama previđa jeste da se na demokratskim osnovama može uspostaviti i suverenitet demokratske skupštine što znači da Hobsova teorija ima izuzetnu relevantnost kako za opravdanje demokratije, tako i za opravdanje autoriteta demokratije, odnosno političkih obaveza koje proizlaze iz većinskog odlučivanja.

Trebalo bi primetiti još jednu stvar u vezi sa navedenim odlomkom. U njemu Hobs govori o prećutoj saglasnosti da se ostane pri onome što odluči većina. Ovo predstavlja razliku u odnosu na ranija dela u kojima Hobs govori o izričitoj saglasnosti u vezi sa odlukama većine (Hobs 2006a: II, 1, 3, 363; II, 2, 2, 370; Hobbes 1969: II, 20, 3; II, 21, 2; Hobs 2006b: VI, 2, 97). Najverovatnije je razlog za uvođenje prećutne saglasnosti u *Levijatanu*, Hobsova želja da istakne kako se radi o jednom jedinstvenom procesu kojim se uspostavlja osoba države biranjem predstavnika i obezbeđuje stabilnost autorizacijom tog predstavnika da dela u ime svakog člana političke zajednice. Drugim rečima, time se sugerše da su predstavljanje i autorizacija samo dva aspekta jedinstvenog procesa ustanovljavanja države koji počiva na saglasnosti oko većinskog pravila i većinskom glasanju. Prećutnom saglasnošću se sugerše

da je autorizacija putem većinskog glasanja, implicitno sadržana već u samom činu saglašavanja oko većinskog pravila odlučivanja. Hobs kasnije relativizuje ovu razliku između izričite i prećutne saglasnosti rečima „bilo da je njegov pristanak tražen ili da nije tražen“, tako da i dalje, kao u ranijim delima, ostaje mogućnost da saglasnost sa odlukama većine bude stvar izričite saglasnosti i sporazuma koji svako sklapa sa svakim. To, ipak, ne umanjuje značaj njegove težnje da još jasnije istakne kako saglasnost oko većinskog pravila i većinsko glasanje čine osnovu uspostavljanja države i izvor političke obaveze.

Ipak, uprkos tome što navedeni odlomak dodatno razjašnjava Hobsovo stanovište u pogledu saglasnosti i većinskog glasanja, treba reći da on istovremeno izaziva i određene nedoumice. Naime, nije jasno kakvog smisla ima pozivanje na prirodno stanje kada Hobs kaže da je glasanje na osnovu prethodne saglasnosti već sprovedeno i da je svako samim tim prećutno prihvatio da ostane pri odluci većine. Drugim rečima, kako je moguće pozivati se na prirodno stanje u situaciji kada su svi ljudi od kojih se mnoštvo sastoji pristali na formiranje države i sproveli dogovorenu proceduru njenog ustanovljavanja. Hobs, na primer, kaže da države jedna u odnosu na drugu mogu biti u situaciji prirodnog stanja, ali nije jasno kako jednom kada je formirana država i time napušteno prirodno stanje može da se kaže za individuu koja je učestvovala u tom procesu da je i dalje u prirodnom stanju. Ako je to tako, onda čak ni formiranje države ne predstavlja potpunu garanciju da su sve opasnosti prirodnog stanja prevaziđene. Ako bilo koja osoba može uništiti onu koja hoće da ostane u prirodnom stanju, to onda znači da i bilo koja osoba i dalje mora da podozreva od te osobe koja se u prirodnom stanju nalazi. A smisao društvenog stanja, po Hobsu, je upravo da takvo jedno podozrenje nestane.

Takođe, nije jasno zašto Hobs tvrdi da će onaj ko se ne slaže sa odlukama većine, „pravedno biti uništen od ostalih“. Ova tvrdnja može se razumeti samo ako se implicitno pretpostavi da

prirodno stanje nije sasvim ukinuto. U ranijem delu *O građaninu*, na mestu na kome se razmatra ista tema, Hobs iznosi nešto blažu tvrdnju da, „ukoliko se neko ne slaže, ostali će ustanoviti grad bez njega“ (Hobs 2006b: VI, 2, 97). Tačno je da Hobs u nastavku kaže da taj grad zadržava pravo na rat protiv onog ko se ne slaže jer se može smatrati neprijateljem, iz čega, ipak, ne sledi da će ta osoba biti uništena. Da se grad ustanovi bez te osobe je jedna stvar, a da se ona uništi nešto sasvim drugo. Stvar je tim čudnija, što Hobs kasnije kada poredi monarhiju sa suverenom skupštinom, za prvu kaže da monarh ne može biti u nesaglasnosti sa samim sobom, a da za razliku od toga, „skupština može, i to do tog stepena da usled toga dođe do građanskog rata“ (Hobz 1961: II, 19, 167). Iz ovog stava može biti jasnije zašto Hobs daje prednost monarhiji u odnosu na demokratiju. Međutim, isto tako je jasno da Hobs smatra da je nesaglasnost karakteristična za suverenu skupštinu. Bitno je primetiti da Hobs govori o različitim stepenima te nesaglasnosti. Krajnji stepen, po Hobsu, može dovesti i do građanskog rata. Ali iz njegovog stava proizlazi da u skupštini može postojati stepen nesaglasnosti koji nema tako radikalne posledice. Sledstveno tome, ukoliko se za suverena proglasi skupština ne vidi se zašto bi onaj ko se u skupštini ne slaže sa odlukama većine morao „pravedno biti uništen od ostalih“. Očigledno je da ni sam Hobs to ne smatra ispravnim jer je, kako sam ističe, nesaglasnost jedna od glavnih karakteristika suverenih skupština. Ostaje još da se detaljnije pozabavimo temom koju Hobs uopšte nije razmatrao u svojim ranijim delima, a to je priroda skupštine ili skupa ljudi kao predstavnika.

4. Hobsovo šire gledanje na ulogu većinskog glasanja – O prirodi skupštine kao predstavnika

Kao što smo imali prilike da vidimo, Hobs pretpostavlja da predstavnik može da bude jedna osoba, ali i skup osoba. Hobs u *Levijatanu*, kao i u ranijim delima razlikuje tri vrste suverenosti, odnosno monarhiju, aristokratiju i demokratiju. Razlika u odnosu na ranija dela sastoji se u tome što svakog od nosilaca suverenosti koji je karakterističan za različite oblike vlasti, Hobs u skladu sa novom terminologijom određuje kao predstavnika. Tako kaže da, „kad je predstavnik samo jedan čovek, onda je država *monarhija*“, „kad je skup svih onih što hoće da se udruže, onda je to *demokratija* ili narodna država“, a „kad je skup samo jednog dela, onda se naziva *aristokratija*“ (Hobz 1961: II, 19, 163–164). Nas prvenstveno interesuje kako Hobs gleda na to kada je predstavnik skup ljudi. I u ovom kontekstu, većinsko glasanje ima suštinsku važnost za Hobsa. Evo kako on to objašnjava:

Ako se zastupnik sastoji od mnoštva ljudi, glas većeg broja mora se smatrati glasom svih njih. Jer ako se, na primer, manji broj izjasni potvrdno a veći broj odrečno, onda će odrečnih biti dovoljno više da ponište potvrdne, pa zato višak odrečnih koji je ostao neosporen predstavlja jedini glas koji ima predstavnik. (Hobz 1961: I, 16, 145)

Hobsu je primarno stalo do toga da jedino preko predstavnika mnoštvo ljudi može da ima jedinstvenu volju. Ukoliko je predstavnik skup ljudi, većinsko glasanje je mehanizam uz pomoću koga se dolazi do odluke. Upravo zbog toga, Hobs smatra da je „jedini glas“, odnosno jedinstvena volja koju ima predstavnik, jednaka onome što odluči većina. Videli smo, da

prilikom ustanovljavanja države ljudi prihvatajući većinsko pravilo odlučivanja ujedno prihvataju da ostanu pri odlukama koje donese većina, čime se stvara jedinstvena volja koju Hobs određuje kao ličnost države. Ista logika važi i za određenje skupa ljudi kao predstavnika.^[19] Ukoliko se odluke donose većinskim glasanjem, glas većine smatra se jedinstvenom voljom datog skupa ljudi. Hobs razmatra i dva problema koji mogu nastati u vezi sa ovakvim formiranjem jedinstvene volje. Prvi se odnosi na slučaj kada je broj ljudi koji odlučuju većinskim glasanjem paran:

Jedan predstavnik sa parnim brojem, naročito kad broj nije veliki, tako da su protivrečni glasovi često jednaki, često je zbog toga nem i nesposoban za radnju. Ipak u nekim slučajevima podjednak broj protivrečnih glasova može da reši izvesno pitanje. Tako, na primer, prilikom osude ili oslobođenja, jednaka podela glasova baš time što ne osuđuje – oslobađa; ali ne i obrnuto: ne osuđuje time što oslobađa... Isto je tako prilikom odlučivanja da li da se smrtna kazna izvrši odmah ili da se izvršenje odloži: u slučaju ravne podele glasova neizricanje izvršenja znači

---

19 Runciman čak smatra da je razlog zašto je Hobs uveo kategoriju fiktivne ličnosti, to što po njegovom shvatanju i skupština može da bude predstavnik. Evo kako on to objašnjava: „Hobs nastoji da ustanovi pojmovni okvir koji dopušta predstavljanje koje je drugačije od predstavljanja prirodnih osoba, jer želi da dopusti mogućnost da državu predstavlja skupština. Skupština, sama po sebi, nije prirodna osoba, uprkos tome što je čine prirodne osobe, zbog čega je njeno identifikovanje kao veštačke osobe najbolji način da se održi ova distinkcija. Dok prirodne osobe mogu da preuzmu odgovornost za svoje delovanje, skupština ne može da preuzme odgovornost. Sve što se zahteva za veštačke osobe jeste da odgovornost za njene reči i delovanje preuzima neko drugi. Skupština je sposobna za takve reči i delovanja (što se ovde može sumirati rečju „odluka“), jednako kao prirodna osoba, uz pomoć veštačkog mehanizma glasanja. Određujući sve predstavnike kao veštačke, Hobs je u mogućnosti da tvrdi da sve što se od njih zahteva jeste realna odluka, a ne realna odgovornost. A odluka doneta većinskim glasanjem je jednako realna kao i svaka druga, uprkos tome što se skupština ne može smatrati zaista odgovornom osobom.“ Navedeno prema: Runciman 2000: 270–271.

izricanje odlaganja. (Hobz 1961: I, 16, 145–146)

Hobs uočava da predstavničko telo koje odlučuje većinskim glasanjem može da se suoči sa problemom jednakog broja glasova ukoliko je broj članova tog tela paran. On nigde ne kaže kako se može rešiti taj problem, već samo da u izvesnim slučajevima to ne znači da odluka ne može biti doneta. Na primer, prilikom odlučivanja o krivici isti broj glasova jednak je oslobađajućoj presudi. Njegova opaska, da jednak broj glasova pre može biti slučaj „kad broj nije veliki“ sugerise da je reč o problemu koji bi pre pogađao odlučivanje manje grupe ljudi, dakle aristokratiju, nego velike grupe ljudi što je karakteristično za demokratiju. Ipak, u svakom slučaju ostaje problem da jednak broj glasova, ukoliko je predstavničko telo sastavljeno od skupa ljudi može u potpunosti da blokira odlučivanje i onemogućí delovanje takvog jednog tela. Drugi problem javlja se ukoliko postoji pravo veta:

Ili ako je broj neparan, kao tri ili više, ljudi ili skupovi, od kojih svaki ima ovlašćenje da negativnim glasom oduzme dejstvo svih ostalih potvrdnih glasova, taj broj nije predstavnik. Jer usled različitosti mišljenja i interesa ljudi, takav skup postaje često, i to u pitanjima od najvećeg značaja, nema ličnost i nepodobna kako za mnoge druge stvari tako i za vladavinu mnoštva, naročito u vreme rata. (Hobz 1961: I, 16, 146)

Za razliku od prethodnog slučaja, kada dopušta da skup ljudi kojih ima paran broj može biti predstavnik, ali koji može biti onemogućen u svom delovanju, Hobs kaže da pravo veta za bilo koga iz skupa ljudi znači da čak i u slučaju neparnog broja „taj broj nije predstavnik“. Dakle, pravo veta ne bi trebalo da bude dopušteno ukoliko je predstavnik skup ljudi. Razlog koji Hobs navodi jeste da, „takav skup postaje često i to u pitanjima od

najvećeg značaja“ nesposoban za odlučivanje i delovanje. Sasvim je sigurno da pravo veta može u brojnim slučajevima da blokira donošenje odluke, ali to ne znači da to uvek mora da bude slučaj. Ako, makar u manje bitnim slučajevima, skup ljudi može donositi odluke bez obzira na pravo veta, ne vidi se zašto taj skup ljudi ne bi mogao da bude predstavnik. Takođe, pravo veta ne znači da odluka ne može biti doneta (veto na neku odluku takođe se može smatrati odlukom), što implicira da Hobs samo ne smatra opravdanim da se na bilo koji način ograniči važenje većinskog glasanja ukoliko je predstavnik skup ljudi.

Uprkos ovim prilično rudimentarnim razmatranjima o karakteristikama skupa ljudi kao predstavnika, važno je istaći da Hobs u *Levijatanu* pored razmatranja većinskog glasanja u kontekstu ustanovljavanja države, za razliku od ranijih dela, razmatra i ulogu većinskog glasanja u okviru predstavničkog tela u kome se donose odluke u vezi sa političkom zajednicom. To samo pokazuje značaj koji je Hobs pridavao većinskom glasanju radi uspostavljanja i funkcionisanja političke vlasti. U oba slučaja, većinsko glasanje jeste mehanizam preko koga se obezbeđuje jedinstvena volja političkog tela. S obzirom da je, kada se formira država, reč o mnoštvu ljudi, čini se da je bilo sasvim prirodno da takvo jedno mnoštvo upravo preko saglasnosti oko većinskog pravila, a potom i uz pomoć mehanizma većinskog glasanja, dođe do jedinstvene volje političke zajednice. Međutim, uloga koju ima većinsko glasanje ne zaustavlja se na ovom inicijalnom činu formiranja države. Kao što smo imali prilike da vidimo, s obzirom da predstavnik ili nosilac ličnosti države može da bude skupština, većinsko glasanje ima odlučujuću ulogu za funkcionisanje takvog jednog predstavničkog tela. I mada se svi Hobsovi predlozi u vezi sa funkcionisanjem skupštine ne čine sasvim ubedljivim, jasno je njegovo nastojanje da obezbedi institucionalna sredstva za nesmetano funkcionisanje većinskog glasanja kako bi jedinstvena volja mogla da bude postignuta u predstavničkom telu. Jer, prisetimo se, za Hobsa je jedinstvo

predstavnik ono što čini osnov ličnosti države.

Sve to, ipak, ne znači da je Hobs smatrao da demokratija ima prednost u odnosu na druge oblike vladavine. Naime, kao i u delu *O građaninu*, Hobs u *Levijatanu* iznosi brojne razloge zašto je monarhija bolji oblik vladavine od demokratije (Hobz 1961: II, 19, 165–169). S obzirom da smo većinu ovih razloga razmatrali u prethodnom poglavlju, nećemo se posebno zadržavati na njima. Ipak, razmotrićemo jedan koji smatramo značajnim za Hobsovo shvatanje prirode odlučivanja u suverenoj skupštini. U prethodnom poglavlju, istakli smo da Hobs u delu *O građaninu* iznosi i epistemski tip argumenta protiv funkcionisanja demokratske skupštine. Hobs tamo posebno ističe da većina koja nema dovoljno znanja može prilikom donošenja odluka samo da bude smetnja manjini koja poseduju adekvatno znanje. Međutim, u *Levijatanu*, želeći da odbrani monarhiju od verovatno najsnažnijeg prigovora da u njoj vlast može da pripadne detetu, Hobs za suverenu skupštinu, u pogledu donošenja ispravnih odluka, kaže da se ona može uporediti upravo sa položajem deteta:

...nema nijedne velike države čiji je suveren kakva velika skupština, koja se ne nalazi, u pogledu savetovanja o miru i ratu i u pogledu donošenja zakona, u istom položaju kao kad bi vladavina pripadala nekom detetu. Jer kao što detetu nedostaje rasuđivanje da bi se izjasnilo protiv datog mu saveta, pa je time prinuđeno da primi savet onog ili onih kome je povereno, tako i skupštini nedostaje sloboda da se izjasni protiv mišljenja većine, bilo ono dobro ili rđavo. (Hobz 1961: II, 19, 168)

Kao i u ranijim delima, Hobs u *Levijatanu* smatra da onaj ko je stručnjak za neku oblast može donositi najbolje odluke i davati najbolje savete (Hobz 1961: II, 25, 228–229). Za njega je, ipak, najvažnije da odluke budu donete, bilo da su one ispravne ili

pogrešne.^[20] Moglo bi se, zato, reći da Hobs u prethodnom odlomku ističe dve karakteristike suverene skupštine. Prvo, čini se da je njegovo shvatanje funkcionisanja skupštine čisto proceduralističko jer je jedini put za dolazak do zajedničke volje procedura većinskog glasanja. Drugo, iz navedenog odlomka je očigledno da Hobs nije video nikakav poseban epistemički kvalitet u odlučivanju većinom glasova. S obzirom da, kako Hobs kaže, „skupštini nedostaje sloboda da se izjasni protiv mišljenja većine“, bilo šta što odluči većina, automatski se smatra voljom čitave političke zajednice. Tako, po Hobsovom shvatanju, procedura većinskog glasanja u skupštini obezbeđuje jedinstvenu volju političke zajednice, ali ne garantuje da od tako formirane volje građani neće imati više štete nego koristi. Poređenje sa detetom, iako preterano, treba da ukaže upravo na taj nedostatak funkcionisanja demokratije. S obzirom da u nastavku kaže kako su suverenim skupštinama u kriznim vremenima često bili potrebni diktatori radi očuvanja njihovog autoriteta, čija je uloga slična ulozi tutora, Hobs zaključuje da demokratija nema prednosti nad monarhijom čak ni kada je ovaj najjači prigovor u pitanju. Ovaj i brojni drugi prigovori na račun demokratije pokazuju da uprkos tome što je tako značajnu ulogu davao većinskom glasanju prilikom ustanovljavanja države, pa čak i smatrao da ustanovljena država može funkcionisati tako što bi se odluke donosile većinskim glasanjem u suverenoj skupštini, Hobs nije smatrao demokratiju najpoželjnijim oblikom vladavine. Međutim, bilo bi, ipak, sasvim pogrešno ukoliko bi se iz razloga što je Hobs pripisivao prednost monarhiji u odnosu na demokratiju, u potpunosti ignorisala demokratska osnova njegove zamisli o ustanovljenoj državi i suverenoj skupštini.

---

20 Za ovo stanovište naročito je važno poglavlje XXV *Levijatana*, gde Hobs objašnjava razliku između saveta i zakona. Videti: Hobz 1961: II, 25.

Zaključak

Naša interpretacija Hobsovog stanovišta iz *Levijatana* mogla bi se sumirati uz pomoć sledeće pojmovne distinkcije. Tranzicionom demokratijom nazvaćemo većinsko odlučivanje prilikom ustanovljavanja države. Punom demokratijom nazvaćemo vlast suverene skupštine koja takođe odlučuje većinskim glasanjem. Videli smo da Hobs ističe odlučujuću važnost većinskog glasanja kako za tranzicionu demokratiju, tako i za punu demokratiju. Izgleda da je Hobs u periodu formulisanja svoje ranije političke teorije smatrao da ako se prilikom ustanovljenja države saglašava da se odlučuje većinskim glasanjem to onda automatski znači da je time uspostavljen suverenitet naroda i suverena skupština. Upravo zato eksplicitno govori o vremenskom prioritetu demokratije i nužnosti demokratije za uspostavu bilo koje druge vrste suverenosti. S obzirom da se u ranijim delima tranzicionom demokratijom automatski uspostavlja puna demokratija, Hobs je mogao već na ovom inicijalnom stadijumu da govori o suverenosti naroda i suverenoj skupštini. Tranziciona demokratija svodila se zapravo na punu demokratiju. Zato, značaj ove konceptualne razlike postaje očigledan tek uzimajući u obzir u Hobsovo stanovište u *Levijatanu*.

U *Levijatanu*, tranziciona demokratija ne znači automatsko nastajanje suverene skupštine i suverenosti naroda. Uvođenjem pojmova predstavljanja i autorizacije u vezi sa većinskim glasanjem, Hobs zaista unosi novinu u svoju političku teoriju. Zahvaljujući koncepcijama predstavljanja i autorizacije sada je moguće da se iz tranzicione demokratije direktno izvedu drugi oblici suverene vlasti, bez prethodnog uspostavljanja suverenosti demokratije. Najverovatnije je to i bio razlog zašto Hobs, u ovom delu, više ne govori o prioritetu demokratije i nužnosti demokratije radi uspostave bilo koje druge vrste suvereniteta. Ali naše istraživanje pokazalo je dve stvari. Prvo, da to što se tranzicionom demokratijom direktno mogu izvesti svi oblici suverenosti ne znači da treba zanemariti

značaj koji Hobs pridaje većinskom glasanju. Ono ima suštinsku ulogu za uspostavljanje države i bilo kog oblika suverenosti, i u tom pogledu uloga većinskog glasanja u *Levijatanu* ne razlikuje se mnogo od uloge u ranijim Hobsovim delima. Drugo, tranzicionom demokratijom može se uspostaviti puna demokratija ukoliko se većinskim glasanjem odluči da predstavnik bude suverena skupština. U tom slučaju, na demokratskim osnovama na kojima je ustanovljena država nastavlja da funkcioniše suverena skupština. Dakle, uloga većinskog glasanja ne mora nužno da nestane sa iščezavanjem tranzicione demokratije. Naprotiv, sa prerastanjem tranzicione demokratije u punu demokratiju, većinsko glasanje i dalje može imati odlučujuću važnost.

Slično stvar stoji i sa ulogom naroda, koja se takođe može shvatiti preko pojmovne distinkcije između tranzicione i pune demokratije. Kao što smo imali priliku da vidimo, u tranzicionoj demokratiji, uloga naroda može biti samo implicitno pretpostavljena. Tek sa punom demokratijom, odnosno određenjem suverene skupštine za predstavnika može se zaista govoriti o suverenitetu naroda. Videli smo da Hobs u *Levijatanu* koristi pojam naroda upravo prilikom razmatranja uspostavljanja države što znači da je taj pojam prvenstveno shvaćen u kontekstu tranzicione demokratije. Za razliku od ranijih dela, u kojima se prilikom uspostavljanja države mnoštvo ljudi konstituise u narod zahvaljujući većinskom glasanju, što ujedno znači i suverenost naroda, da bi potom na drugom stupnju suverenost naroda mogla da bude prenetna na druge oblike suvereniteta, u *Levijatanu* ova dva procesa, uspostavljanja države i suverene vlasti jesu simultana. Samim tim, nema ni potrebe da se narod najpre u potpunosti konstituise kao narod kako bi se uspostavili drugi oblici suverenosti. Izgleda da u *Levijatanu* i pre nego što je narod konstituisan kao narod suverena vlast može da se da u ruke jednoj osobi, u slučaju monarhije, ili grupi osoba, u slučaju aristokratije, jednako kao što može i svim građanima koji odlučuju u demokratskoj skupštini.

Međutim, zato što se odlučuje putem većinskog pravila, oko koga je prethodno postignuta saglasnost, mnoštvo ljudi se više ne može shvatiti kao puko mnoštvo, već kao da to implicitno pretpostavlja pojam naroda. Makar u periodu tranzicione demokratije oni se moraju posmatrati kao neka vrsta političkog tela koje je sposobno da donosi odluke. Zato se uloga naroda u *Levijatanu* ne razlikuje puno od uloge koju je Hobs pripisivao narodu u ranijim delima.

Sada smo u prilici da vidimo u čemu je problem sa interpretacijama koje smo istakli na početku ovog rada. Kao što smo već naglasili, Skinner je prvenstveno zainteresovan za to na koji način, po Hobsovom shvatanju, nastaje osoba države i kako se toj osobi mogu pripisati određene radnje. Kako bi to ispitao, on, najpre, uzima u razmatranje Hobsovo generalno shvatanje osobe. U tom kontekstu, Skinner prvo razmatra razliku između prirodne i veštačke osobe, da bi potom uveo kategoriju „čisto veštačke osobe“. Kao što smo već imali prilike da vidimo, prirodna osoba jeste ona kojoj se mogu pripisati reči i radnje, kao njene sopstvene. Skinner smatra da je pogrešno uobičajeno shvatanje da se pod veštačkom osobom smatra predstavnik, odnosno onaj za čije se reči i dela može smatrati da pripadaju nekom drugom. Pozivajući se na kasniju verziju *Levijatana* koju je Hobs objavio na latinskom jeziku, kao i na delo *O čoveku*, on smatra da pod veštačkom osobom ne treba smatrati predstavnika, već prirodne osobe koje bivaju predstavljene (Skinner 1999: 12). Važna karakteristika prirodnih osoba, po Skinneru, jeste to da se one mogu transformisati u veštačke osobe. Skinner takođe ističe Hobsovu razliku između toga da se reči i dela nekome mogu pripisati istinski i fiktivno, kao i da veštačke osobe mogu ali i ne moraju nužno da budu prirodne osobe. Tako se, na primer, ako je reč o glumcu koji na sceni predstavlja neki lik, reči i dela tom liku mogu pripisati fiktivno. Ako je, na primer, veštačka osoba neka neživa stvar, poput crkve ili univerziteta, onda se za osobu koja je predstavlja može reći da se reči i dela istinski pripisuju toj neživoj stvari. Skinner kaže da bi najadekvatnije

određenje za ovakve veštačke osobe koje nisu prirodne osobe bilo „čisto veštačke osobe“. Po njemu, čisto veštačke osobe „jesu one kojima iako ne mogu da delaju drugačije do preko predstavnika, reči i postupci mogu biti „istinski“ pripisani“ (Skinner 1999: 16). Konačno, on smatra, da Hobsovo shvatanje države spada upravo u ovu kategoriju. Reč je o veštačkoj osobi, koja nije neka prirodna osoba i kojoj se istinski mogu pripisati reči i radnje koje u njeno ime vrši neki predstavnik.

Shvatajući na taj način osobu države, Skinner pokušava da je „locira“ ili nađe njeno mesto na „mapi“ Hobsove političke teorije (Skinner 1999: 11, 18). Na toj mapi, po Skinneru, nalaze se tri elementa. Prvi element je mnoštvo, odnosno članovi mnoštva, drugi osoba države i treći je suveren koji je nosilac osobe države. A relacije između tih elementa su sledeće. Mnoštvo ljudi prerasta u veštačku ličnost preko relacije predstavljanja. Osoba države je čisto veštačka osoba kojoj se, ipak, mogu pripisati dela i radnje jer nju predstavlja neki suveren. Skinner zato kaže da, „ime osobe stvorene transformacijom mnoštva u jednu ličnost kroz njihovu saglasnost da odrede predstavnika nije suveren, već država. Suveren je ime za predstavnika mnoštva koje je ujedinjeno u jednoj osobi, i time, ime predstavnika države“ (Skinner 1999: 20). Međutim, s obzirom da je poput crkve ili univerziteta neživa stvar, država ne može biti autor iako joj se istinski mogu pripisati reči i dela. Kao što, na primer, neki vlasnik nežive stvari može autorizovati nekog predstavnika da je zastupa, tako, smatra Skinner, onaj ko je stvorio državu kao njen autor može da autorizuje nekog suverena da je predstavlja. Mnoštvo ljudi osposobljava čisto veštačku ličnost države da dela preko autorizacije suverena, koji nije ništa drugo do predstavnik ili nosilac ličnosti države. Ili kako Skinner kaže, „javni činovi suverena važiće kao validni činovi države ako i samo ako je suverena za njihovo izvođenje autorizovao svaki član mnoštva“ (Skinner 1999: 23). Dakle, zahvaljujući pojmovima predstavljanja i autorizacije moguće je rešiti osnovni problem koji Skinner razmatra, a to je kako

se veštačkoj osobi države koja je nešto apstraktno, mogu pripisati određene radnje, na primer, da kažnjava, donosi zakone itd. Upravo zato Skinner i tvrdi da oni „obezbeđuju čitavo teorijsko zasnivanje Hobsovog stanovišta o legitimnoj državi“.

Sada može biti jasnije zašto Skinner u kontekstu uspostavljanja ličnosti države i objašnjenja kako se toj ličnosti mogu pripisati radnje, uopšte ne uzima u razmatranje većinsko glasanje. Ne radi se, dakle, o slučajnosti, već za to postoje strukturalni razlozi u okviru njegove interpretacije. Jednostavno rečeno, na mapi Hobsove političke teorije, onako kako ju je predstavio Skinner, nema mesta za većinsko glasanje. Nema mesta ni za pojam naroda, koji, videli smo, Hobs eksplicitno koristi. Da je to tako, najbolje se vidi iz toga što Skinner kaže da, „individualni članovi mnoštva stoje, i jedino oni stoje, u odgovarajućem odnosu vlasništva prema ličnosti države. Izvor njihovog vlasništva leži u činjenici je jedinstvo mnoštva (*the union of the multitude*) to koje stvara državu“ (Skinner 1999: 23). Ali kao što smo imali prilike da vidimo, među elementima Hobsove političke teorije koje Skinner uzima u razmatranje nema „jedinstva mnoštva“, već samo mnoštva. O kojem je to onda entitetu reč koji Skinner označava kao „jedinstvo mnoštva“? Da stvari budu još čudnije, Skinner na sledećoj strani govori o „državi kao veštačkoj osobi koju su autorizovali njeni sopstveni građani“ (Skinner 1999: 24). Ali ni građane Skinner prethodno ne pominje među elementima Hobsove političke teorije. Takođe, ne vidi se kako se može reći da su građani autorizovali državu, kada je prethodno istaknuto da jedino individualni članovi mnoštva stoje u odnosu vlasništva prema državi.

Čini se da svi ovi problemi nastaju zato što Skinner nije uzeo u razmatranje ulogu većinskog glasanja prilikom ustanovljavanja države i suverene vlasti. Jasno je da kada se saglasnost oko većinskog pravila i većinsko glasanje dodaju na mapu Hobsove političke teorije, postaje moguće objasniti šta bi se podrazumevalo pod onim što Skinner naziva „jedinstvom mnoštva“. U našoj terminologiji, to

„jedinstvo mnoštva“ nije ništa drugo do odlučivanje većinskim glasanjem u periodu tranzicione demokratije. Upravo to jedinstvo, Hobs eksplicitno naziva narodom i ono, kao što smo imali prilike da vidimo, nastaje saglasnošću oko većinskog pravila. Tako da, Skinnerovo pozivanje na građane u ovom kontekstu jedino ima smisla ukoliko se pretpostavi ova šira slika koja u obzir uzima narod i većinsko glasanje. Ali to ujedno znači i da pojmovi predstavljanja i autorizacije ne „obezbeđuju čitavo teorijsko zasnivanje Hobsovog stanovišta o legitimnoj državi“, kako to Skinner tvrdi. Za potpuno razumevanje Hobsove koncepcije ustanovljavanja države i uspostave suverene vlasti u *Levijatanu*, potrebno je takođe uzeti u obzir saglasnost oko većinskog pravila i većinsko glasanje. Naše istraživanje je pokazalo da pojmovi predstavljanja i autorizacije tek u relaciji sa ovim pojmovima dobijaju svoj pravi značaj u okviru Hobsove političke teorije.

Za razliku od Skinera koji uopšte ne razmatra većinsko glasanje, Džin Hempton ističe suštinsku važnost većinskog glasanja za rešenje problema izlaska iz prirodnog stanja u Hobsovoj političkoj teoriji. Ona na većinsko glasanje gleda kao na neku vrstu spontano ustanovljene konvencije pomoću koje je moguće rešiti problem koordinacije u prirodnom stanju.^[21] Sve osobe smatraju da je u njihovom interesu da izađu iz prirodnog stanja, ali se ne slažu kome bi trebalo poveriti vlast. Hemptonova smatra da ovaj problem ima istu strukturu kao igra koja je u teoriji igara poznata

---

21 Džin Hempton slično gledište zastupa i u svom delu *Politička filozofija*: „Ako je problem koordinacije trajan i ako se ponavljanjem postupaka rešava na određeni način... učesnici su, bez eksplicitnog sporazuma, stvorili konvenciju za rešenje problema koordinacije. Tako, da bi rešili problem političkog vođstva, ljudi koji žele da stvore državu moraju da stvore konvenciju ustanovljavanja vlasti. Kako oni to mogu da urade? Prvo, mogu da koriste glasanje, što je pristup koji je sugerisao Hobs. Reč je o metodi koji demokratski organizovane države zapravo koriste kako bi odabrale određena pravila po kojim se upravljaju (mada one to koriste u situaciji u kojoj već postoje konvencije o tome kako će lideri vladati, koju vrstu vlasti će imati i koliko dugo će trajati njihov mandat).“ Navedeno prema: Hampton 1997: 82

pod nazivom „borba polova“. Naziv igre potiče od primera sa mužem i ženom koji preferiraju da zajedno provedu več u odnosu na to da izađu negde sami, ali se ne slažu oko toga gde da idu, na primer, on želi u restoran, a ona u bioskop. Po shvatanju Hemptonove, većinsko glasanje u hobsovskom prirodnom stanju predstavlja konvencionalno sredstvo za rešenje problema koji ima strukturu igre „borba polova“. Uz pomoć većinskog glasanja, mnoštvo ljudi odrediće najzad ko su ti ljudi kojima će biti poverena vlast, uprkos tome što postoji neslaganje oko toga kojim ljudima treba dati vlast ruke. Prisetimo se, da uprkos tome što se ne slažu kome treba poveriti vlast, oni se slažu da je bolje dati bilo kome vlast nego ostati u prirodnom stanju. Hemptonova spekulise da bi proces formiranja vlasti mogao biti obavljen sukcesivnim sprovođenjem većinskog glasanja. Oslanjajući se više na praksu partijskih izbora u pojedinim zemljama, nego na Hobsov tekst, ona kaže da bi vremenom određeni kandidati otpadali i da bi zahvaljujući efektu „lavine“ („*snowball*“ effect) ostala samo dva kandidata između kojih bi konačno bila izglasana jedna osoba za suverena. Hemptonova eksplicitno tvrdi da, „samo jedna osoba može biti suveren“ (Hampton 1986: 165). Važno je istaći da Hemptonova smatra da je jedina saglasnost do koje se dolazi u prirodnom stanju upravo finalni rezultat ovog sukcesivnog procesa većinskog glasanja. Ljudi, dakle, ne samo da se individualno slažu da je bolje da izađu iz prirodnog stanja nego da ostanu u njemu, već postižu kolektivnu saglasnost oko suverena koga su izabrali sukcesivnim većinskim glasanjem. Zato Hemptonova kaže da Hobsu uopšte nije potrebna koncepcija društvenog ugovora i da je mogao u potpunosti da je izostavi iz svoje političke teorije. Međutim, imajući u vidu da Hemptonova na većinsko glasanje gleda kao na konvencionalno sredstvo koje je dostupno u prirodnom stanju, postavlja se pitanje šta je to što obavezuje one koji su glasali da se saglase sa izborom kandidata kome nisu poverili svoj glas. Ona kaže da bi trenutak potencijalnog vraćanja u ratno stanje svakoga sa svakim predstavljalo neku vrstu

krajnjeg roka („*deadline*“) koji vrši pritisak u prilog prihvatanja bilo kog kandidata. Strah od povratka u takvo jedno stanje bio bi razlog zašto bi ljudi bili spremni da prihvate bilo kog kandidata, pa čak i nekog za koga nisu glasali. Obaveza da poštuju rezultat većinskog glasanja, proističe, dakle, iz straha od povratka u stanje sveopšte sukobljenosti.

Primetimo, najpre, da Hobs nigde ne govori o sukcesivnom glasanju. Međutim, ako je naša interpretacija ispravna, znatno veći problem za koncepciju koju zastupa Hemptonova vezan je za odnos između saglasnosti i većinskog glasanja. Po Hemptonovoj, jedina saglasnost za koju ima mesta u Hobsovoj političkoj teoriji jeste saglasnost oko rezultata većinskog glasanja. Mi smo, međutim, videli da stvari u Hobsovoj političkoj teoriji stoje sasvim obrnuto. To da rezultat glasanja treba svi da prihvate, proističe iz prethodne saglasnosti oko odlučivanja većinskim glasanjem. U tom smislu se može reći da u periodu tranzicione demokratije većinsko pravilo predstavlja institucionalno sredstvo za ustanovljavanje države. U periodu tranzicione demokratije država još uvek nije formirana, ali ni ljudi više nisu u pukom prirodnom stanju jer na osnovu saglasnosti oko većinskog pravila i većinskog glasanja oni mogu imati jedinstvenu volju. I sama Hemptonova na više mesta govori o „proceduri glasanja“ (Hampton 1986: 162, 186), što je termin koji je više u skladu sa našom „institucionalnom“ interpretacijom, nego interpretacijom koju ona predlaže. Videli smo, da politička obaveza poštovanja rezultata većinskog glasanja takođe proističe iz ove prethodne saglasnosti oko većinskog pravila. Prema tome, iako nije sasvim pogrešno reći da motivacija za prihvatanje odluke većinskog glasanja delom proističe iz straha od vraćanja u stanje sveopšte sukobljenosti, sasvim je sigurno da taj strah sam po sebi ne predstavlja izvor političke obaveze. Konačno, naša interpretacija je pokazala da tranziciona demokratija može prerasti u punu demokratiju ukoliko se za predstavnika odredi suverena skupština. Samim tim, koncepcija glasanja kakvu predlaže Hemptonova, kao i

njena tvrdnja da „samo jedna osoba može biti suveren“ ne mogu biti ispravne. Dakle, iako Hemptonova ispravno uviđa da većinsko glasanje ima odlučujuću važnost u Hobsovoj političkoj teoriji, njeno shvatanje uloge većinskog glasanja nije sasvim adekvatno. Uprkos tome što je Hobs mogao da izostavi koncepciju društvenog ugovora, a samim tim i čitavu zamisao ustanovljene države, on to ipak nije učinio, već te ideje čine samu srž njegove političke teorije. A većinsko glasanje ima ključnu ulogu za njihovo razumevanje.

POGLAVLJE III

Lok o saglasnosti i većinskom glasanju

Uvod

Procena Lokovog doprinosa teoriji demokratije suočava se sa brojnim nedoumicama u vezi sa stanovištem ovog autora po pitanju demokratije i većinskog odlučivanja. Naime, Lokovo stanovište obično se shvata tako da poseban naglasak stavlja na neka osnovna prirodna prava individua. Preciznije govoreći, Lok ističe pravo na život, slobodu i imovinu. Ova prava, ljudi imaju pre bilo kakvog stupanja u političku zajednicu i ona bi takođe trebalo da budu garantovana u društvenom stanju. Smisao prelaska iz prirodnog u društveno stanje jeste veći stepen zaštite ovih osnovnih prava. Otud, ne čudi da je u skladu sa uobičajenim gledištem, da bilo koja vrsta političkog odlučivanja ne bi smela da naruši ovaj domen osnovnih prirodnih prava. Džeremi Voldron (J. Waldron)

izražava ovo stanovište tvrdeći da, „Lok nije verovao da uvođenje građanskog društva predstavlja bilo kakvu razliku u pogledu datog okvira prava. Svakako da je funkcija vlade da garantuje sigurnost prava ljudi koja se odnose kako na ekonomsko, tako i na druga polja, kao i da ih detaljno reguliše u onoj meri u kojoj je to nužno kako bi obavila svoju funkciju... Međutim, uopšteno gledano, vlade i zakonodavna tela ograničeni su u svom delovanju skupom prava... čije opravdanje je sasvim nezavisno od bilo kakvog razmatranja pozitivnog zakona“ (Waldron 1988: 252). Po ovoj interpretaciji, postoji primat individualnih prava u odnosu na političko odlučivanje. U onoj meri u kojoj se političko odlučivanje zasniva na većinskom pravilu, moglo bi se reći da postoji primat individualnih prava u odnosu na većinsko glasanje. Nasuprot tome, Vilmur Kendal (W. Kendall) smatra da u Lokovoj političkoj teoriji postoji primat većinskog glasanja u odnosu na individualna prava. On za Loka kaže da je bio „ekstremni zastupnik demokratije koja se zasniva na većinskom pravilu (*an extreme majority-rule democrat*)“ (Kendall 1941: 90). U skladu s tim, kao karakteristiku Lokovog stanovišta ističe da, „pošto većina naroda ima pravo da donese odluku za sve, neotuđiva prava ljudi ispostavljaju se samo kao ona prava za koju većina naroda ne smatra da treba da budu ukinuta“ (Kendall 1941: 113). Imajući, dakle, u vidu da Lok brani ideju o prirodnim pravima, ali i o značaju većinskog pravila za političko odlučivanja, prva nedoumica u vezi sa njegovim shvatanjem demokratije odnosi se na to čemu on daje prednost, pravima individua u odnosu na većinsko glasanje, ili stvar stoji obrnuto.

Ne manja nedoumica javlja se u vezi s tim da li je Lok bio zastupnik ograničenog ili univerzalnog prava glasa. Uobičajeno gledište po ovom pitanju jeste da je on zastupao ograničeno pravo glasa, koje se primarno zasniva na vlasništvu. Martin Selidžer (M. Seliger) sažima ovu poziciju tvrdeći da, „Lok nije propustio da pojasni kako mase treba da budu isključene iz izbora svojih predstavnika“ (Seliger 1991: 600). Zbog toga zaključuje, „da je Lok govorio o

pravu naroda da bira, postavlja i autorizuje predstavnike kako bi naglasio da odluke predstavnika u normalnom slučaju reflektuju volju naroda, a ne sa namerom da pretpostavi demokratsko učešće na izborima“ (Seliger 1991: 600). Nasuprot ovom shvatanju, pojedini tumači smatraju da iz osnovnih pretpostavki Lokovog učenja o individualnoj slobodi i jednakosti, njegovog shvatanja prirodnih prava, ne može slediti zaključak o nejednakom učešću u političkom odlučivanju. Džudit Ričards (J. Richards) i kolege su komparativnim razmatranjem stavova Loka i njegovih savremenika došli do zaključka da Lokovo stanovište u vezi sa pravom glasa nije sasvim nedvosmisleno kako se to obično pretpostavlja, posebno uzimajući u obzir eksplicitno zalaganja za nejednako pravo glasa u delima njegovih savremenika i istomišljenika po mnogim drugim pitanjima. Ovi autori zaključuju da, „Lok, zato, nije... odbacio implikacije svojih fundamentalnih principa. On je počeo sa uključivanjem svih ljudi u političko društvo, koje se zasniva na zaštiti svih oblika svojine. Njegovo insistiranje na konzistentnosti sa tom definicijom, ponovno pozivanje na „svakog čoveka“ i „svaku individuu“ u argumentu, njegovo propuštanje da iznese uobičajena ograničenja u pogledu toga ko, politički govoreći, treba da bude uključen u *narod*, njegovo izbegavanje uobičajenih diskusija o pravu glasa i njegov stav da u teoriji političkog društva sigurnost vlade, u krajnjoj liniji, počiva na „neobrazovanima i uvek nezadovoljnima“, sve to ukazuje na jedan zaključak. Lok možda nije bio spreman da ide toliko daleko da detaljno argumentuje u prilog uključivanja svih ljudi u političko društvo sa punim političkim pravima, ali isto tako on nije argumentovao protiv ove pozicije koja je bila logičan ishod njegovih postulata“ (Richards et al. 1991: 487). Iako je, dakle, Lok smatrao da je većinsko glasanje od odlučujuće važnosti, javlja se, ipak, nedoumica u vezi s tim da li je, po njegovom shvatanju, pravo glasa inkluzivno ili ekskluzivno. I po tom pitanju se, dakle, interpretacije međusobno razilaze, jedne brane stanovište o ograničenom, a druge o univerzalnom pravu glasa.

Konačno, javlja se nedoumica u vezi s tim da li je u Lokovoj političkoj teoriji naglasak stavljen na narod ili na neku elitu koja donosi političke odluke. Imajući u vidu Lokovo često referiranje na narod, Džejms Tali (J. Tully) iznosi tvrdnju kako on zapravo odbacuje petstogodišnju tradiciju političkog elitizma i „rekonceptualizuje poreklo političke vlasti na radikalno populistički način“ (Tully 1993: 19). Sasvim suprotnog mišljenja je Frenk Marini (F. Marini), koji smatra da se glavna Lokova zasluga sastoji u tome što je revidirao klasičnu teoriju demokratije i anticipirao šumpeterovsko elitističko shvatanje demokratije koje je karakteristično za savremeno doba. On smatra da je „fer govoriti o Loku tako da se „osnov vlade“ nalazi u narodu kao što i on sam govori u svojoj teoriji“, ali i da Lok, „ne govori o tome da narodu treba prepustiti da vlada“ (Marini 1969: 15). Umesto toga, ovaj autor tvrdi da je Lok zastupao „teoriju odgovornog izabranog vođstva“ (Marini 1969: 17). Uloga naroda nije, dakle, da sam sobom vlada, već da obezbedi da izabrana elita vlada na odgovoran način. Ali sledstveno tome, Lokovo shvatanje demokratije nije populističko, već elitističko, jer su izabrani predstavnici ti koji zapravo vladaju. Dakle, ako bi se prihvatile pretpostavke o važnosti većinskog glasanja, pa čak i o univerzalnom pravu glasa u okviru Lokove političke teorije, i dalje bi ostala nedoumica da li je njegovo shvatanje po svojoj prirodi populističko ili elitističko.

Gotovo da ne treba naglašavati da su sve ove različite interpretacije potkrepljene pozivanjem na konkretna mesta iz Lokove knjige *Dve rasprave o vladi* (1689), kojom ćemo se i mi u ovom poglavlju pretežno baviti. Umesto celovitog rekonstruisanja Lokove teorije demokratije i zauzimanja pozicije u pogledu navedenih interpretacija, naš zadatak u ovom poglavlju biće naizgled znatno skromniji. Naš cilj biće da razmotrimo Lokove osnovne stavove o odnosu saglasnosti i većinskog glasanja, kao i argumente koji su s tim u vezi. Naše očekivanje je da ćemo upravo ovim zaobilaznim putem doći i do nekih značajnih uvida o tome šta bi bila Lokova

teorija demokratije i u kojoj je meri je ona značajna za moderno i savremeno gledanje na demokratiju.

Međutim, dodatnu teškoću predstavlja to što se i po pitanju značaja Lokovog političkog učenja za teoriju demokratije interpretacije međusobno razilaze. Obično se smatra da je Lokovo stanovište od izuzetne važnosti za dalji razvoj teorije demokratije, kao i razvoj demokratskih institucija. Ričard Eškraft (R. Ashcraft) izražava ovaj stav tvrdnjom da, „nije preterano reći kako se u Lokovoj političkoj teoriji mogu videti intelektualne osnove za borbe u osamnaestom i devetnaestom veku da se postigne politička nezavisnost, kao i da se prošire prakse i institucije demokratije“ (Ashcraft 1994: 251).^[22] Ipak, nasuprot ovom uobičajenom gledištu nalaze se tvrdnje kojima se poriče bilo kakav značaj Lokove političke teorije za dalji razvoj teorije i institucija demokratije. Tako, Debora Baumgold (D. Baumgold) smatra da su pogrešna dva uobičajena gledanja na Lokovu teoriju. Prvo, pogrešno je smatrati da Lok nudi neku logiku političke legitimnosti koja bi se mogla razumeti nezavisno od istorijskih okolnosti (koje se pre svega odnose na naslednu monarhiju). U tom pogledu, ona zastupa kontekstualističku interpretaciju kao znatno adekvatniji pristup Lokovom političkom učenju. Po ovom gledištu, suštinu Lokovog učenja ne čine apstraktni argumenti, već njegova teorija proizlazi iz datih istorijskih okolnosti i težnje da se na njih utiče. Drugo, Baumgoldova smatra da to znači da se Lokova politička teorija, najpre, treba razumeti kao teorija koja se bavi problemima „starog režima“, pa samim tim i kao irelevantna za teoriju i praksu demokratije. Ključno pitanje na koje je Lok pokušao da ponudi odgovor jeste da li je opravdano suprotstaviti se vladarima koji krše zakone i zloupotrebljavaju svoju funkciju.

---

22 Treba, ipak, istaći da bi, uprkos tome što navodimo reći ovog autora kako bi ilustrovali gledište o značaju Lokovog političkog učenja za dalji razvoj demokratije, njegova generalna interpretacija Loka pre bila doprinos kontekstualističkoj interpretaciji kojoj se u ovom poglavlju suprotstavljamo. Za kritiku Eškraftovog kontekstualizma videti: Thompson 1994.

S obzirom da sa razvojem demokratije to pitanje gubi na značaju jer je uklanjanje takvih funkcionera putem izbora deo normalnog političkog procesa, stav Baumgoldove je da, samim tim, i Lokov odgovor postaje irelevantan. Zato se na Lokovu političku teoriju pre može gledati kao na završni stupanj jedne problematike koja je započeta još u srednjem veku, nego kao na značajan momenat za dalji razvoj teorije i prakse demokratije. Dakle, Baumgoldova smatra da Lokove ideje ne predstavljaju nikakav doprinos daljem razvoju teorije demokratije i demokratskih institucija. Ona tvrdi da se, „ispod prividnog kontinuiteta između teorije ugovora i moderne reprezentativne demokratije krije dublji diskontinuitet. Hobsova i Lokova teorija ugovora bave se pitanjima koja su specifična za naslednu monarhiju, a to su pitanja da li i kada može biti dopušteno suprotstavljanje legitimnom vladaru. Ova pitanja su iščezla sa javljanjem politike koja se zasniva na izborima. Zato je na sedamnaestovekovnu teoriju ugovora bolje gledati kao na sofisticirani pristup jednoj staroj temi koja je ubrzo nestala, nego kao na stupanj na putu ka demokratiji“ (Baumgold 2010a: 7). Naše nastojanje u ovom poglavlju biće da pokažemo kako Lokovo učenje zapravo jeste predstavljalo jedan značajan stupanj na putu ka demokratiji. Upravo zbog toga, nastojaćemo da ukažemo na neopravdanost obe teze koje iznosi Baumgoldova.

Nasuprot tezi o nužnosti kontekstualističkog pristupa Lokovoj političkoj teoriji, nastojaćemo da rekonstruišemo Lokovu logiku političke legitimnosti koja se može razumeti bez bilo kakvog pozivanja na istorijske okolnosti Engleske u sedamnaestom veku. Ovu našu težnju ne bi, ipak, trebalo pogrešno razumeti. Naime, i teoretičari koji ističu apstraktnu prirodu Lokovog shvatanja legitimnosti i kontekstualisti koji ističu važnost istorijskih okolnosti i Lokovu težnju da na njih utiče, slažu se da se oba ova aspekta mogu pronaći u Lokovom političkom učenju. Glavni predmet spora jeste koji od tih aspekata ima veću težinu u okviru Lokove političke teorije. Za zastupnike prvog gledišta, na primer, bez

obzira na Lokove praktične ciljeve i revolucionarnu delatnost, njegova teza o pravu na otpor predstavlja logičku posledicu njegovog shvatanja političke legitimnosti. Samim tim, za ispravno razumevanje Lokove političke teorije neophodno je razumevanje ove logike političke legitimnosti. Za kontekstualiste, od primarne važnosti jesu istorijske okolnosti i težnja da se političkim učenjem na njih utiče. U tom pogledu, ma koliko apstraktni bili, Lokovi argumenti se mogu razumeti samo kao odgovor na date istorijske okolnosti. Logika političke legitimnosti je od sekundarnog značaja, ona je značajna samo u meri u kojoj doprinosi primarnom cilju – Lokovom opravdanju otpora u kontekstu nasledne monarhije. Smatramo, da je uprkos neospornoj Lokovoj težnji da svojim političkim učenjem utiče na date istorijske okolnosti, njegova logika političke legitimnosti od primarne važnosti za političku teoriju i da za njeno razumevanje nije potrebno bilo kakvo pozivanje na istorijske okolnosti. Ako je to tako, verzija kontekstualističke interpretacije kakvu zastupa Baumgoldova, ne može biti ispravna.

Naš drugi cilj biće da istaknemo značaj ove logike političke legitimnosti za moderno i savremeno shvatanje demokratije. Drugim rečima, nastojaćemo da pokažemo da je pogrešna i druga teza koju brani Baumgoldova, o irelevantnosti Lokovog učenja za dalji razvoj demokratskih ideja i prakse demokratije. S obzirom na primarnu usredsređenost na logiku političke legitimnosti, naše nastojanje će uglavnom biti ograničeno na značaj Lokovog učenja za kasniju teoriju demokratije. U tom pogledu saglasni smo sa Danovim (J. Dunn) stanovištem da su Lokovi stavovi „o statusu većine prilikom političkog izbora deo njegove formalne analize pojma političke legitimnosti“ (Dunn 1969: 129). Neko bi mogao da primeti kako su oba ova gledišta, o značaju logike političke legitimnosti i Lokovom značaju za teoriju demokratije, sasvim uobičajena, te da ne predstavljaju nikakvu novinu u tumačenju njegovog političkog učenja. Naše nastojanje se razlikuje od tradicionalnih gledišta po tome što ovim pitanjima pristupa

razmatranjem odnosa saglasnosti i većinskog glasanja u Lokovoj političkoj teoriji. Smatramo da je tek na osnovu razumevanja ovog odnosa moguće ispravno razumeti logiku političke legitimnosti i proceniti Lokov značaj za teoriju demokratije.

1. Saglasnost i većinsko glasanje kao osnove uspostavljanja države

Iako se čini da Lok u *Drugoj raspravi o vladi* na brojnim mestima, manje ili više otvoreno polemíše sa Hobsom, činjenica je da jedino prilikom razmatranja uspostavljanja države i uloge većinskog glasanja u tom kontekstu, možemo naći direktno upućivanje na Hobsovo učenje. Najpre nas zanima, s obzirom da je pišući ovaj deo *Druge rasprave*, Lok imao u vidu Hobsovo učenje, kakav je odnos između njihovih koncepcija uspostavljanja države. Istaknimo prvo sličnosti. Nema nikakve sumnje da je Lok, poput Hobsa, smatrao da su individue, u prirodnom stanju koje prethodi državi, slobodne, racionalne i jednake, i da bi nevolje koje čine da takvo jedno stanje postane stanje rata dovele do toga da ljudi uvide kako je za njih bolje da formiraju državu. Poput Hobsa, Lok takođe smatra da ljudi ostaju u prirodnom stanju sve dok, „vlastitom saglasnošću ne postanu članovi nekog političkog društva“ (Locke 1978: II, 2, 15, 17).^[23] Lok je, zapravo, još snažnije od Hobsa naglasio implikacije stanovišta o slobodi i jednakosti individua u prirodnom stanju. Ako su individue, po prirodi stvari, slobodne i jednake, to onda znači da ne može postojati nikakva vrsta političkog autoriteta u prirodnom stanju. Ukoliko je to tako, onda je jedini način za uspostavljanje političkog društva i političkog autoriteta da se svaka

---

23 Svi navodi iz Lokove *Dve rasprave o vladi* dati su prema prevodu iz 1978. godine (Locke 1978). Prilikom referiranja na ovo delo, posle godine izdanja, navodimo broj knjige, potom poglavlja, odeljka i na kraju broj strane.

individua sa time saglasi. Lok se ne slaže sa Hobsom samo u pogledu toga da saglasnost i društveni ugovor čine osnov uspostavljanja političkog društva, već i da proces ustanovljavanja najviše vlasti u državi počiva na većinskom odlučivanju. Saglasnost i većinsko glasanje, po Lokovom shvatanju, čine osnov uspostavljanja države i najviše vlasti. Tu se, međutim, uprkos svim sličnostima, javljaju i značajne razlike. Evo kako Lok opisuje formiranje političkog društva:

Pošto su ljudi, kao što je rečeno, po prirodi svi slobodni, jednaki i nezavisni, niko ne može da bude lišen svoje imovine i potčinjen političkoj vlasti drugoga bez vlastite *saglasnosti*. Jedini način kojim neko lišava sebe svoje prirodne slobode i stavlja *okove građanskog društva* predstavlja saglašavanje sa drugim ljudima da se združe i ujedine u zajednicu kako bi ugodno, bezbedno i miroljubivo živeli zajedno i sa sigurnošću uživali vlastitu svojinu i imali veću bezbednost od napada onih koji toj zajednici ne pripadaju. Bilo koji broj ljudi može ovo da čini, jer to ne povređuje slobodu ostalih; oni su ostavljeni onako kako su bili u slobodi prirodnog stanja. Kada se nekoliko ljudi na ovaj način *saglasi da stvori jednu zajednicu* ili vladu, oni se time odmah sjedinjuju i čine *jedno političko telo* u kome *većina* ima pravo da dela i odlučuje za ostale. (Locke 1978: II, 8, 95, 56–57)

Jer, kada se izvestan broj ljudi pojedinačno saglasi da stvore *zajednicu*, oni su time od ove *zajednice* napravili telo sa vlašću da dela kao jedno telo, samo voljom i određenjem *većine*. (Locke 1978: II, 8, 96, 57)

Stoga se za bilo koje ljude koji su se iz prirodnog stanja sjedinili u *zajednicu* mora pretpostaviti da su svu vlast, nužnu za ciljeve zbog kojih se sjedinjuju u društvo, predali

većini zajednice, sem ako se nisu izričito saglasili sa nekim brojem koji je veći od većine. I ovo je učinjeno pukim saglašavanjem da se *sjedine u jedno političko društvo*, što je *sav ugovor* koji postoji, ili treba da bude između pojedinaca koji su stupili u *državu* ili su je stvorili. I stoga ono što započinje i stvarno *uspostavlja neko političko društvo* nije ništa drugo do saglasnost nekog broja slobodnih ljudi, pogodnih za stvaranje većine, da se ujedine i utelove u takvo društvo. I to je ono, i samo ono što je dalo ili može da *dâ početak* nekoj *zakonitoj vladi* u svetu. (Locke 1978: II, 8, 99, 58)

Iz ovih Lokovih stavova može se uočiti nekoliko značajnih razlika u odnosu na Hobsovo viđenje uspostavljanje države, bar kako je ono predstavljeno u *Levijatanu*. Najpre, vidimo da je za Loka sam čin saglasnosti dovoljan za uspostavljanje političkog tela ili političkog društva. Ovo je očigledno iz Lokovih tvrdnji da kada se ljudi saglase da formiraju političku zajednicu oni se „odmah sjedinjuju i čine *jedno političko telo*“ i da je saglašavanje da se „*sjedine u jedno političko društvo...sav ugovor* koji postoji“. Političko telo formira se, dakle, automatski samim činom saglašavanja i sklapanja društvenog ugovora. U prethodnom poglavlju, videli smo da je u Hobsovom *Levijatanu* predmet saglasnosti zapravo većinsko glasanje uz pomoću koga se tek uspostavljaju država i suverena vlast. Kod Loka je to očigledno drugačije. Vidimo da on takođe govori o većinskom odlučivanju. On kaže da je karakteristika političkog tela to da, „većina ima pravo da dela i odlučuje za ostale“, i da, „kada se izvestan broj ljudi pojedinačno saglasi da stvore *zajednicu*, oni su time od ove *zajednice* napravili telo sa vlašću da dela kao jedno telo, samo voljom i određenjem *većine*“. Međutim, bitna razlika u odnosu na Hobsovo stanovište iz *Levijatana* jeste da se potreba za većinskim glasanjem javlja onda kada je političko telo već formirano. Jednom kada je putem saglasnosti političko telo formirano, postavlja se pitanje kako to političko telo donosi odluke,

odnosno kako je moguća jedinstvena volja političkog tela. Tek tu se, po Lokovom shvatanju, javlja odlučujući značaj većinskog glasanja. Većinsko glasanje je, dakle, ugrađeno u same osnove političkog tela, ali nije uzrok, već posledica njegovog formiranja.

Uprkos naizgled neznatnoj promeni, reč je o promeni gledanja na uspostavljanje države koje ima dalekosežne implikacije. Videli smo u prethodnom poglavlju, da u Hobsovom *Levijatanu* većinsko glasanje i političko telo koje Hobs naziva narodom, imaju tranzicionu ulogu prilikom uspostavljanja države i suverene vlasti. Jednom kada se većinskim glasanjem odredi predstavnik ili predstavničko telo koje čini osnov jedinstva države, iščezava uloga naroda i većinskog odlučivanja (osim u slučaju kada se u ovom periodu tranzicione demokratije uspostavi puna demokratija odnosno za predstavnika odabere skupština svih onih koji su formirali državu). Čak i u ranijim delima, u kojima Hobs eksplicitno govori o prioritetu demokratije i suverenitetu naroda, on dopušta da narod većinskim glasanjem u potpunosti prenese suverenu vlast određenim pojedincima ili grupi ljudi, uspostavljajući time suverenost monarhije ili aristokratije. Kod Loka, za razliku od toga, razdvajanjem saglasnosti kojom se formira političko telo i većinskog glasanja kojim to političko telo odlučuje, od samog početka presečena je bilo kakva mogućnost da se putem većinskog glasanja političko telo ili političko društvo koje je formirano činom saglasnosti, odrekne svog prava na političko odlučivanje. Ma kome da se u ruke preda vlast, ma koji oblik vlasti da se uspostavi, političko društvo i dalje ostaje očuvano zahvaljujući činu inicijalne saglasnosti. Samim tim što to telo ostaje očuvano, i mogućnost odlučivanja tog tela većinskim glasanjem ostaje jedna trajna mogućnost.

Iz ovoga sledi još jedna važna razlika u odnosu na Hobsovo stanovište u *Levijatanu*. Dok je kod Hobsa reč o jedinstvenom procesu kojim se ustanovljava država određenjem predstavnika i autorizovanjem nosioca suverene vlasti, kod Loka se proces

uspostavljanja države odvija na dva stupnja. Pošto je na prvom stupnju, na kome se uspostavlja političko telo dovoljna saglasnost svih individua, odlučujući značaj većinskog glasanja javlja se tek na drugom stupnju koji podrazumeva određivanje oblika vlasti, odnosno toga u čijim rukama će biti najviša vlast. To je odluka koju donosi već formirano političko telo, a kao što smo videli, to političko telo odluke donosi većinskim putem. Samim tim, većinsko odlučivanje nije deo procesa formiranja političkog društva, već predstavlja nezavisan proces odlučivanja političkog društva koje je već formirano. U tom pogledu, Pol Keli (P. Kelly) konstatuje da, „drugi nivo prvobitnog ugovora nije samo drugi deo ustanovljenja države, već je zapravo odvojena sfera odlučivanja sa drugačijim kriterijumima i standardima“ (Kelly 2007: 103). Kao što smo imali prilike da vidimo, ti drugi kriterijumi i standardi, nisu ništa drugo do kriterijumi i standardi većinskog odlučivanja. Ovom drugom stupnju, koji se zasniva na većinskom glasanju i kojim se ujedno zaokružuje formiranje države, vratićemo se kasnije.

Važno je uočiti još jednu stvar u vezi sa ranije navedenim odlomcima. Iako većinsko glasanje, kao što smo istakli, dobija na značaju tek na drugom stupnju kada političko telo donosi odluke, već na prvom stupnju inicijalne saglasnosti za formiranje države, individue se automatski saglašavaju da će dalje odluke donositi većinskim putem. Jednoglasnost je, dakle, za Loka osnov većinskog glasanja. Ranije smo u vezi sa Hobsom ustanovili da je ova ideja utemeljujuća za moderno shvatanje demokratije. Sada možemo da vidimo da Lok u potpunosti preuzima tu ideju i daje joj dodatnu razradu time što političko telo koje se saglašava oko većinskog glasanja zadržava trajno pravo na tu vrstu političkog odlučivanja. Međutim, za razliku od Hobsa koji smatra da se individue najpre eksplicitno saglašavaju oko većinskog pravila kojim se zatim uspostavlja država i suverena vlast, Lok ne precizira odakle dolazi ova saglasnost oko većinskog odlučivanja. On naprosto stipulira, odnosno kaže kako se „mora pretpostaviti“, da

se prilikom saglasnosti oko formiranja političkog društva saglasilo i sa većinskim odlučivanjem, osim ako se nije postigla izričita saglasnost o nadvećinskom odlučivanju. Ali kako onda shvatiti ovu saglasnost oko većinskog pravila? I koji su razlozi zbog kojih Lok ne tvrdi da je većinsko glasanje predmet prethodne izričite saglasnosti prilikom formiranja političkog tela? Ros Harison (R. Harrison) smatra da ovaj automatizam u pogledu saglasnosti oko većinskog pravila znači da se individue oko toga prećutno saglašavaju.^[24] On kaže da, „Lok ugrađuje sporazum oko većinskog odlučivanja u saglasnost oko političkog društva. Ovaj sporazum nije eksplicitan, već je implicitan; pretpostavlja se da se osoba sa tim prećutno saglasila“ (Harrison 2003: 202). Dakle, prilikom izričite saglasnosti oko formiranja države individue se prećutno saglašavaju da sve dalje odluke donose većinskim putem. Ali zašto je to tako i da li to predstavlja nazadak u odnosu na Hobsovo stanovište, gde je većinsko glasanje predmet izričite saglasnosti, a politička obaveza oko saglašavanja sa odlukom većine nešto što se može smatrati da iz toga proizlazi pa samim tim i kao prećutno prihvaćeno? U pogledu razloga zbog kojih Lok tako postupa,

---

24 Očigledno, tu takođe postoje razlike između Hobsovog i Lokovog stanovišta. Kao što smo u prethodnim poglavljima imali prilike da vidimo, kod Hobsa, većinsko glasanje je, i prema ranijem, i prema kasnijem stanovištu, predmet izričite saglasnosti. Hobs tome u *Levijatanu*, pridodaje da kada se saglašava u vezi sa većinskim pravilom, time se prećutno saglašava sa političkom obavezom poštovanja rezultata koji iz tog glasanja proizlaze. Vidimo, da kod Loka stvari stoje drukčije. Za razliku od Hobsa, on pretpostavlja da se ljudi prilikom inicijalnog sporazuma, prećutno saglašavaju u vezi sa većinskim pravilom. Uprkos ovim razlikama, čini se, da je gledanje na saglasnosti i većinskog glasanja kao na izvore političke obaveze kod oba mislioca isto. To pokazuje sledeća Lokova tvrdnja u vezi sa izvorom političke obaveze: „I stoga svaki čovek, saglasivši se sa drugima da sačine jedno političko telo pod jednom vladom, preuzima na sebe obavezu, koju prihvata i svako u tom društvu, da se potčini odluci većine i da ona bude za njega konačna; uostalom, ovaj izvorni ugovor, kojim se sa drugima sjedinio u jedno društvo, ne bi značio ništa i ne bi bio nikakav ugovor ako bi on ostao slobodan i ni pod kakvim drugim obavezama nego što je prethodno bio u prirodnom stanju.“ Navedeno prema: Locke 1978: II, 8, 97, 57.

smatramo najispravnijom interpretaciju Džoše Koena (J. Cohen) koji kaže da, „sporazum mora da bude jednoglasan zato što su individue po prirodi slobodne od *svih* prethodnih političkih veza, uključujući pretpostavljeni politički autoritet naroda ili bilo koje vrste zajednice. Ali ako za individue ne važe nikakve prethodne veze, onda ne postoji ni opravdanje za, na primer, pravilo većinskog odlučivanja prilikom inicijalnog sporazuma, pošto bi takvo pravilo odlučivanja predstavljalo antecedentnu obavezu saglašavanja sa odlukama grupe ljudi“ (Cohen 1986: 314). Koen, dakle, smatra da s obzirom na činjenicu da Lok ističe nepostojanje bilo kakvog političkog autoriteta pre čina saglasnosti, nema mogućnosti ni da uvede autoritet većinskog pravila prilikom ustanovljavanja države. Sledstveno tome, jedina mogućnost da se uvede pravilo odlučivanja jeste da su oko njega svi saglasni u inicijalnom činu saglašavanja oko političkog društva. Ako bi se važenje većinskog pravila ugradilo u sam čin formiranja političkog društva, to bi onda značilo da su pretpostavljene antecedentne obaveze koje proističu iz većinskog odlučivanja, a za koje u prirodnom stanju, u kome ne postoji bilo kakav osnov političkog autoriteta, jednostavno nema mesta.

Sada smo u prilici da vidimo, da Lokovo stanovište uprkos prividnoj misterioznosti izvođenja većinskog pravila iz prvobitne saglasnosti, ne predstavlja nazadak u odnosu na Hobsovu teoriju. Videli smo u prethodnom poglavlju, da se najveći problemi u vezi sa Hobsovim stanovištem u *Levijatanu*, ali i problemi za interpretaciju njegovog stanovišta, javljaju upravo u vezi sa ulogom većinskog glasanja prilikom uspostavljanja države. Većinsko glasanje je istovremeno i osnov uspostavljanja države i suverene vlasti, ali i nešto što jednom kada su država i suverena vlast uspostavljene iščezava (osim u slučaju većinske odluke da država ima demokratski oblik vlasti). Dakle, predmet saglasnosti individua je većinsko pravilo, koje zapravo ima samo jednokratnu ulogu prilikom uspostavljanja države i koje posle toga

gubi na svakom značaju. Ono je u tom pogledu, za Hobsa, nešto što je od prvenstvene važnosti, ali i nešto što vrlo brzo gubi sav svoj značaj. Lok u potpunosti izbegava ovakvu vrstu problema time što smatra da većinsko odlučivanje ne igra nikakvu ulogu prilikom uspostavljanja političkog društva. Za uspostavljanje političkog društva dovoljna je saglasnost. Dakle, uprkos sličnosti sa Hobsom u pogledu toga da se važenje većinskog pravila izvodi iz jednoglasnosti, kod Loka, sasvim suprotno Hobsovom stanovištu, većinsko odlučivanje upravo zahvaljujući toj jednoglasnosti ostaje trajno obeležje političkog tela. Ali zato što većinsko glasanje ima svoju nezavisnu ulogu u drugoj fazi uspostavljanja države, za Loka se javlja problem opravdanja većinskog odlučivanja. I Lok odgovara na taj izazov. Za razliku od Hobsa, Lok mora da ponudi nezavisno opravdanje većinskog glasanja. A on to i čini. Zbog toga se, sada, okrećemo Lokovim argumentima za opravdanje većinskog odlučivanja.

2. Lokovo opravdanje većinskog odlučivanja

Lok nudi tri argumenta u prilog većinskog odlučivanja. Zbog njihove prirode, razloge koje on nudi za opravdanje većinskog glasanja možemo nazvati realističkim, pragmatičnim i normativnim. Pođimo najpre, od realističkog razloga. Lok u tom pogledu pravi analogiju između pojedinačnog tela koje se kreće u određenom pravcu i političkog tela koje se kreće u jednom pravcu. Kao što je razlog zašto se pojedinačno telo kreće u određenom pravcu veća sila koja ga na taj način usmerava, pre nego da ide u nekom drugom pravcu, tako i političko telo treba da se kreće u pravcu veće sile. A ta veća sila je upravo saglasnost većine. Lok to objašnjava na sledeći način:

Jer, pošto je ono što dela neka zajednica samo saglasnost njenih pojedinaca i kako je to neophodno za ono što je jedno telo da bi se kretalo u jednom pravcu, onda je nužno da ovo telo ide onim putem kuda ga vodi veća sila, koju predstavlja *saglasnost većine*, inače, ne bi bilo moguće da ono dela ili i dalje da ostane jedno telo, *jedna zajednica*, što je pristankom svakog pojedinca koji se sjedinio u njoj saglašeno da ono treba da bude; i tako je svako vezan saglasnošću koju daje *većina*. (Locke 1978: II, 8, 96, 57)

Moglo bi se reći, da je osnovna poenta Lokovog argumenta to da iz prvobitnog čina saglašavanja proizlazi da političko odlučivanje treba da obezbedi jedinstvenu volju političkog tela. Pozivanje na realistički razlog veće sile ima za cilj da pokaže kako se ta jedinstvena volja političkog tela može obezbediti saglasnošću većine samom činjenicom da tavećina predstavlja veću silu, odnosno da svojom silom većina odluku može da nametne onima koji su sa njom nesaglasni. Iako sama ta činjenica ne proizvodi političke obaveze, ona daje dodatan razlog pojedincima da prihvate odluku većine. Zato Lok kaže da je „svako vezan saglasnošću koju daje *većina*“. Loku bi se moglo prigovoriti da nije nužno za obezbeđivanje jedinstvene volje političkog tela da to bude odluka većine, to može obezbediti i nadvećinska odluka i isto tako jednoglasnost. Videli smo već, da Lok dopušta da se odluke donose nadvećinskim glasanjem samo u slučaju da su se individue prilikom sklapanja prvobitnog sporazuma oko toga izričito saglasile. Zato taj slučaj ostavljamo po strani. Lok uviđa mogući prigovor da jednoglasnost takođe obezbeđuje jedinstvenost političkog tela i nudi svoj odgovor. Taj odgovor ujedno predstavlja Lokov drugi argument u prilog većinskog odlučivanja koji se zasniva na pragmatičnim razlozima. Evo Lokovog odgovora zašto bi trebalo dati prednost većinskom glasanju u odnosu na jednoglasnost:

Jer, ukoliko se *saglasnost većine* u umu ne prihvati kao *akt celine* i nije obaveza za svakog pojedinca, onda ništa drugo sem saglasnosti svakog pojedinca ne može da učini nešto što bi predstavljalo akt celine; ali takvu saglasnost je gotovo nemoguće ikada imati, ako imamo u vidu zdravstvene slabosti i specifičnosti zaposlenja, kada će u izvesnom broju slučajeva, mada u mnogo manjem od onih u državi, mnogi morati da ostanu daleko od javne skupštine. (Locke 1978: II, 8, 98, 58)

Vidimo, da Lok dopušta da jednoglasnost takođe može biti osnov za obezbeđivanje jedinstvene volje političkog tela. Čak i ako bismo pretpostavili da jednoglasnost ima prednost u odnosu na većinsko glasanje za obezbeđivanje te jedinstvene volje, Lok smatra da iz pragmatičnih razloga prednost treba dati većinskom glasanju. Naime, dovoljno je odsustvo bilo kog člana političkog tela pa da odluka koju treba doneti jednoglasno bude blokirana. Zato Lok kaže da je gotovo nemoguće postići takvu vrstu saglasnosti. Ovaj problem se izbegava većinskim glasanjem. Odsustvo nekih članova političkog tela ne blokira donošenje odluke. Tako da, iako bi u idealnom slučaju jednoglasnost možda imala prednost u odnosu na većinsko glasanje, Lok smatra da iz pragmatičnih razloga prednost treba dati većinskom glasanju. Međutim, Loku bi se mogao uputiti prigovor da ovaj argument u jednakoj meri pogađa jednoglasnost prilikom formiranja političkog društva. Ako iz pragmatičnih razloga treba dati prednost većinskom glasanju, postavlja se pitanje zašto onda individue većinskim glasanjem ne odlučuju o formiranju političkog društva. A ako već mogu jednoglasno da donesu odluku o formiranju političkog društva ne vidi se zašto dalje odluke takođe ne bi mogli da donose jednoglasno. Izgleda da je time što je izbegao da odluku o pravilu odlučivanja političkog tela učini predmetom izričite saglasnosti, Lok izbegao određene probleme sa kojima se suočio Hobs u *Levijatanu*, ali

se suočio sa nekim drugim problemima.^[25] Njegovo opravdanje većinskog glasanja iz pragmatičnih razloga kao da dovodi u pitanje mogućnost da se odluke u bilo kom slučaju donose jednoglasno.

I Lokov treći argument u prilog većinskog glasanja takođe je formulisan u obliku kritike odlučivanja konsenzusom. Lok se nadovezuje na prethodnu kritiku sledećim rečima:

Ako tome dodamo različitost mnjenja i suprotnost interesa, do kojih nužno dolazi u svim skupinama ljudi, onda bi ulaženje u društvo bilo kao Katonovo ulaženje u pozorište, jedino da bi se opet izašlo. Takvo uređenje kao što je ovo učinilo bi da moćni Levijatan bude kraćeg veka nego što su najneotpornija stvorenja, i da ne preživi dan u kojem je rođen; što se ne može pretpostaviti sve dok ne možemo da smatramo da racionalna stvorenja treba da žele društva i uspostavljaju ih samo zbog toga da bi ih raspustila. Jer, onde gde *većina* ne može da obaveže ostale, tamo ne mogu da delaju kao jedno telo, pa će shodno tome odmah biti raspušteno. (Locke 1978: II, 8, 98, 58)

Moglo bi se reći, da se Lokov treći argument zasniva na normativnim razlozima. Ako bi odlučivanje političkog tela trebalo da bude jednoglasno, onda bi se, smatra Lok, političko društvo raspalo odmah nakon svog nastanka. Naime, dovoljno je da se samo jedna osoba ne slaže ili da smatra kako odluka ugrožava njene interese i time se u potpunosti blokira odlučivanje političkog tela. A Lok smatra da su pluralizam stavova, kao i suprotstavljenost

---

25 Patrik Rajli smatra da je ova prednost koju Lok daje većinskom glasanju u odnosu na jednoglasnost, zapravo, u suprotnosti sa njegovim insistiranjem na zaštiti osnovnih prirodnih prava: „Može se tvrditi, pošto je Lok verovao da je saglasnost izraz prirodne jednakosti ljudi, odnosno prirodnih prava koje oni imaju na osnovu prirodnog zakona, da je trebao pažljivije da razmotri poseban karakter teorije o jednoglasnosti. Samo ako se svako, bez izuzetka, saglašava sa određenom merom, onda je izvesno da ničija prava neće biti ugrožena.“ (Riley 1982: 95)

interesa, činjenice koje karakterišu društveni život. Samim tim, odlučivanje političkog tela bilo bi od samog početka onemogućeno ukoliko se zahteva jednoglasnost. Na jedinom mestu na kome u *Drugoj raspravi* eksplicitno referira na Hobsa, Lok slikovito kaže kako bi to značilo da „moćni Levijatan bude kraćeg veka nego što su najneotpornija stvorenja, i da ne preživi dan u kojem je rođen“. Po Loku, adekvatna procedura političkog odlučivanja trebalo bi da obuhvati ovaj pluralitet stavova i interesa. On smatra da je većinsko odlučivanje upravo takva jedna procedura. Dakle, posmatrano sa normativne tačke gledišta, većinsko odlučivanje ima prednost u odnosu na jednoglasnost jer uzima u obzir pluralitet stavova i interesa individua od kojih se političko društvo sastoji. Moglo bi se reći, da individue imaju fundamentalni interes da formiraju društvo jer u njemu bolje mogu da ostvare svoje druge interese. U tom pogledu Lok smatra da bi odluka o formiranju političkog društva bila jednoglasna. Međutim, jednom kada je političko društvo formirano, Lok priznaje da će se lični interesi i stavovi individua razilaziti. Samim tim jednoglasnost više ne može da bude adekvatna procedura odlučivanja. S obzirom da formirano političko telo ipak treba da donosi odluke, Lok smatra da u tom pogledu većinsko glasanje ima prednost u odnosu na jednoglasnost.

Treba primetiti još dve stvari u vezi sa prethodno navedenim odlomkom. Prva se odnosi na prirodu političke obaveze. Lok eksplicitno tvrdi da odluka većine mora biti obavezujuća za sve članove političkog društva jer bi u suprotnom došlo do njegovog raspuštanja. Međutim, treba istaći da, po Lokovom shvatanju, sama politička obaveza ne proizlazi direktno iz većinskog odlučivanja već iz prvobitne saglasnosti. Prisetićemo se da Lok smatra da se individue prilikom prvobitne saglasnosti oko formiranja političkog društva implicitno ili prećutno saglašavaju da se dalje odluke donose većinskim putem. Samim tim, Lok smatra da je time obaveza prihvatanja onoga što odluči većina takođe implicitno prihvaćena. Lok to objašnjava na sledeći način:

I stoga svaki čovek, saglasivši se sa drugima da sačine jedno političko telo pod jednom vladom, preuzima na sebe obavezu, koju prihvata i svako u tom društvu, da se potčini odluci *većine* i da ona bude za njega konačna; uostalom, ovaj *izvorni ugovor*, kojim se sa drugima sjedinio u *jedno društvo*, ne bi značio ništa i ne bi bio nikakav ugovor ako bi on ostao slobodan i ni pod kakvim drugim obavezama nego što je prethodno bio u prirodnom stanju. Jer, u čemu bi se videla pojava nekog ugovora? Kakva je to nova obaveza ako on ne bi bio više vezan nekim odlukama tog društva nego što sam smatra doličnim, a da se odista saglasio sa tim? Ovo bi još bila onako velika sloboda kakvu je sâm imao pre svog ugovora ili koju ima svako drugi u prirodnom stanju, koji može da sebe potčini ili da se saglasi sa nekim aktima društva ako to smatra prikladnim. (Locke 1978: II, 8, 97, 57)

Druga stvar koju treba istaći, odnosi se na racionalno opravdanje većinskog glasanja. Lok, u ranije navedenom odlomku, tvrdi kako bi bilo sasvim nelogično „da racionalna stvorenja treba da žele društva i uspostavljaju ih samo zbog toga da bi ih raspustila“. Moglo bi se reći, da ovaj stav uzet zajedno sa aluzijom na Hobsovog „Levijatana“ koji bi bio kratkog veka ukoliko se ne bi uzelo u obzir da će ljudi i u društvu imati suprotstavljene stavove i interese, sugerise da referenca na Hobsa nije tek uzgredna. Drugim rečima, izgleda da je čitav ovaj odlomak polemički usmeren spram Hobsovog učenja. Naime, uzimajući u obzir da Hobs individue u prirodnom stanju opisuje kao racionalne i primarno zainteresovane za sopstvene interese ili sopstveno dobro, postavlja se pitanje zar taj opis ne bi bio adekvatan za individue i jednom kada je država formirana. Ako je to tako, onda bi Hobsov „Levijatan“ zaista bio kratkog veka i sledila bi apsurdna posledica da ljudi formiraju državu samo kako bi ustanovili da u njoj jednako ne mogu da zaštite svoje interese kao ni u prirodnom stanju. Samim tim, i formiranje države bilo bi

apsurdno. Čini se da Lok time nudi neku vrstu *reductio ad absurdum* argumenta u pogledu Hobsovog stava o nužnosti države koji se zasniva na pretpostavci o individuama koje racionalno slede svoje sopstvene interese.

Lok smatra da stvari stoje sasvim drugačije ukoliko se racionalnost shvati na drugačiji način. Dobro je poznato Lokovo stanovište da ljudi mogu zahvaljujući svojim racionalnim sposobnostima da spoznaju prirodni zakon koji ima obavezujuću snagu čak i u prirodnom stanju. Ovaj prirodni zakon nalaže očuvanje slobode, života i imovine. U jednom od ranijih odlomaka, videli smo da Lok kaže da se pored jednoglasnosti jedino još saglasnost većine „u umu“ može prihvatiti kao akt celine. Lok takođe tvrdi da „se u skupinama koje su ovlašćene da delaju na osnovu pozitivnih zakona, gde nikakav broj nije ustanovljen onim pozitivnim zakonom koji ih ovlašćuje, *akt većine* smatra aktom celine koji svakako odlučuje, pošto po zakonu prirode i uma sadrži vlast celine“ (Locke 1978: II, 8, 96, 57). Ali u kom smislu akt većine, po prirodnom zakonu ili umu, sadrži akt celine? Lok na jednom mestu kaže da je „*prvi i osnovni prirodni zakon* koji treba da vlada čak i samim zakonodavnim telom *očuvanje društva* i u meri u kojoj će to biti u skladu sa zajedničkim dobrom svakog pojedinca u njoj“ (Locke 1978: II, 11, 134, 75). Izgleda, da Lok hoće da kaže kako postoji racionalno opravdanje za većinsko odlučivanje. U situaciji u kojoj se stavovi i interesi ljudi razlikuju, putem većinskog glasanja koje uzima u obzir dobro svake individue, može se doći do onoga što je zajedničko dobro, a što ujedno obezbeđuje „očuvanje društva“. Videli smo ranije, kako Lok smatra da bi se u odsustvu većinskog odlučivanja političko društvo vrlo brzo raspalo. Zato smatra kako bi individue uvidele da je za opstanak političkog društva i nužno, i opravdano, da u svome umu akt većine smatraju aktom celine. Tako Lok, za razliku od Hobsa nudi racionalno opravdanje većinskog glasanja, koje se zasniva na izmenjenom shvatanju racionalnosti. Racionalnost nije više usmerena samo na sopstveno dobro i lične

interese, već na opšte dobro i opšti interes.

Međutim, ma koliko bio ubedljiv ovaj Lokov argument usmeren protiv Hobsovog političkog učenja, čini se da on stvara više dodatnih teškoća u okviru Lokove teorije nego što ih rešava. Videli smo ranije, da Lok smatra kako je nužno da političko društvo bude formirano jednoglasno jer u prirodnom stanju ne postoji nikakva vrsta antecedentnog autoriteta. Pošto su sve osobe slobodne i jednake, jedini način za uspostavljanje bilo kakvog političkog autoriteta jeste da se sve osobe sa time saglase. Videli smo, da osobe prilikom formiranja političkog društva ne bi mogle da se oslone na većinsko glasanje jer bi to značilo antecedentni autoritet neke većine. Ali iz Lokove teze o racionalnom opravdanju većinskog glasanja, koje individue mogu spoznati putem prirodnog zakona čak i pre formiranja države, sledi antecedenti autoritet većinskog odlučivanja. Ako je to tako, onda se ne vidi razlog zašto bi individue nužno morale da jednoglasno donose odluku o formiranju političkog društva. Prirodni zakon kojim se rukovode u prirodnom stanju, nalagao bi i da prilikom formiranja političkog društva koriste većinsko glasanje. Izgleda, kao i u ranije razmotrenom slučaju, da su Lokovi argumenti u prilog većinskog glasanja toliko dalekosežni da pogađaju čak i zahtev jednoglasnosti za formiranje političkog tela. Ovime završavamo razmatranje Lokovog opravdanja većinskog odlučivanja i prelazimo na razmatranje osnovne uloge većinskog glasanja u Lokovoj političkoj teoriji.

3. Osnovna uloga većinskog glasanja u Lokovoj političkoj teoriji

Videli smo u prethodna dva poglavlja ove knjige, da kod Hobsa većinsko glasanje ima odlučujuću ulogu za uspostavljanje političkog tela koje ima jedinstvenu volju, kao i za uspostavu bilo koje vrste suverene vlasti. U prethodnom poglavlju smo videli, da su ova dva procesa simultana i da je za oba od presudne važnosti uloga većinskog glasanja. Ipak, stvari stoje nešto drugačije u Lokovoj političkoj teoriji. Lok je, slično Hobsovom ranijem učenju, napravio jasnu razliku između formiranja političkog tela i uspostavljanja najviše vlasti. Dakle, moglo bi se reći, da se kod Loka proces formiranja države sastoji od dve odvojene faze. Za formiranje političkog tela dovoljna je saglasnost i većinsko odlučivanje u toj prvoj fazi ne igra nikakvu ulogu. Međutim, Lok je uvideo da je za opstanak političkog tela većinsko glasanje od odlučujuće važnosti. Bez obzira na saglasnost oko formiranja političkog društva, to društvo ubrzo bi iščezlo ukoliko ne bi bilo u mogućnosti da donosi kolektivne odluke. Za razliku od Hobsa, kod koga je ova tema samo implicitna, Lok pokušava da odgovori na pitanje koji oblik kolektivnog odlučivanja bi bio najadekvatniji za funkcionisanje političkog društva. U prethodnim razmatranjima, imali smo prilike da vidimo zašto Lok smatra da bi u tom pogledu prednost trebalo dati većinskom glasanju. Prva odluka sa kojom se suočava političko telo jeste koji će oblik vlasti biti uspostavljen. Dakle, osnovna uloga većinskog glasanja vezana je za drugu fazu uspostavljanja države u kojoj se odlučuje ko će u državi imati najvišu vlast.

Važna novina koju Lok donosi u odnosu na Hobsovo stanovište sastoji se i u tome što on smatra da izbor oblika vlasti ujedno znači odluku o tome ko će u državi imati zakonodavnu vlast. On kaže, „kako *oblik vlade zavisi od uređenja* vrhovne vlasti,

koja je *zakonodavna* – pošto se ne može zamisliti da niža vlast treba da naređuje višoj ili da neka druga sem vrhovne donosi zakone – već prema tome kako je uređena vlast donošenja zakona, takav je i *oblik države*“ (Locke 1978: II, 10, 132, 75). Ovo je važna novina jer kod Hobsa jednom kada je posao uspostavljanja države završen, suveren može po svojoj volji donositi zakone bez obzira na volju podanika (uz izuzetak kada je suverena vlast u rukama skupštine koja se sastoji od svih građana). Stipulirajući da određujući oblik vlasti, političko telo ujedno određuje u čijim rukama će biti zakonodavna vlast, Lok zapravo hoće da sugeriše kako je prvobitna saglasnost svih članova političkog tela izvor zakonodavne vlasti. Većinskim odlučivanjem jednom formirano političko telo određuje u čijim rukama će ona biti. Ovo je jako važna razlika u odnosu na Hobsovo učenje jer sve dok postoji političko telo, ono zadržava pravo da većinskim glasanjem promeni, odnosno uspostavi novu zakonodavnu vlast. Dakle, iako su naizgled kod Loka saglasnost i većinsko glasanje samo dva odvojena stupnja na putu formiranja države, njihova veza je znatno čvršća i dalekosežnija nego u okvirima Hobsove političke teorije.

Evo kako Lok opisuje drugu fazu uspostavljanja države u kojoj ključnu ulogu ima većinsko odlučivanje:

Pošto nakon prvobitnog udruživanja ljudi u društvo većina po prirodi ima, kao što je to bilo pokazano, celokupnu vlast ona može da upotrebi svu tu vlast da s vremena na vreme donosi zakone za zajednicu i da izvršava ove zakone preko službenika koje je sama imenovala i tada je oblik vlade savršena *demokratija*, ili pak može da vlast donošenja zakona preda u ruke nekolicini izabраниh ljudi i njihovih naslednika ili sledbenika: i onda je to *oligarhija*, ili pak u ruke jednog čoveka: i onda je to *monarhija*, ili njemu i njegovim naslednicima: to je *nasledna monarhija*, ako njemu samo za života, ali se posle njegove smrti većini vraća vlast da samo

imenuje naslednika: to je *izborna monarhija* – i onda na ovaj način od ovih oblika zajednica može da stvara smešane i mešovite oblike vlade, kako to većina smatra podesnim. I ukoliko većina prvobitno preda zakonodavnu vlast jednome ili nekolicini ljudi samo za vreme njihovog života ili bilo koje ograničeno vreme, a da se potom vrhovna vlast njoj vrati – i kada je na ovaj način vraćena, zajednica može da opet iznova rasporedi u čije god ruke želi i da tako uspostavi novi oblik vlade. (Locke 1978: II, 10, 132, 74–75)

Lokova podela oblika vlasti ne razlikuje se značajno od Hobsove. Kada je zakonodavna vlast u rukama jednog čoveka, onda je reč o monarhiji, koja može biti nasledna ili izborna. Kada je ona u rukama nekolicine onda je reč o oligarhiji. Mada je Hobs u tom kontekstu govorio o aristokratiji, čini se da je ova razlika pre terminološkog nego suštinskog karaktera. I konačno, kada je zakonodavna vlast u rukama većine, onda je reč o demokratiji. Treba primetiti dve stvari koje su, ipak, specifične za Lokovo stanovište. Najpre, da za razliku od Hobsa, Lok dopušta mešovite oblike vlasti. Navodeći prvo čiste oblike vlasti, on potom kaže kako „od ovih oblika zajednica može da stvara smešane i mešovite oblike vlade, kako to većina smatra podesnim“. Druga važna stvar odnosi se na ono što Lok naziva „savršenom demokratijom“. Iako Lokov opis „savršene demokratije“ podseća na Hobsovo ranije stanovište o prioritetu demokratije, ali i na način na koji Hobs u *Levijatanu* gleda na uspostavljanje države i suverene vlasti, treba istaći da Lok nudi izvesna poboljšanja i to u dva pogleda. Prvo, određenjem da je najviša vlast ujedno i zakonodavna vlast, „savršena demokratija“ zapravo podrazumeva donošenje zakona većinskim glasanjem i isto tako imenovanje onih koji su zaduženi za njihovo sprovođenje. U Hobsovom ranijem učenju ova uloga većinskog odlučivanja uopšte nije bila specifikovana jer se činilo kako njegova uloga leži drugde – u uspostavljanju bilo koje vrste suverene vlasti. Drugo, za razliku

od Hobsovog *Levijatana* u kome bi skupština samu sebe morala da izabere za predstavnika, što se čini redundantnim, kod Loka ovaj prelaz je znatno elegantniji i logičniji. Većinsko pravilo kojim jednom formirano političko telo donosi odluke ne mora nužno da se koristi samo radi uspostave različitih oblika vlasti. Političko telo jednostavno može putem većinskog odlučivanja da donosi zakone, i u tom slučaju reč je, kako Lok kaže, o „savršenom demokratiji“.

Međutim, bez obzira na to da li će se većinskim putem donositi zakoni, ili će ih donositi jedan čovek, ili neka manjina, Lok smatra da prva odluka koju donosi političko društvo jeste usvajanje ustava kojim se zapravo specifikuje ko u državi može da donosi zakone, što po Loku ujedno znači, u čijim rukama je najviša vlast. Moglo bi se reći da se dve faze formiranja države sastoje zapravo iz postizanja saglasnosti i donošenja ustava. Lok uvida da iako je saglasnost dovoljna za formiranje političkog tela, ona nije dovoljna da bi to političko telo funkcionisalo i opstalo. Principi oko kojih je postignuta saglasnost moraju biti pretočeni u neki pravni akt i tek time se konstituiše najviša vlast u državi. Naime, tek time je zaokruženo uspostavljanje države i političke vlasti. Iako Lok u tom pogledu nije sasvim eksplicitan, sva je prilika da većina donosi taj „prvi i osnovni pozitivni zakon“. Međutim, uprkos tome što većina određuje u čijim rukama će biti zakonodavna vlast, izvor najviše vlasti u državi jeste prvobitna saglasnost, a ne većinsko glasanje jer jedino tim putem slobodne i jednake individue mogu sebi da nametnu bilo koju vrstu političkog autoriteta. Većinsko glasanje je sredstvo ili mehanizam kojim političko telo donosi odluke. U ovom slučaju „prvi i osnovni pozitivni zakon“.

Lok u XI poglavlju pod nazivom „O domašaju zakonodavne vlasti“, donošenje „prvog i osnovnog pozitivnog zakona“ objašnjava na sledeći način:

Kako je veliki cilj ljudi koji stupaju u društvo da uživaju vlastitu svojinu u miru i sigurnosti, i budući da su značajan

instrument i sredstvo za to zakoni koji su ustanovljeni u tom društvu, *prvi i osnovni pozitivni zakon* svih država je ustanovljavanje zakonodavne vlasti... Ova *zakonodavna vlast* nije samo *najviša vlast* države već je i sveta i neizmenljiva u rukama u koje ju je zajednica jednom predala; niti može bilo koja naredba nekog drugog u ma kom obliku da je izražena ili ma kakvom vlašću da je podržana, da ima snagu i obaveznost *zakona*, koji ima svoju *potvrdu od onog zakonodavnog tela* koje je zajednica izabrala i postavila. Jer, bez ovoga zakon ne bi mogao da ima ono što je apsolutno nužno da bi bio *zakon – saglasnost društva* nad kojim niko ne može da ima vlast da donosi zakone sem na osnovu vlastite saglasnosti njegovih podanika i na osnovu ovlašćenja dobijenog od njega. (Locke 1978: II, 11, 134, 75–76)

Međutim, u vezi sa „dvofaznim“ redosledom kojim se uspostavlja država javlja se sledeći problem. U prethodnom odlomku videli smo kako Lok kaže da je rezultat druge faze ustav ili „prvi i osnovni pozitivni zakon“, kojim se uspostavlja zakonodavna vlast kao najviša vlast države. On još dodaje da je ta vlast upravo zbog toga „sveta i neizmenljiva“. Ipak, da bi do te faze uopšte došlo nužno je da se u prvoj fazi formiranja države uspostavi političko društvo. Ovo je od odlučujuće važnosti jer neko stiče pravo da donosi zakone, kako Lok kaže, samo na osnovu „saglasnosti društva“ i „na osnovu ovlašćenja dobijenog od njega“. Ali ako je to tako, onda se postavlja pitanje ko zaista ima najvišu vlast. Da li najvišu vlast ima zakonodavno telo ili oni koji ga postavljaju? Rezultat prve faze formiranja države jeste da političko telo ili političko društvo ima najvišu vlast. Rezultat druge faze formiranja države jeste da zakonodavno telo ima najvišu vlast. Ali nije moguće i da političko društvo i da zakonodavno telo imaju najvišu vlast. Ovo se može nazvati „paradoksom najviše vlasti“. Paradoks bi mogao biti izbegnut ako bi Lok rekao da političko telo koje ima najvišu

vlast otuđuje i u potpunosti prenosi tu vlast na zakonodavno telo ili nekog zakonodavca. Ali Lok ne želi da napravi taj korak. Otud, paradoks najviše vlasti. Lok je jasno uvideo ovu tenziju u okviru svog političkog učenja i pokušao je da ponudi njeno razrešenje.

4. Paradoks najviše vlasti i njegovo razrešenje

Ono što smo nazvali „paradoksom najviše vlasti“ u Lokovoj političkoj teoriji, najočigledniju formulaciju ima u odeljku 149, *Druge rasprave o vladi*:

Premda u ustanovljenoj državi, koja počiva na vlastitoj osnovi i deluje prema sopstvenoj prirodi, tj. deluje radi očuvanja zajednice, može da postoji samo *jedna vrhovna vlast*, koju predstavlja *zakonodavno telo*, prema kojoj sve ostale jesu, i moraju da budu, potčinjene, ipak, pošto je zakonodavno telo samo poverena vlast da bi delovalo za određene ciljeve, u *narodu* još ostaje *vrhovna vlast* da ukloni ili *izmeni zakonodavno telo*, kada nađe da je *zakonodavni* akt suprotan ovlašćenju koje mu je dato. Jer, kako je sva *vlast data sa ovlašćenjem* radi postizanja *cilja*, pošto je ograničena tim ciljem, kad god je taj *cilj* očigledno zanemaren ili osujećen, *ovlašćenje* nužno mora da bude *oduzeto* a vlast prenetu u ruke onih koji su je dali, koji iznova mogu da je postave onamo gde će smatrati da je najbolje za njihovu sigurnost i bezbednost. I stoga *zajednica* neprestano *zadržava vrhovnu vlast* da bi očuvala sebe od napada i zlih namera bilo koga, pa čak i svojih zakonodavaca, kad god su tako lakoumni ili zli da odrede i izvršavaju rđave namere protiv sloboda i svojine podanika. Jer, kako nijedan čovek ili društvo ljudi

nemaju vlast da predaju svoje *očuvanje*, ili shodno tome sredstva za njega, apsolutnoj volji i arbitrarnom gospodstvu drugoga, kad god se neko priprema da ih dovede u takav ropski položaj, oni će uvek imati pravo da očuvaju ono za šta nemaju vlast da ga napuste, i da izbave sebe od onih koji krnje ovaj osnovni, sveti i nepromenljivi zakon *samoočuvanja* zbog koga su stupili u društvo. I stoga se s obzirom na ovo za *zajednicu* može reći da je *uvek vrhovna vlast*, ali ne ukoliko se uzme da je pod nekim oblikom vlade, jer ovu vlast narod nikad ne može da uzme dok se vlada ne raspadne. (Locke 1978: II, 13, 149, 84)

Vidimo, da Lok i dalje govori da samo jedna vlast u ustanovljenoj državi može biti najviša. Kao i ranije, on i dalje zakonodavnu vlasti određuje kao najvišu. U sledećem odeljku, on još eksplicitnije kaže da, „u svim slučajevima dok vlada postoji, *zakonodavno telo je vrhovna vlast*“ (Locke 1978: II, 13, 150, 84). Međutim, vidimo takođe, da Lok tvrdi i da „*zajednica neprestano zadržava vrhovnu vlast*“. To je ono što se može nazvati „paradoksom najviše vlasti“. Treba primetiti nekoliko stvari u vezi sa ovim odlomkom, kako bi se uvidelo šta generiše paradoks i u čemu se sastoji njegovo razrešenje. Prvo, da Lok dodaje još jedno određenje u vezi s tim u čijim rukama je najviša vlast. Za razliku od ranijih stavova u kojima se govori o zajednici i političkom društvu, Lok se sada eksplicitno poziva na pojam naroda tvrdeći da „u *narodu* još ostaje *vrhovna vlast*“. Druga stvar na koju treba obratiti pažnju jeste da Lok o zakonodavnoj vlasti govori kao o poverenoj vlasti, i to poverenoj sa određenim ciljem. U redovima koji slede nastojaćemo, najpre, da protumačimo šta znače Lokove reči da najviša vlast ostaje u narodu, sledeći njegov stav da je „*sva vlast data sa ovlašćenjem* radi postizanja *cilja*“. Time bi se došlo do objašnjenja toga zašto nastaje paradoks najviše vlasti. Nakon toga razmotrićemo u čemu se sastoji Lokovo razrešenje ovog paradoksa.

Podimo, najpre, od Lokovog shvatanja naroda i uloge pozivanja na narod u argumentu. Videli smo ranije, da se činom saglasnosti uspostavlja političko telo koje Lok još naziva političkim društvom. To ujedno predstavlja izlazak iz prirodnog stanja i prelazak u društveno stanje. Nakon toga, političko telo uspostavlja zakonodavnu vlast. Da li Lokovo shvatanje da najviša vlast ostaje u narodu znači da je to samo drugi naziv za političko telo koje nastaje izlaskom iz prirodnog stanja? Izgleda da je to tako. Prezentujući situaciju izlaska iz prirodnog stanja u nešto drugačijoj terminologiji, Lok kaže da, „gde god je izvestan broj ljudi na ovaj način ujedinjen u jedno društvo tako da se svako odriče svoje izvršne vlasti prirodnog zakona i predaje je zajednici, jedino je tamo *političko ili građansko društvo*. I ovo je učinjeno gde god je izvestan broj ljudi u prirodnom stanju stupio u društvo da bi stvorio narod, jedno političko telo pod jednom vrhovnom vladom, ili pak kada se neko pridružio i pripojio nekoj vladi koja je već stvorena. Jer, time ovlašćuje društvo ili, što je potpuno isto, njegovo zakonodavno telo da za njega donosi zakone kako to javno dobro društva zahteva, za čije izvršenje duguje svoju pomoć, kao za svoje vlastite odluke. I ovo *izvodi ljude* iz prirodnog stanja i uvodi ih u stanje države“ (Locke 1978: II, 7, 89, 52). Očigledno je, dakle, da je za Loka kada govori o narodu i političkom telu, reč o ekvivalentnim terminima. Narod je, dakle, taj koji većinskim odlučivanjem postavlja zakonodavnu vlast. Iz toga postaje jasno u kom smislu je za Loka najviša vlast u narodu.^[26] Međutim, ono što nas zanima jeste Lokova tvrdnja da narod nije samo izvor najviše vlasti, već da najviša vlast trajno ostaje u narodu.

Tu postaje od odlučujuće važnosti stav da je sva vlast data sa ovlašćenjem. Postavlja se pitanje ko daje takvo jedno ovlašćenje? Lokov odgovor je da takvo ovlašćenje može dati samo narod. Narod ima najvišu vlast u smislu da može ovlastiti određene ljude da u njihovo ime donose zakone. Ranije smo videli (odjeljak 134),

---

26 Iako ovo podseća na ranije Hobsovo stanovište po kome se najpre uspostavlja suverenost naroda, treba reći da Lok nigde ne koristi taj izraz.

kako Lok kaže da je saglasnost društva osnov zakonodavne vlasti u smislu da zajednica donosi ustav kojim se zakonodavna vlast uspostavlja. U odeljku 157, Lok kaže isto to ali koristeći termin narod. On ovde tvrdi da je ustav, „izvorni i vrhovni akt društva, koji prethodi svim njegovim pozitivnim zakonima, i koji u celini zavisi od naroda“ (Locke 1978: II, 13, 157, 88–89). Vidimo, dakle, zbog čega Lok tvrdi da narod ima najvišu vlast i da zakonodavna vlast može biti uspostavljena samo na osnovu ovlašćenja koje daje narod. Međutim, time još nije odgovoreno na pitanja šta znači i zbog čega je potrebno da najviša vlast ostane u narodu. Na kraju krajeva, sam Lok kaže da jednom kada je uspostavljena, zakonodavna vlast postaje najviša vlast države.

Razlog zašto Lok smatra da najviša vlast treba da ostane u narodu najverovatnije leži u njegovoj zamisli o ograničenoj vlasti. Iako je jednom kada je uspostavljena zakonodavna vlast, ona najviša u državi, to po Lokovom shvatanju, ne znači da ne postoje granice u pogledu toga kakvi se zakoni mogu donositi i šta mogu da čine oni koji obavljaju funkciju donošenja zakona. Lok navodi četiri osnovna ograničenja u pogledu zakonodavne vlasti. Prvo ograničenje je da zakonodavna vlast ne može na arbitraran način da ugrožava živote i imovinu svojih podanika. Lok smatra da važenje prirodnog zakona koji nalaže očuvanje svih ljudi u meri u kojoj je to moguće, ne prestaje sa stupanjem u društvo. Samim tim, prirodni zakon obavezuje i zakonodavce. Kao što je osnovni cilj prirodnog zakona opšte dobro, ono je ujedno granica koju zakonodavna vlast ne sme da pređe. To znači da nije dopušteno zakonodavnoj vlasti da, „uništi, porobi ili hotimično osiromaši podanike“ (Locke 1978: II, 11, 135, 77). Drugo ograničenje je da zakonodavna vlast nema pravo da vlada na osnovu arbitrarnih odluka i dekreta, već samo na osnovu javno obznanjenih zakona. Lok primećuje da bi takva arbitrarna vlast bila gora od prirodnog stanja, te da bi za ljude bilo racionalnije da ostanu u prirodnom stanju nego da se predaju u ruke apsolutnom vladaru od čije arbitrarne volje bi zavisili. Treće

ograničenje je da vlast može prisvojiti deo nečije svojine samo ako je osoba sa tim saglasna. Lok u tom pogledu dodaje da je oporezivanje opravdano samo ako se većina građana, ili predstavnika koje je ona ovlastila, sa time složila. Četvrto ograničenje je da zakonodavna vlast ne može preneti nekom drugom pravo da donosi zakone. Upravo u vezi sa ovim četvrtim ograničenjem, Lok ističe šta znači da narod ovlašćuje određene osobe ili grupe osoba da budu zakonodavno telo:

Jer, pošto je to telo samo delegirana vlast naroda, oni koji je imaju ne mogu da je predaju drugima. Samo narod može da odredi oblik države, što čini uspostavljanjem zakonodavne vlasti i određivanjem u čijim će rukama ona biti. I kada je narod rekao: “mi ćemo se pokoravati pravilima i vladati se po *zakonima* koje su doneli takvi ljudi i u takvim oblicima”, onda niko drugi ne može da kaže da će drugi ljudi donositi *zakone* za narod; niti narod može da bude vezan nekim drugim *zakonima* osim takvih koje su propisali oni koje je on izabrao i ovlastio da za njega donose *zakone*. Pošto vlast *zakonodavnog tela* potiče od naroda na osnovu pozitivnog dobrovoljnog odobrenja i ustanovljenja, ona ne može biti ništa drugo do ono što je pozitivnim odobrenjem preneto, a to obuhvata samo donošenje *zakona* a ne i određivanje *zakonodavca*. Stoga *zakonodavno telo* ne može da ima vlast da prenese njegovo ovlašćenje za donošenje zakona i da ga preda u tuđe ruke. (Locke 1978: II, 11, 135, 77)

Sada smo u prilici da vidimo, šta je to što generiše paradoks najviše vlasti. Očigledno, po Lokovom shvatanju, zakonodavna vlast mora biti najviša jer ona donosi pravila kojima se uređuje jedna politička zajednica. Međutim, u isto vreme zakonodavna vlast je, kako Lok kaže, samo „delegirana vlast naroda“. Smisao ovog stava je u sledećem. Da je zakonodavna vlast samo delegirana

vlast naroda znači da u slučaju da zakonodavna vlast prekrši neko od navedenih ograničenja, narod može da povuče svoje ovlašćenje i poveri ulogu donošenja zakona nekome drugome.^[27] To je glavni razlog zato Lok smatra da najviša vlast mora ostati trajno u narodu. Upravo u tome što najviša vlast ostaje trajno u narodu, leži suštinska razlika između Lokovog i Hobsovog političkog učenja. Ali u tome leži i izvor onoga što smo nazvali „paradoksom najviše vlasti“.

Objasnili smo smisao Lokove tvrdnje da je „sva vlast data sa ovlašćenjem“. Da objasnimo sada i tvrdnju da je „sva vlast data sa ovlašćenjem radi postizanja *cilja*“. U odeljku 134, kao što smo videli, Lok tvrdi da su zakoni samo sredstvo kako bi ljudi mogli da „uživaju vlastitu svojinu u miru i sigurnosti“. Najiscrpniju specifikaciju cilja Lok daje u odeljku 131, gde kaže da, „ko god raspolaže zakonodavnom ili vrhovnom vlašću neke države, obavezan je da vlada po ustanovljenim *važućim zakonima*, objavljenim i poznatim narodu, a ne improvizovanim dekretima, preko *nepristrasnih* i pravičnih *sudija* koji treba da rešavaju sporove na osnovu ovih zakona, i da upotrebi silu zajednice u zemlji *samo prilikom izvršavanja takvih zakona*, ili prema inostranstvu da bi sprečio nepravde spolja i osigurao zajednicu od upada i najezda. A sve ovo ne treba da bude usmereno ni ka jednom drugom *cilju*, izuzev *miru, sigurnosti* i *zajedničkom dobru* naroda“ (Locke 1978:

---

27 Lok sumira sve prethodno navedene uslove upravo pozivajući se na pojam naroda: „Ovo su *ograničenja* koja ovlašćenje, koje su im dali društvo i božji i prirodni zakon, *postavlja zakonodavnoj* vlasti svake države u svim oblicima vlade. Prvo, oni treba da vladaju na osnovu *objavljenih ustanovljenih zakona*, a ne da budu nedosledni u pojedinačnim slučajevima, već da imaju jedno pravilo za bogatog i siromašnog, za miljenika na dvoru i seljaka za plugom. Drugo, ovi *zakoni* takođe ne treba da budu konačno namenjeni ni jednom ni drugom cilju sem dobra naroda. Treće, oni *ne* treba da *udaraju poreze* na svojinu naroda *bez saglasnosti naroda*, koju je dao on sâm ili su je dali njegovi predstavnici. A ovo se upravo tiče samo takvih vlada gde *zakonodavno telo* stalno postoji, ili bar tamo gde narod nije namenio neki deo zakonodavne vlasti za predstavnike koje bi s vremena na vreme birao. Četvrto, zakonodavno telo niti mora niti može da vlast donošenja zakona prenese na nekog drugog, ili da je postavi negde drugde a ne tamo gde je to narod učinio.“ Navedeno prema: Locke 1978: II, 11, 142, 81–82.

II, 9, 131, 74). Očigledno, u odnosu na određenje cilja u odeljku 134, glavni dodatak predstavlja pozivanje na opšte dobro. Pored obezbeđivanja mira i sigurnosti, Lok kaže da se „za vlast društva ili *zakonodavno telo*, koje su ustanovili, nikada ne može pretpostaviti da dosežu dalje od opšteg dobra“ (Locke 1978: II, 9, 131, 74).

Iz Lokovog gledanja na zakone kao na sredstvo radi obezbeđivanja pomenutih ciljeva, može se zaključiti da je narod koji postavlja zakonodavnu vlast taj koji određuje ciljeve, a da je uloga zakonodavne vlasti sprovođenje u delo tih ciljeva putem zakona.^[28] Da je to tako, najbolje svedoči Lokov stav da vladari treba da se pridržavaju objavljenih i ustanovljenih zakona, „kako ih ne bi vlast, koju imaju u svojim rukama, dovela u iskušenje da je upotrebe za takve ciljeve i s takvim sredstvima za koje narod ne bi znao i dobrovoljno ih priznao“ (Locke 1978: II, 11, 137, 79). Narod, dakle, ne samo da postavlja ciljeve, već i procenjuje sredstva koja se preduzimaju radi njihovog ostvarenja. Ukoliko neko zakonodavno telo koristi sredstva, odnosno donosi zakone, koji su suprotni postavljenim ciljevima, narod ima pravo da uskrati ovlašćenje takvom zakonodavnom telu. Prisetimo se, da Lok kaže kako je vlast ograničena specifikovanim ciljem i da „kad god je taj *cilj* očigledno zanemaren ili osujećen, *ovlašćenje* nužno mora da bude *oduzeto* a vlast prenetu u ruke onih koji su je dali, koji iznova mogu da je postave onamo gde će smatrati da je najbolje za njihovu sigurnost i bezbednost“ (Locke 1978: II, 13, 149, 84). Tako se, tumačenjem stava da je sva vlast data radi postizanja cilja još jednom dolazi do istog zaključka za koji smo prethodno istakli da vodi u paradoks najviše vlasti. Iako je zakonodavna vlast najviša, ukoliko se ona vrši tako da je to u suprotnosti sa ciljevima koje određuje narod, onda narod ima pravo da povuče svoje ovlašćenje i uspostavi neku novu zakonodavnu vlast. Ali onda zakonodavna vlast nije najviša, već „u *narodu* još ostaje *vrhovna vlast*“.

---

28 Ovakvo stanovište u savremenoj teoriji demokratije zastupa Tomas Kristijano. Videti: Christiano 1996: poglavlje 5.

Ostaje još da vidimo kako Lok vidi rešenje onoga što smo nazvali „paradoksom najviše vlasti“. Očigledno, po Lokovom shvatanju, u normalnim uslovima, zakonodavna vlast je najviša vlast države i u tom pogledu on kaže da je ta vlast „sveta i neizmenljiva“. Drugim rečima, sve dok se vlast donošenja zakona obavlja ispravno, zakonodavna vlast se ne može ni na koji način dovoditi u pitanje i podanici su obavezni na poslušnost. Ovde bi se moglo čak primetiti, da uprkos inicijalnom „demokratskom“ načinu uspostavljanja zakonodavne vlasti, samo Lokovo viđenje zakonodavne vlasti nije nužno demokratsko. Na primer, ako je narod većinskim putem odlučio da zakonodavnu vlast preda u ruke nekog monarha, onda je ta vlast sve dok se ispravno upotrebljava „sveta i neizmenljiva“ i podanici su dužni da joj se pokoravaju. Međutim, naša tvrdnja da ovo važi samo u normalnim uslovima zasniva se na Lokovoj ideji o ograničenoj vlasti. Naime, zakonodavna vlast je najviša vlast u državi samo ako su zadovoljeni određeni uslovi. Ti uslovi podrazumevaju četiri tipa ograničenja zakonodavne vlasti koje smo ranije naveli, kao i obavljanje vlasti u skladu sa ciljevima radi kojih je političko društvo formirano. Dakle, ukoliko su ovi uslovi zadovoljeni, ne postoji razlog da se dovodi u pitanje niti rad zakonodavnog tela, niti bilo kog drugog organa vlasti.

Tek ukoliko je neki od navedenih uslova prekršen, moglo bi se reći da se aktivira dispozicionalno svojstvo naroda da reaguje. Ali da bi narod mogao da reaguje u takvim situacijama, nužno je da makar na nivou dispozicije najviša vlast trajno ostaje u narodu. Dakle, iako narod trajno zadržava pravo da promeni zakonodavno telo i uspostavi novi oblik vlasti, ovo pravo može se koristiti samo u veoma specifičnim okolnostima. Te okolnosti su ono što Lok naziva „raspadom vlade“. Prisetićemo se da Lok tvrdi kako se, „za zajednicu“ može reći da je *uvek vrhovna vlast*, ali ne ukoliko se uzme da je pod nekim oblikom vlade, jer ovu vlast narod nikad ne može da uzme dok se vlada ne raspadne“ (Locke 1978: II, 13, 149, 84). Sam termin

„raspad vlade“ sugeriše da više nije reč o normalnim okolnostima. Primer raspada vlade bio bi ako je zakonodavno telo silom onemogućeno da obavlja svoju funkciju. U tom slučaju, Lok kaže da, „onaj ko upotrebi silu prema narodu bez punomoćja i suprotno ovlašćenju koje mu je dato, nalazi se u stanju rata sa narodom, koji ima pravo *da ponovo uspostavi svoje zakonodavno telo u vršenju* svoje vlasti. Jer, pošto je uspostavio zakonodavno telo s namerom da ono vrši vlast donošenja zakona, bilo u izvesno utvrđeno vreme ili kada za to postoji potreba, kada je ono nekom silom sprečeno u onome što je društvu tako neophodno i u čemu se sastoji sigurnost i očuvanje naroda, narod ima pravo da je ukloni silom. U svim stanjima i uslovima jedini pravi lek za *silu* bez ovlašćenja je da joj se suprotstavi *sila*“ (Locke 1978: II, 13, 155, 87). Vidimo, dakle, da za Loka pravo na otpor direktno proizlazi iz prethodno rekonstruisane logike političke legitimnosti. Ukoliko bilo ko silom onemogućava rad zakonodavne vlasti, narod onda ima pravo na otpor, kao i na ponovno uspostavljanje zakonodavnog tela. Lokovo stanovište moglo bi se sumirati tako što bi se reklo da narod ima najvišu vlast samo u slučaju zloupotrebe ovlašćenja zakonodavnog tela, kada ima pravo da to zakonodavno telo ili one koji donose zakone mirnim putem promeni, ili u slučaju kada je zakonodavno telo silom onemogućeno da obavlja svoju funkciju, što u krajnjoj instanci opravdava pravo na otpor, odnosno upotrebu sile kako bi se ponovo uspostavio normalan rad zakonodavnog tela.

Sada smo u prilici da vidimo, u čemu se sastoji Lokovo rešenje onoga što smo nazvali „paradoksom najviše vlasti“. Za zakonodavnu vlast se može reći da je ona manifestno najviša vlast u državi. Ona donosi zakone kojima se uređuje politička zajednica, koji su javno obznanjeni i postoji evidencija da podanici poštuju te zakone. Za najvišu vlast koja ostaje u narodu moglo bi se reći da je samo latentna, da je Lok na nju gledao kao na neku vrstu dispozicije koja se aktivira samo u specifičnim okolnostima. Dakle, rešenje za paradoks najviše vlasti leži u tome da zakonodavna

vlast i narod nemaju istovremeno na očigledan način najvišu vlast u državi. Odnosno, jedini smisao po kome se može reći da one istovremeno postoje jeste da prva postoji u manifestnom a druga u latentnom obliku. Drugim rečima, zakonodavna vlast je najviša vlast samo ako su zadovoljeni određeni uslovi koji garantuju da je ona u isto vreme ograničena. S druge strane, najviša vlast naroda koja je samo latentna postaje manifestna samo ukoliko su ovi uslovi prekršeni. Po Loku, dakle, iako narod zadržava trajno pravo da promeni zakonodavno telo i bilo koju drugu vlast, to ne znači da je u svakom trenutku opravdano da se to pravo i koristi. Ovo pravo se aktivira samo u specifičnim okolnostima. Moglo bi se reći da je uloga naroda u tom pogledu pre svega strateška. Narod postavlja ciljeve i ima pravo da reaguje onda kada su na očigledan način ti ciljevi od strane vlasti zanemareni. Upravo ova strateška uloga naroda jeste ono što omogućava odgovornost vršenja vlasti ma u čijim rukama se ona nalazila.^[29] U ovom određenju mehanizma za obezbeđivanje kontrole i odgovornosti vlasti verovatno leži jedan od najznačajnijih Lokovih doprinosa kasnijem razvoju teorije i institucija demokratije.

---

29 Džon Rols objašnjava ovu poentu ističući da je za Loka legitimnost poretka nužan uslov za političku obavezu. Iako Lok ne govori eksplicitno na takav način o toj vezi, očigledno je da ona izražava suštinu njegove zamisli. Rols smatra da je ovaj uslov, zapravo, glavni izvor ograničenja u pogledu vršenja političke vlasti. On kaže sledeće: „Legitimnost nekog režima je nužan uslov za političku obavezu da se saglašavamo sa njegovim zakonima... Dakle, sve dok je ovaj uslov zadovoljen, kako osobe sazrevaju one će svojevolski dati svoju izričitu saglasnost. Lok smatra da je dobro da suvereni budu u potpunosti upoznati s tim da je njihovo razložno ponašanje u sprovođenju političkog autoriteta, nužan uslov za obavezu podanika da prihvate njihovu legitimnost: ova svest će služiti kao ograničenje u pogledu njihovog ponašanja. Ništa ne čini suverene takvim da ne obraćaju pažnju na bilo kakva ograničenja vlasti, nego što to čini pogrešno uverenje da im podanici duguju poslušnost, bez obzira na to šta oni rade.“ Navedeno prema: Rawls 2007: 134.

Zaključak

Naša interpretacija Lokovog stanovišta mogla bi se sumirati na sledeći način. Lok smatra da se proces formiranja države sastoji iz dva dela. U prvoj fazi uspostavlja se političko telo, dok se u drugoj fazi uspostavlja najviša vlast. Osnovni razlog zašto je potrebna ova druga faza, leži u Lokovom uvidu da saglasnost sama po sebi nije dovoljna, već je potrebno formirati i određene političke institucije kako bi proces uspostavljanja države bio zaokružen. Ovo se postiže time što političko telo najpre donosi ustav ili „prvi i osnovni pozitivni zakon“, kojim se ustanovljava zakonodavna vlast kao najviša vlast države. Za prvi deo formiranja države dovoljna je saglasnost, dok je za drugi deo uspostavljanja najviše vlasti od odlučujuće važnosti većinsko glasanje. Iako su jednoglasnost i većinsko glasanje mehanizmi odlučivanja kojima se donose odluke u različitim fazama uspostavljanja države, važan Lokov uvid je da osnova većinskog odlučivanja leži u saglasnosti. Dakle iako operišu na različitim nivoima odlučivanja, za Loka postoji suštinska veza između saglasnosti i većinskog glasanja. Zato što političko telo ili političko društvo koje je formirano saglasnošću trajno ostaje, isto tako i većinsko odlučivanje oko koga je tom prilikom postignuta saglasnost ostaje jedna trajna mogućnost. Videli smo, da je za Loka, političkom telu koje odlučuje ekvivalentan termin naroda. Osnovnu ulogu naroda, Lok vidi u tome da većinskim putem donese ustav i time uspostavi zakonodavnu vlast. Pošto većinsko odlučivanje ima svoj izvor u sveopštoj saglasnosti, moglo bi se reći da za Loka donošenje ustava i formiranje zakonodavne vlasti svoj izvor imaju u sveopštoj saglasnosti društva. Videli smo, takođe, da se na tome ne zaustavlja uloga koju narod ima u okviru Lokove teorije. S obzirom da većinsko odlučivanje političkog tela, odnosno naroda, ostaje jedna trajna mogućnost, ukoliko se zakonodavna vlast zloupotrebljava ili silom suspenduje, onda narod ima pravo da reaguje kako bi, ili promenio zakonodavno telo, ili uspostavio

njegov normalan rad. U krajnjem slučaju, narod ima pravo na otpor, odnosno upotrebu sile. Ovo pravo proizlazi iz toga da narod postavlja zakonodavnu vlast i da zadržava trajno pravo da je promeni. Ovo bi u najkraćem bio prikaz Lokove logike političke legitimnosti. Za njenu rekonstrukciju, kao što vidimo, nije potrebno nikakvo pozivanje na istorijske okolnosti kako to smatraju zastupnici kontekstualističkog tipa interpretacije.

Smatramo, takođe, da se na osnovu naše interpretacije mogu uočiti dva glavna Lokova uvida koja su od odlučujućeg značaja za dalji razvoj demokratije. Prvi uvid jeste da je saglasnost osnova većinskog glasanja. Ova ideja je, po našem razumevanju, utemeljujuća za moderno shvatanje demokratije. Videli smo u prethodna dva poglavlja, da je već Hobs uvideo značaj te ideje. Međutim, Lokovo shvatanje te ideje je dalekosežnije nego kod Hobsa. Za Loka ona nije samo osnov legitimnosti vlasti, već i nešto iz čega se izvodi dalja kontrola i obezbeđuje odgovornost vlasti. Po Hobsovom shvatanju, jednom kada je formirana država, ko god da ima suverenu vlast, ne podleže daljoj kontroli i nema mehanizma kojim bi se obezbedila odgovornost vlasti prema građanima. Zato što većinsko odlučivanje političkog tela ostaje jedna trajna mogućnost, za Loka većinsko glasanje postaje značajan mehanizam kontrole i obezbeđivanja odgovornosti onih koji su na vlasti. Lok, sasvim sigurno, nije poput utilitarista i Medisona detaljno proučavao institucionalne mehanizme za obezbeđivanje kontrole i odgovornosti vlasti. Ali drugi važan Lokov doprinos daljem razvoju demokratije svakako leži u tome što je u većinskom odlučivanju naroda video mehanizam za obezbeđivanje takve kontrole. Upravo u tome leži njegov važan doprinos za dalji razvoj teorije i institucija demokratije.

Sada smo u prilici da vidimo, zašto obe osnovne teze na kojima Baumgoldova bazira svoju kontekstualističku interpretaciju Lokove političke teorije mogu biti dovedene u pitanje. Prisetimo se, da je prva teza Baumgoldove da je lokalni kontekst apsolutističke

monarhije od odlučujuće važnosti za razumevanje Lokove političke teorije. Za kontekstualističku interpretaciju, od primarnog značaja su istorijske okolnosti u kojima delo nastaje. Tako je Lokovo razmatranje prava na otpor samo njegov odgovor na istorijske okolnosti u kojima je stvarao i na koje je želeo da utiče. Samim tim što je Lokovo političko učenje bitno određeno ovim horizontom, kao i za njega karakterističnom tematikom otpora tiraniji, ono ne predstavlja doprinos teoriji demokratije. Kontekst razvoja demokratskih ideja i principa je nešto što je došlo znatno kasnije. Zato je druga teza Baumgoldove, da umesto gledanja na teoriju društvenog ugovora kao na kontinuiranu sa razvojem teorije i prakse demokratije, tu zapravo postoji dublji diskontinuitet. Zato što je Lokovo učenje vezano za sasvim drugačiji istorijski kontekst, samim tim i njegova teorija je irelevantna za dalji razvoj institucija i teorija demokratije.

Ako je naša interpretacija Lokove političke teorije ispravna, onda se obe teze na kojima Baumgoldova zasniva svoju interpretaciju pokazuju kao pogrešne. Prvo, u ovom poglavlju videli smo zašto odgovor na njeno pitanje „Da li je lokalni engleski horizont ugrađen u logiku njihovih teorija?“ (gde ne misli samo na Loka, već i na Hobsa), u Lokovom slučaju mora da bude negativan. Prilikom rekonstruisanja logike političke legitimnosti, onako kako je Lok shvata, ni u jednoj premisi nije potrebno pozivanja na lokalne okolnosti u Engleskoj XVII veka. To ne znači da dobrim svojim delom, *Dve rasprave o vladi* nemaju za cilj da utiču na političke okolnosti. Već smo istakli, da u potpunosti smatramo ispravnom interpretaciju po kojoj su korišćenje apstraktnih argumenata i želja da se postignu neki praktični ciljevi teorijskim sredstvima, dva aspekta koja su karakteristična za Lokovu političku teoriju. Ono što tvrdimo, nasuprot stanovištu Baumgoldove, jeste da za rekonstrukciju logike političke legitimnosti, ova praktična orijentacija Lokove misli, kao i okolnosti na koje je ona usmerena, nisu od presudne važnosti. To se najbolje može videti iz toga da pravo

na otpor direktno proizlazi iz Lokove logike političke legitimnosti. Treba istaći da je naša interpretacija sasvim u skladu sa načinom na koji je sam Lok gledao na svoju političku teoriju. U svom eseju „Neke misli o čitanju i studiranju predviđene za gospodina“ (1703), Lok pravi razliku između dva načina bavljenja politikom. Za prvi kaže da se bavi, „poreklom društava, kao i nastankom i domašajem političke vlasti“, dok se drugi pristup bavi, „veštinom upravljanja ljudima u društvu“ (Locke 1823: 296). Pored autora poput Pufendorfa i Hukera za koje smatra da su reprezentativni za prvi tip bavljenja politikom, Lok njihovim delima pridružuje i sopstvene *Dve rasprave o vladi* (Locke 1823: 296). Za drugi način bavljenja politikom, gde kao reprezentativan primer ističe Tajrelovu *Istoriju Engleske*, Lok kaže da se primarno zasniva na iskustvu i istoriji. Dakle, Lok je u potpunosti bio svestan da pozivanje na istorijske okolnosti može biti veoma važno za bavljenje političkim pitanjima, ali je na svoju političku teoriju pre gledao kao na teoriju koja se bavi „poreklom društava, kao i nastankom i domašajem političke vlasti“. Logika političke legitimnosti zato je formulisana bez bilo kakvog pozivanja na iskustvo i istorijske okolnosti. Samim tim, prva teza Baumgoldove, ni po Lokovom samorazumevanju sopstvene političke teorije ne može biti ispravna.

Drugo, smatramo da smo pokazali zašto i teza Baumgoldove da je „na sedamnaestovekovnu teoriju ugovora bolje gledati kao na sofisticirani pristup jednoj staroj temi koja je ubrzo nestala, nego kao na stupanj na putu ka demokratiji“, takođe pogrešna. Naša interpretacija istakla je odlučujući značaj Lokovog razmatranja odnosa između saglasnosti i većinskog glasanja za dalji razvoj teorije demokratije. Direktna posledica ovog shvatanja je i nužnost većinskog odlučivanja naroda kao važan mehanizam za obezbeđivanje kontrole i odgovornosti vlasti. Za ovaj uvid smo istakli da je predstavljao ključan doprinos za dalji razvoj teorije i institucija demokratije koji je kasnije usledio. Verovatno, glavno ograničenje analize koju predlaže Baumgoldova leži u teškoći da

se uvidi mogućnost da ideje nekog mislioca ne pripadaju samo istorijskom horizontu u kome stvara, već predstavljaju klicu za razvoj ideja i praksi koje će svoj puni razvoj dobiti u nekom kasnijem vremenu. Ovo je tim pre čudnije što je upravo Lok mislilac čije su mnoge ideje, od značaja temeljnih prirodnih prava, do značaja saglasnosti i većinskog glasanja, svoj puni razvoj dostigle znatno kasnije. Nije preterano reći da one svoj značaj imaju čak i za savremenu teoriju i praksu demokratije.

POGLAVLJE IV

Hjumova kritika zamisli o društvenom ugovoru i saglasnosti naroda

„Ako biste počeli da pričate kako su političke veze u potpunosti zasnovane na dobrovoljnom pristanku i međusobnom obećanju, u najvećem delu sveta bi vas vlasti odmah zatvorile kao podbunjivača koji slabi veze poslušnosti, ukoliko vas pre toga prijatelji ne bi učutkali jer buncate takve besmislice.“

Dejvid Hjum, „*O prvobitnom ugovoru*“

Uvod

Hjumova kritika teorije društvenog ugovora deo je njegove šire kritike „spekulativnih sistema u politici“. Pod spekulativnim sistemima u politici, Hjum podrazumeva skup ideja i principa koji podržavaju aktivnosti određenih političkih stranaka (Hjum 2008: 23, 265).^[30] Moglo bi se reći, da Hjum na spekulativne sisteme u

---

30 Svi navodi iz Hjumovih eseja dati su prema prevodu iz 2008. godine

politici gleda kao na neku vrstu ideologije.^[31] Tako, u vreme u kome on piše, osnovu ideologije torijevaca čini božansko pravo kraljeva na vlast, dok je osnova ideologije vigovaca ideja o društvenom ugovoru, kao i sa njom povezana ideja o saglasnosti naroda. Hjum smatra da je ovakve spekulativne sisteme moguće kritikovati u dva pogleda. Prvo, ispitujući principe na kojima se oni zasnivaju. I, drugo, ispitujući njihove posledice. U slučaju prve ideologije, jedna od glavnih posledica spekulativnog sistema zasnovanog na veri jeste neka vrsta pasivne poslušnosti, dok je glavna posledica ideologije koja se zasniva, kako Hjum kaže, na „filozofskom“ spekulativnom sistemu, to da narod ima pravo na otpor protiv vladara koji poverenu vlast zloupotrebljavaju (Hjum 2008: 23, 265; 24, 282). Imajući u vidu ovaj širi kontekst, možemo reći da je Hjumova kritika teorije društvenog ugovora prvenstveno zamišljena kao kritika osnovnih principa „filozofskog“ spekulativnog sistema u politici koji se zasniva na ideji prvobitnog ugovora. Iako Hjum to eksplicitno ne kaže, iz samog gledanja na prirodu društvenog ugovora čini se da je Lok osnovna meta njegove kritike. Zato ćemo i mi, u prvom odeljku ovog poglavlja, prvenstvenu pažnju posvetiti Hjumovoj kritici Lokovog viđenja društvenog ugovora i saglasnosti naroda, kao i prava na otpor koje se iz njih izvodi.

Šta, međutim, znači Hjumova tvrdnja da je teorija društvenog ugovora neka vrsta spekulativnog sistema? Hjum

---

(Hjum 2008). Prilikom referiranja, posle godine izdanja, navodimo broj eseja, a potom i broj strane. Ranije verzije pojedinih argumenta protiv teorije društvenog ugovora nalaze se u njegovoj *Raspravi o ljudskoj prirodi* (1739/1740). S obzirom da kasnija kritika, koju Hjum iznosi u eseju „O prvobitnom ugovoru“ (1748), sadrži znatno unapređeniju verziju ovih argumenata i predstavlja celovit odgovor na teoriju društvenog ugovora, mi ćemo se u ovom poglavlju pretežno baviti argumentima koji su kasnijeg datuma. Mesta iz *Rasprave*, uglavnom će nam poslužiti radi ilustracije, ili dalje elaboracije, pojedinih Hjumovih stavova. Za *Raspravu o ljudskoj prirodi*, referirali smo prevedeno izdanje iz 1983. godine (Hjum 1983). Na ovo delo referiramo tako što posle godine izdanja navodimo broj knjige, broj dela, odeljka i na kraju broj strane.

31 Za savremeno, znatno šire, gledanje na društveni ugovor kao na ideologiju, videti: Gauthier 1977.

izgleda ne želi time da tvrdi kako su sve ideje koje se iznose u okviru takvog sistema nužno pogrešne. Naprotiv, on tvrdi da neke ideje na kojima počivaju ovi sistemi mogu biti ispravne (Hjum 2008: 23, 265). Ono što, po njegovom mišljenju, sasvim sigurno nije ispravno jesu razlozi na osnovu kojih se te ideje prihvataju. Hjum smatra da glavni problem u vezi sa teorijom društvenog ugovora leži u tome što je ona u potpunom nesaglasju sa onim što pokazuje iskustvo i što je uobičajeno mišljenje o poreklu i prirodi vlasti. On kaže da iako se pozivanje na uobičajeno i opšte mišljenje, „može s pravom smatrati nepravednim i neubedljivim u svim pitanjima koja se odnose na moral, kao i kritiku, u stvari ne postoji nijedan drugi standard uz pomoć kojeg se bilo koji spor ikada može rešiti. I ništa nam neće jasnije pokazati da je teorija ove vrste pogrešna, nego kada utvrdimo da ona dovodi do paradoksa koji su odvrtni normalnim ljudskim osećanjima, kao i praksi i mišljenju svih nacija i svih vremena. Doktrina koja sve zakonite vlade zasniva na nekom *prvobitnom ugovoru*, ili pristanku naroda, očigledno je doktrina ove vrste“ (Hjum 2008: 23, 280). Očigledno, Hjum smatra da je za potvrdu ispravnosti nekih ideja potrebno da one budu u skladu sa iskustvom. Problem u vezi sa teorijom društvenog ugovora jeste što se ona uopšte ne zasniva na iskustvu. Upravo zbog toga je Hjum naziva spekulativnim sistemom mišljenja u politici. Hjum, međutim, ide i korak dalje. On tvrdi da je pored zasnovanosti na iskustvu koje pruža savremeno doba, za ispravno razumevanje porekla i prirode vlasti neophodno pozivanje na istoriju (Hjum 2008: 23, 268). Teorija društvenog ugovora je spekulativni sistem misli i zato što ne uzima u dovoljnoj meri u obzir istorijske činjenice. Konačno, Hjum ističe da se pored proučavanja iskustva i istorije, na osnovu razuma mogu otkriti mnoge nelogičnosti kojima vodi teorija društvenog ugovora (Hjum 2008: 23, 268). Sumarno rečeno, teorija društvenog ugovora je pogrešna u meri u kojoj se ne zasniva na iskustvu, istoriji i ispravnom zaključivanju. U meri u kojoj su određene ideje na kojima se zasniva ova teorija čak

i ispravne, s obzirom na to da nisu zasnovane na iskustvu i istoriji, njihova ispravnost zasniva se na pogrešnim razlozima. Zbog svega toga, Hjum smatra da bi zamisao o društvenom ugovoru trebalo da bude odbačena.

Hjumov pristup teoriji društvenog ugovora je toliko različit od prethodno razmatranih mislilaca, tako da bi se opravdano moglo postaviti pitanje šta je to što Hjumovo stanovište može da nam kaže o osnovnoj temi ove knjige, odnosno o saglasnosti i većinskom odlučivanju, kao i njihovoj vezi? Na prvi pogled, čini se da je Hjumova kritika teorije društvenog ugovora, koja se zasniva na iskustvu i istoriji, toliko različita od zasnivanja veze između saglasnosti i većinskog glasanja na apstraktnoj argumentaciji kao što to čine Hobs i Lok, da se ne vidi koja bi bila relevantnost razmatranja Hjumove teorije u ovom kontekstu. Reklo bi se, da je u meri u kojoj se ovo izvođenje ne zasniva na iskustvu i istoriji, ono u jednakoj meri pogrešno kao i bilo koji drugi deo doktrine o društvenom ugovoru koji se ne zasniva na iskustvu i istoriji. Naša namera u ovom poglavlju nije da dovodimo u pitanje uobičajeno gledište o tome da je Hjum demonstrirao empirijsku i istorijsku neadekvatnost zamisli o društvenom ugovoru kao osnovi političkog autoriteta. Isto tako, složićemo se da je Hjum na ubedljiv način demonstrirao da zasnivanje političke obaveze na saglasnosti vodi nekim apsurdnim posledicama. Međutim, ono što ćemo nastojati da pokažemo jeste da Hjumova kritika ne bi bila u toj meri ubedljiva da on nije uzeo u obzir svu složenost argumentacije teoretičara društvenog ugovora (pre svega Džona Loka). Drugim rečima, naša teza je da ubedljivost Hjumove kritike ne leži samo u pozivanju na iskustvo i istoriju, kako se to uobičajeno smatra, već u preciznoj rekonstrukciji osnovnih elemenata i argumenata na kojima počiva teorija društvenog ugovora i potom njihovoj detaljnoj kritici. Kada stvari sagledamo u tom svetlu, vidimo da Hjumova teorija ne samo da nije irelevantna za razumevanje odnosa saglasnosti i većinskog odlučivanja, već da je on svojom kritikom doveo u pitanje čitav

tok argumentacije koji polazeći od prvobitne saglasnosti vodi ka većinskom glasanju, kao kod ranije razmatranih teoretičara društvenog ugovora Hobsa i Loka, a odatle i do prava na otpor, kao u Lokovom slučaju. Dakle, umesto irelevantnosti u vezi sa ovom temom, ispostavlja se da je Hjumovo stanovište od prvorazredne važnosti kako bi se uočili problemi u vezi sa zasnivanjem političkog poretka na ideji saglasnosti, ali isto tako i u vezi sa zasnivanjem demokratskog odlučivanja.

1. Kritika Lokove verzije teorije društvenog ugovora

Kao što smo već istakli, Hjum priznaje da nisu sve ideje teorije društvenog ugovora nužno pogrešne. Zato on razmatranje ove teorije u eseju „O prvobitnom ugovoru“ (1748), započinje onime što smatra razložnom pretpostavkom na kojoj ona počiva. Polazeći od hobsovskih pretpostavki o približnoj jednakosti ljudi, kako u pogledu njihove fizičke snage, tako i mentalnih sposobnosti, Hjum zaključuje da je jedini način da se ljudi udruže i uspostave bilo kakvu vlast njihov dobrovoljan pristanak.^[32] To znači da je, istorijski gledano, opravdano govoriti o saglasnosti kao poreklu političkih društava i političkog autoriteta. Hjum smatra da to što ne postoji istorijsko svedočanstvo o ovakvom poreklu vlasti ne predstavlja neki veći problem. Naša saznanja o ljudskoj prirodi i približnoj jednakosti ljudi, kako je ranije opisana, navodi nas na zaključak da osim saglasnosti nije mogao da postoji neki drugi način kako bi se, na primer, mnoštvo ljudi našlo pod vlašću jednog čoveka. Hjum ovu svoju saglasnost sa teorijom društvenog ugovora izražava rečima da, „ako se, dakle, to shvata kao *prvobitni ugovor*, ne može

---

³² Za Hobsovo stanovište videti: Hobz 1961: I, 13, 105–106. Za navedeni Hjumov stav videti: Hjum 2008: 23, 266–267.

se poreći da je svaka vlast, na početku, zasnovana na ugovoru, i da su najstarije primitivne zajednice ljudi bile formirane u potpunosti na tom principu“ (Hjum 2008: 23, 266). To, i jedino to, bi bio deo teorije društvenog ugovora za koji bi Hjum bio spreman da prizna da je ispravan.

On na sledeći način opisuje verziju teorije društvenog ugovora koja je glavni predmet njegove kritike:

Ali filozofi koji su prišli jednoj stranci (ako to nije kontradikcija) ne zadovoljavaju se ovakvim ustupcima. Oni smatraju da vlada ne samo što je u svojim najranijim počecima proistekla iz saglasnosti, ili dobrovoljnog udruživanja ljudi, nego je čak i sada, kada je dostigla punu zrelost, zasnovana samo na tim osnovama. Tvrde da se još uvek svi ljudi rađaju jednaki i da ne duguju vernost nijednom vladaru, ni vladi, ako na to nisu obavezani činjenicom ili snagom *obećanja*. A pošto se nijedan čovek neće bez određene naknade odreći svoje urođene slobode i potčiniti se volji drugog, smatra se da je to obećanje uvek uslovno i da mu ne nameće nikakvu obavezu, ako od svog suverena ne dobije pravdu i zaštitu. To su prednosti koje mu suveren obećava za uzvrat, a ako ne uspe da ih obezbedi, on, sa svoje strane, krši odredbe sporazuma i time oslobađa svog podanika od svake obaveze na vernost. To je, prema ovim filozofima, osnova vlasti u svakoj vladi, i takođe, prava na otpor koje ima svaki njen podanik. (Hjum 2008: 23, 267)

Iako Hjum govori u množini o „filozofima koji su prišli jednoj stranci“, verzija teorije društvenog ugovora koja je ovde opisana sugerise da je političko učenje Džona Loka primarni predmet njegove kritike.^[33] Verzija teorije društvenog ugovora

---

33 Iako, inicijalno, prilikom formulacije teorije društvenog ugovora, Hjum

koju Hjum predstavlja, počiva na idejama o tome da je saglasnost trajni osnov legitimnosti vlasti, da političke obaveze proističu iz saglasnosti, da je ova saglasnost uslovnog karaktera, što znači da se može uskratiti, i konačno da to znači da su političke obaveze uslovnog karaktera, odnosno da u slučaju kršenja određenih uslova političke obaveze nestaju i da podanici imaju pravo na otpor. Sam opis ne ostavlja mnogo sumnje da je reč o verziji teorije društvenog ugovora za koju se zalagao Džon Lok.

Očigledno je, takođe, da Hjum ovu verziju teorije društvenog ugovora smatra reprezentativnom za ideologiju vigovaca. A videli smo ranije, da on za širi cilj svog istraživanja ima preispitivanje ideologija ili „spekulativnih sistema u politici“ koji su bili karakteristični za njegovo doba. Međutim, treba primetiti da Hjumov stilizovani opis verzije društvenog ugovora koja je meta njegove kritike ima i određene mane. Naime, tačno da je veliki broj zastupnika parlamenta u sukobu sa zastupnicima krune, tokom XVII veka u Engleskoj, zastupao ideju o ugovoru kao nekoj vrsti uzajamnog obećanja između vladara i podanika, te da nepoštovanje odredbi ugovora od strane vladara povlači i pravo podanika da mu se suprotstave. Ali je isto tako tačno da ni Hobs, ni Lok, kao najznačajniji predstavnici teorije društvenog ugovora u ovom periodu, ne zastupaju ovakvu ideju. U prethodnim poglavljima smo imali prilike da vidimo kako je Hobs dosta pažnje u svom argumentu posvetio tome da vladar ne može biti jedna od ugovornih strana. A slično je i u Lokovoj političkoj teoriji.^[34] Političko društvo putem većinskog glasanja uspostavlja

---

ne pominje Džona Loka, on to čini pri kraju eseja „O prvobitnom ugovoru“, što predstavlja dodatnu potvrdu da je njegova kritika prvenstveno usmerena na Lokovo stanovište. Videti: Hjum 2008: 23, 280.

34 Rasel Hardin ispravno primećuje da je ovakvo Hjumovo određenje društvenog ugovora netačno u Hobsovom slučaju: „Ovo nije ispravno čitanje Hobsovih kontraktarijanskih argumenta, koji se ne odnose na ugovor sa suverenom, već na ugovor građana ‘jednog sa drugim’, pa otud suveren ne može da prekrši obećanje. Hobs eksplicitno kaže (i to stanovište preovlađuje u *Levijatanu*), da suveren ne može da prekrši sporazum. Međutim, Hjumovo čitanje Loka i drugih je ispravno.“ Navedeno prema:

zakonodavnu vlast i upravo zato Lok govori o poverenoj vlasti. Zato kod Loka, takođe, nema nikakvog ugovora između suverena i njegovih podanika. Dakle, iako je, suštinski gledano, Hjumov opis teorije društvenog ugovora u prethodnom odlomku stilizovana verzija Lokovog stanovišta, ona nije najpreciznija u svakom svom detalju.

Ukratko rečeno, prethodno opisana verzija teorije društvenog ugovora je osnovni predmet Hjumove kritike. Odmah bi trebalo primetiti na šta je ta kritika primarno usmerena. Saglašavajući se sa idejom o prvobitnom sporazumu kao poreklu društva i vlasti, Hjum na samom početku sugerise da neće kritikovati aspekt društvenog ugovora koji se odnosi na uspostavljanje političke zajednice. Njegova kritika je primarno usmerena na stanovište da je saglasnost osnova političke obaveze. Hjumov cilj je da pokaže kako saglasnost nije ni jedini, a sasvim sigurno ni glavni osnov legitimnosti vlasti i političkih obaveza. Da bi to pokazao, Hjum, najpre, smatra da treba ukazati na stvari koje su pogrešne u vezi sa teorijama koje se zasnivaju na saglasnosti, a potom da treba ponuditi objašnjenje drugih i ujedno adekvatnijih osnova legitimnosti i političke obaveze. Iako, naizgled, njegova kritika ima veoma ograničen domen jer se prvenstveno odnosi na političke obaveze, videćemo da su argumenti koje on iznosi u toj meri dalekosežni da pogađaju same osnove teorije društvenog ugovora.

U uvodnom delu smo videli, da se Hjumova kritika teorije društvenog ugovora prvenstveno zasniva na uobičajenom mišljenju, odnosno iskustvu i istoriji. Nešto kasnije Hjum dodaje i razmatranja koja se zasnivaju na razumu. U nastavku teksta najpre ćemo razmotriti četiri Hjumova glavna prigovora koji se uglavnom zasnivaju na iskustvu i istoriji. Prvi Hjumov argument protiv prethodno opisane verzije teorije društvenog ugovora zasniva se

---

Hardin 2007: 127. Smatramo, ipak, da je završna Hardinova rečenica pogrešna jer, precizno govoreći, ni u Lokovoj teoriji društvenog ugovora ljudi ne sklapaju ugovor sa suverenom.

isključivo na iskustvu. Evo kako on glasi:

Ali ako bi ovi mislioci bacili pogled malo dalje u svet, ne bi videli ništa što makar imalo odgovara njihovim idejama ili zahteva tako prefinjen i filozofski sistem. Nasuprot tome, svuda vidimo vladare koji na svoje podanike gledaju kao na svojinu i ističu svoje slobodno pravo na vrhovnu vlast stečeno osvajanjem ili nasleđem. Svuda vidimo i podanike koji svom suverenu priznaju ovo pravo i smatraju da su rođeni s obavezom poslušnosti određenom vladaru, na isti način na koji ih poštovanje i dužnost vezuju za njihove roditelje. Ove veze su uvek smatrane nezavisnim od naše saglasnosti, u PERSIJI i u KINI podjednako kao i u FRANCUSKOJ i ŠPANIJI, pa čak i u HOLANDIJI i ENGLESKOJ, svuda gde narodu nisu pažljivo usadene pomenute doktrine. Poslušnost i potčinjavanje postaju ljudima tako uobičajeni da se najveći broj njih nikada i ne zapita kakvo je njihovo poreklo i uzrok ništa više nego kada se radi o principima zemljine teže i otpora, ili najopštijim zakonima prirode. Ili, ako se kod njih ikada probudi radoznalost, oni se, čim saznaju da su oni sami, a i njihovi preci, vekovima bili potčinjeni takvoj vladi ili određenoj porodici, odmah mire s tim i priznaju svoju obavezu vernosti... Neobično je da jedan čin svesti koju je navodno formirao svaki pojedinac, i to pošto je naučio da koristi razum, jer inače ne bi imao nikakav autoritet, da taj čin, kažem, bude svima njima toliko nepoznat da na celom svetu od njega ne ostane praktično nikakav trag niti sećanje. (Hjum 2008: 23, 267–268)

Očigledno je da je ovaj argument direktno usmeren na empirijsku adekvatnost ideje o saglasnosti kao osnovu političke obaveze ili onoga što Hjum naziva „dužnošću odanosti“. Hjum,

naime, smatra da nam iskustvo pokazuje kako saglasnost nije osnov poslušnosti, niti je vladari smatraju osnovom svog prava na vlast. Iz iskustva se može videti da vladari koji su stekli vlast osvajanjem i nasleđem smatraju tu svoju vlast u potpunosti opravdanom iako se ona ne zasniva ni na kakvoj saglasnosti koju su dali oni koji se toj vlasti pokoravaju. S druge strane, ni sami podanici ne dovode u pitanje ovo pravo vladara, već se pokoravaju njihovoj vlasti gotovo na prirodan način slično kao što se poštuje autoritet u porodici. Drugim rečima, iskustvo pokazuje da političke obaveze nastaju putem spontanog procesa, te da se ljudi uglavnom bezupitno pridržavaju ovih obaveza. Samim tim, ideja o saglasnosti kao osnovu političkih obaveza ne može biti empirijski adekvatna. Hjum poentira ovu empirijsku neadekvatnost tvrdnjom kako je čudno da, s obzirom na značaj koji joj se pridaje u teoriji društvenog ugovora, o takvoj saglasnosti ne postoji nikakvo svedočanstvo. Kako je moguće, pita se Hjum, da o takvom osnovu porekla i autoriteta vlasti „ne ostane praktično nikakav trag niti sećanje“?

Međutim, ma koliko se ovaj argument činio ubedljivim, postavlja se pitanje da li on dovodi u pitanje i normativnu adekvatnost ideje o prvobitnoj saglasnosti. Naime, i Hobs i Lok su spremni da priznaju kako države, empirijski gledano, ne nastaju nužno činom dobrovoljne saglasnosti. Hobs je u tom pogledu pravio jasnu razliku između ustanovljenih i stečenih država.^[35] U stečenim državama, koje nastaju osvajanjem i silom, saglasnost se daje samo kako bi se očuvao goli život, što je sasvim suprotno od svojevoljne saglasnosti kojom se formira ustanovljena država. Sva je prilika, iako Hobs nije koristio tu terminologiju, da ideja o ustanovljenoj državi, u velikoj meri, predstavlja jedan normativan ideal koji nam kaže na kojim principima države treba da budu uspostavljene. Isto je i u Lokovom slučaju. Lok nudi sažet istorijski prikaz nastanka države i političkog autoriteta koji svu prvobitnu

---

35 Za Hobsovo određenje ove razlike, videti: Hobz 1961: II, 17, 152.

vlast izvodi iz neke vrste poslušnosti paternalističkom autoritetu.^[36] On smatra, da su prvobitni oblici vlasti bile monarhije, a autoritet koji je vladao u porodicama jednostavno je preslikan na strukture vlasti. Dakle, kao što to tvrdi i Hjum, i Lok smatra da je prvobitni osnov poslušnosti sličan paternalističkom autoritetu koji svoje poreklo ima u porodici. Lok takođe kaže da jedina saglasnost sa kojom se uspostavlja ovakva vrsta autoriteta, jeste prećutna saglasnost. To znači da ljudi manje više spontano prihvataju ovakvu vrstu autoriteta.

Zato kod Loka, kao i u Hobsovom slučaju, ideja o saglasnosti kao osnovu političke vlasti ima prvenstveno normativni karakter.^[37] Bez obzira na to šta je, empirijski gledano, osnov vlasti i pokoravanja, teorija društvenog ugovora nam kaže na kojim principima bi trebalo da počiva legitimna vlast. Džon Rols (J. Rawls), ovu ideju izražava tvrdnjom da bi, „za Loka, legitiman režim

---

36 Videti: Locke 1978: II, 8, 105–110, 61–65.

37 Čini se da je upravo to smisao sledeće Rolsove tvrdnje u vezi sa Lokovim shvatanjem saglasnosti i političke obaveze: „Razmotrimo Lokovo stanovište o tome kako engleski narod u bilo kom trenutku može biti obavezan prema postojećem režimu, čak i ako je on nastao silom i nasiljem u nekom trenutku u prošlosti. On je u mogućnosti da ponudi takvo stanovište. Njegovo stanovište bi bilo, da je sadašnji režim legitiman ako ima oblik oko koga je *mogao biti* postignut slobodan sporazum iz pozicije jednakih prava, čak i ako on, *zapravo*, ima svoj sadašnji oblik slučajno, ili usled različitih promena tokom vremena. Ako sada ima ispravnu formu – onu oko koje bi se ljudi sporazumeli – onda su ljudi individualno obavezani, s obzirom na njihovu prirodnu dužnost, koja proizlazi iz fundamentalnog zakona prirode, da podrže legitimni režim.“ Navedeno prema: Rawls 2007: 172. Rols još smatra da, „stvar koju treba *istaci* jeste da je Hjumova filozofska tačka gledišta različita od Lokove. On pristupa predmetu moralnosti sa tačke gledišta naturaliste koji svoju teoriju zasniva na opservaciji. Čak i kada, Hjum i Lok diskutuju o istoj temi, oni to čine sa različitim tačaka gledišta.“ Navedeno prema: Rawls 2007: 165. Slično stanovište zastupa i Grin: „Može se smatrati da su Hjumovi i Lokovi argumenti međusobno irelevantni, pošto je Lok kritičar društva koji je zainteresovan za formulisanje principa kojima bi se mogao testirati zahtev vlade u pogledu autoriteta, a Hjum društveni naturalista koji nastoji da *objasni* uobičajeno verovanje u legitimnost... Obično ne mislimo da smo otkrili osnove opravdanja autoriteta time što smo razotkrili koje ideje postupno utiču na umove ljudi kako bi ih uskladile sa zahtevima nekog autoriteta.“ Navedeno prema: Green 2010: 6.

bio onaj koji je mogao biti ustanovljen na određeni način i koji zadovoljava određene uslove. I to je tako, bez obzira na to da li se za neki režim može pokazati da je, istorijski gledano, nastao na takav način“ (Rawls 2007: 160). Ako su prethodna tumačenja ispravna, to onda znači da nije dovoljno tretirati teoriju društvenog ugovora samo kao da nudi koncepciju izvora političkih obaveza koja može biti, empirijski gledano, ispravna ili pogrešna. Ako bi to bilo tako, onda bi Hjumov argument koji se zasniva na iskustvu zaista bio fatalan po ovu teoriju. Međutim, ako teorija društvenog ugovora ima za svoj prvenstveni cilj da ponudi normativno adekvatnu teoriju o poreklu vlasti i autoriteta, onda se čini da Hjumov argument koji se zasniva na iskustvu uopšte ne dopire do ove njene dimenzije. Argument koji pokazuje da je teorija društvenog ugovora empirijski neadekvatna ne demonstrira ujedno i njenu normativnu neadekvatnost.

Razmotrimo sada drugi Hjumov argument protiv teorije društvenog ugovora, koji se zasniva na istoriji i delimično na iskustvu. Osnovna ideja u vezi sa ovom argumentom jeste da čak i ako se, u nedostatku boljeg objašnjenja, prizna pretpostavka o saglasnosti kao poreklu svih društava, sve istorijske činjenice koje su poznate, kao i iskustvo postojećih država, pokazuju da postoji diskontinuitet između ove prvobitne saglasnosti i toga na čemu počiva istinski autoritet vlasti. Zato se ovaj argument može nazvati argumentom istorijskog diskontinuiteta. Hjum ga formuliše na sledeći način:

Ali kaže se da je ugovor na kojem se zasniva vlada *prvobitni ugovor*, i da se, prema tome, može smatrati kako je previše star da bi bio poznat današnjoj generaciji. Ako se pod tim misli na dogovor na osnovu kojeg su se primitivni ljudi prvi put okupili i udružili svoje snage, mora se priznati da on jeste postojao; ali pošto je tako star i oslabljen hiljadama promena vladavina i vladara, ne može se smatrati da

sada ima bilo kakav autoritet. Ako bi trebalo da u tom smislu kažemo nešto, morali bismo potvrditi da je svaka pojedinačna vlada koja je zakonita i svom podaniku nameće dužnost vernosti na početku bila uspostavljena na saglasnosti i dobrovoljnom dogovoru. Ali pored toga što to pretpostavlja saglasnost predaka da obavežu svoje potomke, čak i do najdaljih pokolenja... pored toga, kažem, ono nema opravdanja u istoriji ili u iskustvu, ni u jednom vremenu ili zemlji sveta. (Hjum 2008: 23, 268)

Videli smo, da je jedina ideja u vezi sa teorijom društvenog ugovora sa kojom je Hjum spreman da se složi, to da su politička društva prvobitno formirana nekom vrstom saglasnosti.^[38] To

---

38 Pitanje je, međutim, da li ovo izražava pravo Hjumovo stanovište. Na nekim drugim mestima, Hjum iznosi sasvim suprotne tvrdnje o poreklu političkih društava. Na primer, u pasusu koji je dodat eseju „O prvobitnom ugovoru“, 1777. godine, Hjum kaže sledeće: „Ova saglasnost je ipak dugo vremena bila nepotpuna i nije mogla predstavljati osnovu za stalnu upravu. Poglavica, koji je svoj uticaj verovatno stekao tokom rata, vladao je više uz pomoć ubeđivanja nego naređenja, i ne bi se moglo reći da je dostigao neki stepen civilne vlasti sve dok nije mogao da upotrebi silu da bi suzbio tvrdoglave i neposlušne u svom društvu. Očigledno je da nije postojao nikakav dogovor ili sporazum o sveopštem potčinjavanju, a ta je zamisao daleko prevazilazila shvatanja divljaka: svaka primena vlasti vođe neizbežno je bila pojedinačna mera izazvana potrebama određenog slučaja: zbog očigledne koristi od njegovog posredovanja ono je svakim danom bivalo sve češće, a ta učestalost je postepeno stvorila naviku, i, ako hoćete, dobrovoljan, pa zato i nesiguran pristanak naroda.“ Navedeno prema: Hjum 2008: 23, 402. Slične stavove Hjum iznosi i u svom, poslednjem napisanom eseju, „O poreklu vlade“ (1777): „Počeci vlade mnogo su slučajniji i nesavršeniji. Verovatno je prvenstvo jednog čoveka nad mnoštvom ljudi prvi put uspostavljeno u ratnom stanju, u kojem je nadmoć hrabrosti i duha najvidljivija, a jedinstvo i sloga najpotrebniji, i u kojem se pogubniji uticaj nereda najsnažnije oseća. Produženo trajanje takvog stanja, što je uobičajeni slučaj među divljim plemenima, dovelo je do toga da ljudi oguglaju na potčinjavanje; a ako je njihov poglavar bio isto toliko pravičan koliko i razborit i hrabar, on je, čak i u miru, postajao arbitar u svim njihovim razmiricama i mogao je da postepeno, kombinujući silu i saglasnost, uspostavi svoju vlast. Zbog osetne koristi od njegovog uticaja postajao je omiljen barem kod miroljubivih i dobronamernih ljudi, a ako je njegov sin imao iste dobre osobine, njegova vlada je brzo napredovala ka zrelosti i savršenstvu; iako je i dalje ostajala nejaka sve dok dalja poboljšanja

Hjum izražava tvrdnjom da, „ako se pod tim misli na dogovor na osnovu kojeg su se primitivni ljudi prvi put okupili i udružili svoje snage, mora se priznati da on jeste postojao“. Međutim, Hjum tvrdi da čak i ako je takav prvobitni ugovor postojao, on ne može sada biti izvor političke obaveze. Da je to tako, pokazuju iskustvo i istorija. Hjum smatra da iako prvobitna saglasnost deluje kao razložna pretpostavka, o njoj nemamo nikakvog svedočanstva. S druge strane, postojeće svedočanstvo, bilo iskustveno, bilo istorijsko, pokazuje da države nisu formirane saglasnošću, pa samim tim, ona ne može ni da bude izvor političke obaveze. Drugim rečima, argument istorijskog diskontinuiteta ustanovljava da ne postoji kontinuitet između prvobitne saglasnosti kojom su formirana društva i političkih obaveza u sadašnjosti i ranijim istorijskim periodima za koje postoji svedočanstvo. Samim tim, ni prvobitna saglasnost ne može biti izvor političke obaveze, već njeno poreklo treba tražiti u iskustvu i istoriji.

Ipak, u vezi sa ovim Hjumovim argumentom moglo bi se uputiti nekoliko primedbi. Najpre, diskutabilno je da li je deo teorije sa kojim Hjum izražava svoje slaganje jedino na čemu počiva teorija društvenog ugovora. Tačno je da teoretičari društvenog ugovora govore o prvobitnoj saglasnosti kao osnovu formiranja političke zajednice. Međutim, Tomas Hobs je takođe tvrdio da je prirodno stanje pre svega jedno hipotetičko stanje koje najverovatnije nikad i nigde u formi u kojoj ga on predstavlja nije ni postojalo.^[39] To znači da i društveni ugovor, koji predstavlja izlazak iz ovog stanja,

---

nisu vladaru obezbedila prihod i omogućila mu da nagrađuje one koji su postali instrumenti njegove vlasti i da kažnjava tvrdoglave i neposlušne. Ali pre nego što je to vreme došlo, svaka upotreba njegovog uticaja morala je biti pojedinačna i zasnovana na specifičnim okolnostima određenog slučaja. Posle toga, potčinjavanje više nije predstavljalo pitanje izbora za većinu članova zajednice, i bilo je rigorozno iznuđivano vlašću vrhovnog vođe.“ Navedeno prema: Hjum 2008: 4, 96. Hakonsen smatra da objašnjenje za ova različita stanovišta u pogledu nastanka političkih društava leži u tome što je Hjum kasnije promenio gledište i odustao od svog ranijeg viđenja saglasnosti kao porekla političke vlasti. Videti: Haakonssen 2009: 355.

39 Videti: Hobz 1961: I, 13, 109.

treba pre svega shvatiti kao hipotetičku saglasnost. Kao što smo ranije istakli, u okviru teorije društvenog ugovora, razmatranje o osnovama i poreklu vlasti ne znači samo istraživanje nekakvog istorijskog porekla, već je, dobrim delom, normativnog karaktera. Videli smo, takođe, da Džon Lok nudi jedan istorijski prikaz nastanka političkog autoriteta na osnovu koga se može ustanoviti da, istorijski gledano, prvobitni ugovor nije istinsko poreklo političke vlasti. Najviše što se može tvrditi jeste da je postojala neka vrsta prećutne saglasnosti. Tezu sa kojom se Hjum slaže, nisu branili, isključivo u tom obliku, ni Hobs, ni Lok, u svojim verzijama teorije društvenog ugovora.

Drugi prigovor odnosi se na Hjumovu tvrdnju da teoretičari društvenog ugovora pretpostavljaju neku vrstu kontinuiteta političkih obaveza koji sledi iz prvobitnog sporazuma. Videli smo, da je primarni cilj argumenta istorijskog diskontinuiteta da ovu pretpostavku dovede u pitanje. Međutim, teoretičari društvenog ugovora uopšte ne tvrde da postoji takva vrsta istorijskog kontinuiteta. Ovo je očigledno u Lokovom slučaju. Džon Rols primećuje da, „Hjum, izgleda, čita Loka kao da kaže kako poslušnost vladi kakva *trenutno* postoji počiva na prvobitnoj saglasnosti, ili početnom ugovoru koji su sklopile neke generacije u prošlosti i da je ta saglasnost ono što nas sada obavezuje. Ali Lok, zapravo, to uopšte ne tvrdi“ (Rawls 2007: 170). Rols u prilog svoje interpretacije navodi odeljak 116 iz *Druge rasprave o vladi*, gde Lok eksplicitno kaže kako ugovori sklopljeni u sadašnjosti ne mogu biti obavezujući za decu i buduće generacije. Tako da, uprkos tome što se čini da je Hjumov argument istorijskog diskontinuiteta ubedljiv, nije izvesno da je njime Hjum uspeo da ostvari svoj pravi cilj, a to je kritika Lokove verzije društvenog ugovora.

Argumentom istorijskog diskontinuiteta samo se tvrdi da dostupno svedočanstvo ne potvrđuje stav da je saglasnost izvor nastanka društva i političke obaveze, ali se ne kaže šta je to što možemo zaključiti na osnovu tog svedočanstva. Hjumov treći

argument, koji se delimično zasniva na istoriji, a delimično na iskustvu, pokazuje upravo to. Evo šta Hjum kaže o tome šta nam dostupno iskustvo i istorijsko svedočanstvo pokazuju u vezi sa nastankom političke vlasti:

Skoro sve vlade koje danas postoje, ili o kojima postoji bilo kakav istorijski zapis, bile su prvobitno osnovane bilo uzurpacijom bilo osvajanjem, ili i jednim i drugim, bez ikakvog privida pravednog pristanka ili dobrovoljnog potčinjavanja naroda. Kada se vešt i smeo čovek stavi na čelo vojske ili stranke njemu često nije teško da, koristeći se ponekad nasiljem, a ponekad lažnim namerama, uspostavi svoju vlast nad narodom koji je sto puta brojniji od njegovih pristalica. On ne dopušta nikakvu otvorenu komunikaciju koja bi njegovim neprijateljima omogućila da sa sigurnošću utvrde svoju brojnost ili snagu, i ne daje im vreme da se udruže kako bi mu se suprotstavili. Iako čak i svi oni koji su bili instrumenti njegove uzurpacije mogu želeti njegovu propast, njihovo neznanje o namerama drugih održava njihovo strahopoštovanje, i predstavlja jedini razlog njihove bezbednosti. Ovakvim veštinama su uspostavljene mnoge vlade, i to je jedini prvobitni ugovor kojim one mogu da se pohvale. (Hjum 2008: 23, 268–269)

Iako je verovatno da su prvobitna društva nastala saglasnošću, o tome nema nikakvog svedočanstva. Hjum smatra da su sva društva o kojima postoji svedočanstvo nastala na osnovu sile i obmane, „bez ikakvog privida pravednog pristanka ili dobrovoljnog potčinjavanja naroda“. Dakle, suština Hjumovog argumenta je da ideja o prvobitnom ugovoru nema nikakvo istorijsko i iskustveno utemeljenje, a u meri u kojoj se konsultuju iskustvo i istorija ova ideja se pokazuje kao pogrešna. U prethodnom odlomku, Hjum iznosi određeno gledište o prirodi vlasti koje ima svoju trajnu

relevantnost za političke nauke. On, naime, na uspostavljanje vlasti gleda kao na problem koordinacije. Do svake vlasti se, po njegovom viđenju, dolazi nekom vrstom nasilja (uzurpacijom ili osvajanjem). Međutim, bitan faktor stabilizacije vlasti leži u uskraćivanju komunikacije, a samim tim i mogućnosti koordinacije među podanicima. U nemogućnosti da međusobno koordiniraju svoje postupke, oni upravo datog vladara vide kao jedinu fokalnu tačku oko koje je moguće uspostaviti bilo kakvu vrstu koordinacije. U tome leži smisao Hjumove, pomalo ironične, tvrdnje da je upravo to „jedini prvobitni ugovor“. Ako, dakle, bilo kakva saglasnost postoji, ona nije ništa drugo do koordinacija postupaka kojim se priznaje data vlast. Hjumov uvid je utoliko značajniji, što on tvrdi da je ovakva koordinacija moguća čak i u situaciji kada bi svi podanici bili protiv takve vlasti. Oni jedino ne bi bili u situaciji da svoje postupke na takav način koordiniraju kako bi joj se suprotstavili. I u tome, kako Hjum tvrdi, najčešće počiva poreklo političke vlasti.

Međutim, uprkos tome što je reč o važnim uvidima, pitanje je koliko ovaj argument koji delimično počiva na rešenju za problem koordinacije zaista pogađa teoriju društvenog ugovora. Naime, ne bi se moglo reći da teoretičari društvenog ugovora nisu bili svesni problema koordinacije koji se javlja prilikom sklapanja prvobitnog ugovora. Njihov odgovor na Hjumov stav bi se verovatno sastojao u tome da rešenje koje on predlaže nije dovoljno stabilno. Hobs je, na primer, smatrao da je uspostavljanje određene vrste koordinacije među ljudima, posebno ukoliko se preduzima u cilju odbrane, moguće u prirodnom stanju. Načelno gledano, postojala bi koordinacija postupaka tako da se prizna vođstvo određenog vojskovođe. Ali Hobs smatra da ovo ne može biti čvrsta osnova za uspostavljanje državne vlasti jer, s obzirom na okolnosti koje vladaju u prirodnom stanju, nijedan vojskovođa ne može biti siguran da će trajno zadržati svoju vojsku i održati njenu pokornost. Upravo zato što ovakav vid koordinacije nestabilan, Hobs je smatrao da je neophodno nekakvo institucionalno rešenje

na kome bi počivala državna vlast.^[40] I upravo to je smisao ideje o sklapanju društvenog ugovora. Slično je i u Lokovoj političkoj teoriji, gde se već u prirodnom stanju mogu uspostaviti različiti oblici koordinacije postupaka, na primer, u pogledu kažnjavanja, ali koji sami po sebi nisu stabilni, tako da se institucionalizovana forma kažnjavanja pokazuje kao znatno poželjnije rešenje.^[41] Lok je, takođe, smatrao da su ograničenja ovakvih oblika koordinacije glavni razlozi za postojanje političke zajednice i sklapanje društvenog ugovora.

Možemo da zaključimo, da uprkos značaju Hjumovog uvida o rešenju problema koordinacije prilikom formiranja političke vlasti, to nije sasvim adekvatan argument protiv teorije društvenog ugovora. Ovim argumentom se ništa ne kaže o tome u čemu je problem sa institucionalnim mehanizmom društvenog ugovora za uspostavljanje vlasti kao mogućim rešenjem za problem koordinacije. Uprkos tome, najveći značaj prethodno razmatranog argumenta leži u tvrdnji da istorija i iskustvo pokazuju da su nasilje i obmana, a ne saglasnost i društveni ugovor, istinsko poreklo i osnov svake vlasti. Upravo ovaj stav političkog realizma jeste ono što se smatra jednim od najznačajnijih Hjumovih doprinosa političkoj teoriji. Upravo on je doprineo da, barem u Engleskoj, ideja o društvenom ugovoru bude u velikoj meri napuštena.

Četvrti Hjumov argument oslanja se na prethodni. Hjum kaže kako nam iskustvo i istorija pokazuju da male države prerastaju u imperije sa daleko većim teritorijama, ta se neke druge države raspadaju na manje teritorijalne celine. A iskustvo i istorija takođe pokazuju da se ove promene ne zasnivaju na bilo kakvoj saglasnosti. Hjum ističe svoju poentu sledećim retoričkim pitanjima: „Može li se u svim ovim događanjima otkriti išta drugo osim sile i nasilja? Gde je taj međusobni dogovor, ili dobrovoljno udruživanje, o kojem se toliko govori?“ (Hjum 2008: 23, 269). Vidimo, da kao u

---

40 Videti: Hobs 2006b: V, 4, 93.

41 Videti: Locke 1978: II, 9, 126–127, 72–73.

prethodnom slučaju, Hjum smatra kako se ovi procesi uglavnom zasnivaju na sili i nasilju, a ne na bilo kakvoj saglasnosti. Navedena četiri argumenta predstavljaju osnovu Hjumove kritike teorije društvenog ugovora, posebno u vezi sa idejom da se politička vlast i političke obaveze zasnivaju na prvobitnoj saglasnosti.

Sada prelazimo na grupu argumenata koji se direktno odnose na većinsko odlučivanje. Videli smo u prethodnim poglavljima, u čemu se, po Hobsu i Loku, sastoji značaj veze između saglasnosti i većinskog odlučivanja. Hjumova kritika prati ovaj tok argumentacije time što neposredno nakon razmatranja ideje saglasnosti prelazi na razmatranje većinskog odlučivanja. Nakon argumenata kojima Hjum generalno kritikuje ideju o saglasnosti kao osnovu i pravom poreklu političke vlasti, on iznosi argumente protiv ideje o saglasnosti naroda koja je izražena većinskim odlučivanjem. Moglo bi se reći, da ovi argumenti pokazuju da Hjum nije bio pobornik demokratije. Međutim, kao i ranije, on ističe da je glavni predmet njegove kritike mogućnost da proces većinskog odlučivanja na adekvatan način generiše političke obaveze. Drugim rečima, glavni predmet njegove kritike jeste autoritet demokratije. Ovo je očigledno iz još jednog njegovog retoričkog pitanja: „imaju li ovi nesređeni, i pri tom retki, izbori toliko veliki autoritet da predstavljaju jedinu zakonsku osnovu svake vlade i podaničke vernosti?“ (Hjum 2008: 23, 269). Do sada smo videli, zašto Hjum smatra da saglasnost nije osnov političke obaveze. Argumenti koji slede, imaju za cilj da pokažu zašto ni pozivanje na većinsko odlučivanje nije od pomoći u tom kontekstu.

Hjum svoje razmatranje većinskog odlučivanja započinje pitanjem da li se nešto bitno menja na stvari, ako pretpostavimo da je umesto silom, vlast uspostavljena putem izbora. Evo šta je njegov odgovor:

Ali tamo gde se nije umešala sila i gde dolazi do izbora, šta u stvari predstavljaju ti mnogo hvaljeni izbori? Tu se

radi ili o grupi nekoliko velikih ljudi koji odlučuju za sve i ne dopuštaju nikakvo suprotstavljanje: ili o gnevnom mnoštvu koje sledi buntovnog kolovođu – čoveka koji je poznat možda samo desetini njih i svoj uspon duguje samo sopstvenoj drskosti, ili trenutnom hiru svojih sledbenika... U stvarnosti nema strašnijeg događaja od potpunog raspada vlasti koja daje slobodu mnoštvu i dovodi do toga da odluka ili izbor novog poretka zavisi od jednog broja ljudi koji se približava ukupnom broju stanovnika: jer tu se nikada ne radi o celokupnom stanovništvu. U takvoj situaciji, svaki mudar čovek želi da na čelu moćne i poslušne vojske vidi vojskovođu koji može brzo da osvoji pobeđu i da narodu dâ gospodara koga je on sam nesposoban da izabere. Činjenice i stvarnost tako malo odgovaraju pomenutim filozofskim predstavama. (Hjum 2008: 23, 269–270)

Iz Hjumovog završnog stava da „činjenice i stvarnost tako malo odgovaraju filozofskim predstavama“, jasno je da se on prilikom kritike većinskog odlučivanja pridržava istog metoda kao i ranije, dakle, pozivanja na iskustvo i istoriju. Izgleda da prvi deo Hjumovog odgovora na postavljeno pitanje sugerise sledeće. Držeći se činjenica, vidimo da demokratija i većinsko odlučivanje za rezultat imaju ili neku vrstu elitizma, ili neku vrstu populizma. Dakle, rezultat izbora je uglavnom da se sva vlast daje u ruke nekoj eliti, te da njeni pripadnici „odlučuju za sve i ne dopuštaju nikakvo suprotstavljanje“.^[42] Samim tim, ni za odluke ove elite se ne može reći da izražavaju saglasnost naroda. Međutim, ni populizam, izražen stavom o „gnevnom mnoštvu koje sledi buntovnog kolovođu“, po

---

42 Ovim svojim stavom, Hjum je zapravo preteča savremenog realističkog stanovišta o demokratiji kao vladavini elita, odnosno vladavini političara. Šumpeter tako tvrdi da, „demokratija ne znači i ne može značiti da narod uistinu vlada u bilo kom očiglednom smislu termina 'narod' i 'vladati'. Demokratija znači samo da narod ima mogućnost da prihvati ili odbaci ljude koji njime treba da vladaju... Ovaj aspekt može biti izražen time što bi se reklo da je demokratija vladavina političara.“ Navedeno prema: Schumpeter 1976: 284–285.

Hjumovom mišljenju, jednako ne vodi uspostavljanju nekakve narodne volje. Naprotiv, Hjum u drugom delu svog odgovora kaže da „nema strašnijeg događaja“ od toga da u nedostatku bilo kakve vlasti mnoštvo odlučuje većinskim putem. On smatra da je mnoštvo ljudi suštinski nesposobno za takav jedan zadatak, te da se i vlast koju bi neki vojskovođa uspostavio silom čini kao znatno prihvatljivije rešenje. Treba primetiti da je Hjumovo pominjanja „raspada vlasti“ zapravo referenca na Lokovo učenje. Prisetićemo se, da je Lok tvrdio kako je pravo na otpor opravdano jedino u situaciji kada dođe do raspada vlade. Hjumova kritika sastoji se u tome što tvrdi da vlast koja se nalazi u rukama naroda, koji u nedostatku bilo kog drugog autoriteta odlučuje većinskim glasanjem, zapravo predstavlja sliku potpunog raspada vlasti. Tako da se može reći, da je Hjumov argument kojim pokazuje pogrešnost populističkog stanovišta ujedno i početak njegove kritike prava na otpor, kakvim ga vidi Lok. Prethodni Hjumov argument mogao bi se sumirati tako što bi se reklo da je problem u vezi sa saglasnošću naroda izražene većinskim odlučivanjem u sledećem: ona se u krajnjoj liniji pokazuje kao vlast neke izabrane elite, koja donosi odluke nezavisno od volje naroda, ili kao nekontrolisani populizam, koji umesto uspostavljanja volje naroda, vodi ka potpunom raspadu vlasti.

Hjum svoju kritiku demokratskog načina odlučivanja nastavlja oslanjajući se na neke konkretne primere iz dalje i bliže prošlosti. Za manjkavosti demokratije, koje je već istakao, smatra da su bile karakteristične i za atinsku demokratiju za koju kaže da je bila „najveća demokratija“ u istoriji. Međutim, primer atinske demokratije pokazuje da se ovaj oblik vlasti uprkos pozivanju na vlast većine zapravo svodi na vlast manjine onih koji su imali status slobodnih građana, te da narodne skupštine umesto uobičajene slike o uljudnoj raspravi, pre nude prizor „neobuzdanosti i nereda“. Evo šta Hjum kaže o atinskoj demokratiji:

ATINSKA republika je, mislim, bila najveća demokratija o kojoj smo čitali u istoriji: ipak, ako oduzmemo žene, robove, i strance, videćemo da ovo uređenje nije prvobitno napravio, i da nijedan zakon nikad nije izglasao, ni deseti deo onih koji su bili obavezni da ga poštuju: da i ne pominjemo ostrva i strane teritorije na koje su ATINJANI polagali pravo kao osvajači. Kao što nam je dobro poznato, na narodnim skupštinama u tom gradu uvek je bilo puno neobuzdanosti i nereda, bez obzira na institucije i zakone kojima su regulisane: koliko bi još neobuzdanije morale biti one koje ne predstavljaju deo utvrđenog poretka, i koje se sastaju u metežu posle raspada stare vlade da bi stvorile novu? Koliko je iluzorno govoriti o izboru u takvim okolnostima? (Hjum 2008: 23, 270)

Ovaj istorijski primer „najveće demokratije“, po Hjumu, dodatno potkrepljuje njegovu tezu da se demokratija zapravo svodi na vladavinu neke manje grupe ljudi. S obzirom da su u atinskoj demokratiji žene, stranci i robovi bili isključeni iz političkog života (Hjum tu dodaje i strane teritorije koje su bile pod jurisdikcijom Atine), pokazuje se da je ključne političke odluke zapravo donosila manjina ljudi. Kako Hjum primećuje, nijedan zakon koji je obavezujući za sve, zapravo, nije donelo više od jedne desetine građana. Ovo u velikoj meri dovodi u pitanje sliku o atinskoj demokratiji kao vladavini naroda. S druge strane, Hjum ističe da ni narodne skupštine nisu uvek bile mesto civilizovane rasprave kao što to prikazuju idealizovane verzije atinske demokratije. Međutim, poenta ovog stava nije toliko da se istakne jedna činjenica u vezi sa atinskom demokratijom, koliko da se na njenim osnovama dalje razvije argument protiv lokovske verzije prava na otpor. Hjumov argument je sledeći. Ako je čak i narodnoj skupštini u doba atinske demokratije bilo „neobuzdanosti i nereda“, šta se tek može očekivati u situaciji u kojoj narod treba da odluči u

nedostatku bilo kakvih institucija. Hjum smatra da je sprovođenje bilo kakvog većinskog procesa odlučivanja u takvim uslovima zapravo nemoguće. Time se ujedno kritikuje Lokov stav da je za uspostavljanje vlasti neophodna saglasnost naroda koja se izražava većinskim glasanjem, ali i stav da u situaciji raspada vlade narod ima pravo da uzme vlast u svoje ruke i ponovo uspostavi zakonodavnu vlast. Kao što smo imali prilike da vidimo, Hjum obe ove zamisli smatra iluzornim.

Drugi primer koji Hjum navodi odnosi se na Slavnu revoluciju u Engleskoj iz 1688. godine. Hjum smatra da ovaj primer iz novije istorije takođe pokazuje kako je odluku koja je bila obavezujuća za sve građane zapravo donela jedna manjina, tj. većina onih koji su odlučivali na parlamentarnoj konvenciji 1689. godine, a ne čitav narod. S obzirom da se po nekim interpretacijama, Lokovo političko učenje može shvatiti kao filozofsko opravdanje Slavne revolucije, Hjumovo pozivanje na istorijske činjenice bi utoliko bilo razornije po Lokovo viđenje o pravu na otpor i uspostavljanje nove vlasti, koje se zasniva na saglasnosti naroda izraženoj kroz većinsko odlučivanje. Hjumova poenta je da je ovo „filozofsko poreklo vlade“ u potpunosti suprotnosti sa činjenicama:

Ne dozvolimo da nas poredak uspostavljen posle *revolucije* prevari ili navede da se toliko zanesemo filozofskim poreklom vlade da počnemo da zamišljamo kako su sve druge čudovišne i nepravilne. Čak i taj događaj nije ni blizu odgovarao ovim prefinjenim idejama. Tada se jedina promena odnosila na nasleđivanje, i to samo u kraljevskom delu vlasti: a pri tom je većina od samo sedamsto glasova donela odluku o promeni koja se ticala skoro deset miliona. Ne sumnjam u to da se većina od tih deset miliona odista spremno pomirila sa tom odlukom: ali, da li su ljudi u tome imali ikakvog izbora? Zar se nije s pravom pretpostavljalo da je ta stvar od tog trenutka rešena i da će svaki čovek koji

odbije da se potčini novom vladaru biti kažnjen? Kako bi drugačije to pitanje ikada moglo biti rešeno ili okončano? (Hjum 2008: 23, 270)

Iz Hjumove tvrdnje da je „većina od samo sedamsto glasova donela odluku o promeni koja se ticala skoro deset miliona“, očigledno je da ovaj primer predstavlja još jednu potvrdu da se umesto saglasnosti naroda, obično radi o odlučivanju neke manje grupe ljudi. Međutim, u nastavku, Hjum iznosi ono što čini suštinu njegove kritike saglasnosti naroda i većinskog odlučivanja. Činjenica da narod nije imao prilike da sam učestvuje u glasanju ne znači da ne postoje razlozi za političke obaveze. Iskustvo pokazuje da je „ta stvar od tog trenutka rešena“, što stvara određene političke obaveze. I to je tako bez obzira što narod sam nije doneo odluku. Hjum je time, zapravo, pokazao da saglasnost naroda izražena većinskim glasanjem, takođe, barem koliko dostupno iskustvo njegovog vremena i prethodna istorija pokazuju, ne predstavlja osnov političke obaveze.

On takođe smatra da nam razum, istorija i iskustvo potvrđuju da saglasnost naroda ne može imati nikakvu ulogu prilikom uspostavljanja nove vlasti. Hjum kaže da, „razum, istorija i iskustvo... pokazuju da su sva politička društva imala manje ispravno i pravilno poreklo, i da bi, kada bismo izabrali period vremena u kojem je o saglasnosti naroda vođeno najmanje računa u javnim poslovima, to bilo upravo u vreme uspostavljanja nove vlasti“ (Hjum 2008: 23, 271). Hjum dalje primećuje da se, „u ustaljenom poretku sklonosti naroda često se uzimaju u obzir, ali u vihoru revolucija, osvajanja i društvenih potresa sporovi se obično rešavaju vojnom snagom i političkom veštinom“ (Hjum 2008: 23, 271). Time je, na neki način, sumiran Hjumov argument protiv lokovski shvaćenog prava na otpor i uspostavljanja nove vlasti putem saglasnosti naroda izražene većinskim glasanjem. Razum, istorija i iskustvo pokazuju da u meri u kojoj se uspostavlja

nova vlast, to počiva na sili i političkoj veštini, a ne na saglasnosti naroda, dok je u meri u kojoj, u nedostatku vlasti, mnoštvo treba da odlučuje, umesto saglasnosti naroda, rezultat potpuni raspad vlasti. Upravo zbog toga, ideje o saglasnosti naroda izražene većinskim glasanjem i o pravu na otpor, barem onakve kakvim ih Lok vidi, treba da budu odbačene.

Hjum sumira svoju kritiku ideje o saglasnosti naroda, kao i ranije, pozivanjem na prevaru i nasilje kao osnove ustanovljavanja političke vlasti:

Uzalud je govoriti da na početku vlade jesu, ili bi trebalo da budu, zasnovane na saglasnosti naroda, u meri u kojoj to dopuštaju potrebe ljudskih poslova. To se u potpunosti slaže sa mojom tvrdnjom. A ja tvrdim da ljudski poslovi nikada neće dopustiti ovakvu saglasnost, a retko i njen privid, i da su osvajanje i uzurpacija, ili prosto rečeno, sila koja razbija stare vlade, poreklo skoro svih novih koje su ikada uspostavljene na svetu. Pri tom je u malobrojnim slučajevima, kada se činilo da je postignuta saglasnost, ona obično bila toliko nepravilna, ograničena i pomešana s prevarom i nasiljem da ne može imati nikakav veći autoritet.

Nije mi namera da saglasnost naroda isključim kao pravednu osnovu vlade tamo gde je do nje došlo. Ona je sigurno najbolja i najsvetija od svih osnova. Ja samo tvrdim da je teško naći je u bilo kom stepenu, a praktično nikad u punoj meri, i da se zato moraju prihvatiti i neke druge osnove vlasti. (Hjum 2008: 23, 271)

Iskustvo i istorija, po Hjumu, pokazuju da saglasnost naroda nije osnova vlasti. Isto tako, istorija i iskustvo pokazuju da postoje neke druge osnove vlasti. One pokazuju da osnov svake vlasti leži u prevari i nasilju. Otud može delovati začuđujuće kada Hjum,

nakon čitave svoje kritike kaže da je saglasnost naroda, „najbolja i najsvetija od svih osnova“ vlasti. Ali u kom smislu se može shvatiti ova tvrdnja ako je Hjum prethodno demonstrirao da, deskriptivno gledano, nema mesta za govor o saglasnosti naroda kao osnovu vlasti. Uzimajući u obzir da Hjum govori o saglasnosti naroda „kao pravednoj osnovi vlade“, za koju kaže „da je teško naći je u bilo kom stepenu, a praktično nikad u punoj meri“, sva je prilika da se jedini smisao ove tvrdnje odnosi na njenu normativnu dimenziju. Hjum je, međutim, propustio da objasni ne samo koji su normativni nedostaci teorije društvenog ugovora, već i na kom normativnom stanovištu zasniva svoju tvrdnju o saglasnosti naroda kao „najboljoj i najsvetijoj“ od svih osnova vlasti.

Imajući u vidu, da je dobar deo Hjumove kritike ideje o saglasnosti naroda usmeren na osporavanje lokovski shvaćene ideje o pravu na otpor, takođe može delovati iznenađujuće da on smatra kako je ovakvo jedno pravo, načelno gledano, sasvim prihvatljivo. U ogledu „O pasivnoj poslušnosti“ (1748), Hjum ističe da je „pravilo *Salus populi suprema Lex*, sigurnost naroda je vrhovni zakon“, nešto što je „blisko osećanjima ljudi svih vremena“ (Hjum 2008: 24, 282). On navodi sledeći primer kako bi to ilustrovao. Kada se čita o istorijskim prikazima pobuna protiv tirana, Nerona, na primer, prirodno je da ljudi saosećaju sa onima koji su ih pokrenuli i žele da takvi poduhvati uspeju. U čemu je onda, po Hjumu, glavni problem u vezi sa pravom na otpor. Na početku ovog poglavlja smo istakli, da Hjum pravi razliku između kritike principa određenih spekulativnih sistema u politici i kritike koja se odnosi na njihove posledice. Hjum smatra da glavni problem u vezi sa pravom na otpor leži u posledicama koje ono proizvodi. On tvrdi da, „pored nesreća građanskog rata, koji obično prati pobunu, sigurno je da tamo gde se u narodu javlja raspoloženje za revolt, ono predstavlja jedan od osnovnih razloga za tiraniju vladara i primorava ih da preduzimaju mnoge žestoke mere za kojima nikada ne bi posegnuli da su svi bili skloni potčinjavanju i poslušnosti. Tako *tiranicid*, ili

ubistvo tirana, koje dopuštaju antička pravila, umesto da despote i uzurpatore drži u strahu samo ih čini deset puta surovijim i nepopustljivijim“ (Hjum 2008: 24, 283). Hjumov stav je, dakle, da je nenameravana posledica prava na otpor kojim se želi sprečiti tiranija, zapravo podsticanje još veće tiranije. Drugim rečima, ako nema učenja koje podstiču na pobunu, niti takvog raspoloženja naroda, nema ni razloga da vladari preduzimaju tiranske mere. Ma koliko se ovaj Hjumov uvid činio ubedljivim, iz njega, ipak, sledi da nikakvo pravo na otpor ne može biti opravdano. Videli smo već da Hjum ne zastupa takvo gledište. Ipak, ovakvi uvidi, smatra Hjum, doprinose da u pogledu prava na otpor treba imati krajnje umeren i oprezan stav. On svoj stav izražava sledećim rečima:

Pošto je, prema tome, otpor dozvoljen u izuzetnim i hitnim slučajevima, naši dobri mislioci mogu samo da se pozabave pitanjem stepena nužde koji opravdava otpor koji onda postaje zakonit i vredan hvale. Moram priznati da ću u tome uvek naginjati na stranu onih koji najjače utvrđuju obavezu odanosti i smatraju da je njeno kršenje poslednja mera u beznadežnim situacijama, kada društvu preta najveća opasnost od nasilja i tiranije. (Hjum 2008: 24, 282–283)

Ne bi se, međutim, moglo reći da se Hjumovo gledište u tom pogledu značajno razlikuje od Lokovog. Lok je takođe smatrao da je pravo na otpor nešto što se koristi samo u krajnjoj instanci, kada je očigledno da ništa drugo nije moguće učiniti kako bi se oduprlo tiraniji. Hjumovo stanovište se razlikuje utoliko što je naglasio posledice ideje o pravu na otpor. Za razliku od Loka, on smatra da je ova ideja, „uopšte veoma opasna i razorna po građansko društvo“ (Hjum 2008: 24, 283). Ako je to tako, Hjum smatra da prioritet treba da ima podsticanje poslušnosti. On kaže da, „pošto je poslušnost naša dužnost u zajedničkom životu društva, moramo imati u vidu

to da se prvenstveno ona mora usaditi u ljudsku svest“ (Hjum 2008: 24, 283). Iako je, dakle, Hjum bio sklon da u krajnjem slučaju dopusti pravo na otpor, suštinu njegovog stanovišta ipak čini neka vrsta konzervativnog stava koji primat daje dužnosti poslušnosti. Zato se sada okrećemo pitanju na koji način je Hjum gledao na prirodu i značaj političke obaveze.

2. Osnovama autoriteta i poslušnosti: Saglasnost koja se zasniva na interesu

Hjum je smatrao da je svojom argumentima protiv teorije društvenog ugovora pokazao da nikakav sporazum, niti većinsko odlučivanje, ne mogu biti osnov političke vlasti, niti izvor političkih obaveza. On ovu kritiku sumira rečima da, „ako je iko doskora i mogao zamišljati da se vlada zasniva na ugovoru, sigurno je da ona, u principu, nema takve temelje“ (Hjum 2008: 23, 281). Međutim, Hjum je takođe smatrao da je pored negativnog cilja koji podrazumeva kritiku osnovnih principa teorije društvenog ugovora, neophodno ponuditi i alternativno stanovište o prirodi političke vlasti i političke obaveze. Tek kada imamo adekvatno stanovište o prirodi političkog autoriteta, postaje u potpunosti jasno zašto je teorija društvenog ugovora pogrešna. Shodno tome, Hjumova kritika teorije društvenog ugovora se, uslovno rečeno, sastoji iz dva dela. Prvi deo podrazumeva argumente kojima se kritikuju ideje saglasnosti i većinskog odlučivanja, kao osnove političke vlasti i političkih obaveza. U okviru prvog dela, takođe se kritikuje lokovsko shvatanje prava na otpor koje se izvodi iz ideja saglasnosti i većinskog glasanja. Drugi deo Hjumove kritike podrazumeva formulisanje pozitivnog stanovišta o prirodi političke vlasti i političke obaveze. Prvim delom Hjumove kritike bavili smo se u prethodnom odeljku, dok ćemo u ovome videti

na čemu se zasniva Hjumovo alternativno stanovište o prirodi političke obaveze.

Jedan od važnih aspekata teorije društvenog ugovora jeste voluntaristički izvor političke obaveze. Ideja da političke obaveze proizlaze iz dobrovoljnog pristanka podrazumeva da ljudi ne mogu imati obaveze koje ne proizlaze iz njihovog ličnog izbora. Ideje sporazuma i saglasnosti sugerišu da političke obaveze nisu spolja nametnute, već predstavljaju neku vrstu samoobavezivanja. Hjum je svojom prethodnom kritikom teorije društvenog ugovora osporio ovakvu osnovu političke obaveze. Ali onda se javlja problem kako shvatiti političke obaveze koje se ne bi zasnivale na individualnom izboru. Hjum smatra da je moguće dati objašnjenje političke obaveze koje ne počiva na individualnom izboru, pa time i sveopštoj saglasnosti po modelu prvobitnog ugovora. Evo kako on objašnjava nastanak političke vlasti i osnovu političke obaveze:

Kada je vlast na bilo koji način uspostavljena, ljudi su njom obično nezadovoljni i ukazuju joj poslušnost više iz straha i potrebe nego zbog neke predstave o vernosti ili moralnoj obavezi. Vladar je oprezan i sumnjičav i mora budno da pazi na svaki početak ili pojavu pobune. Vreme postepeno uklanja sve ove teškoće i ljudi se navikavaju da kao svoje zakonite i domaće vladare vide onu porodicu čije su članove na početku smatrali uzurpatorima i stranim osvajačima. Oni osnovu za takvo mišljenje ne mogu da nađu ni u kakvoj predstavi o dobrovoljnoj saglasnosti ili obećanju, koji, kao što znaju, u ovom slučaju nisu bili ni očekivani, ni traženi. Prvobitni poredak je uspostavljen uz pomoć nasilja, a oni su mu se potčinili iz potrebe. Naredna uprava se takođe održavala uz pomoć sile, a ljudi su je prihvatili, ne po izboru, već iz obaveze. Oni ne smatraju da njihova saglasnost daje vladaru pravo na krunu; ali se dobrovoljno saglašavaju jer veruju da je on dugim posedovanjem to

pravo stekao, nezavisno od njihovog izbora ili sklonosti.
(Hjum 2008: 23, 272)

Vidimo da Hjum, kao i ranije, tvrdi kako je izvor svake vlasti neka vrsta nasilja. On kaže da politička vlast prvobitno nastaje nasiljem, a da se svi vladari nadalje takođe održavaju uz pomoć sile. Podanici su svesni da bilo kakva njihova saglasnost, niti obećanje „nisu bili ni očekivani, ni traženi“. To znači da ni izvor političke obaveze ne mogu biti saglasnost i uzajamna razmena obećanja. Ako je to tako, onda politička obaveza ne može počivati na voluntarističkim osnovama. Hjum sasvim eksplicitno kaže da ljudi vlast prihvataju „ne po izboru, već iz obaveze“ i da se pravo na vlast stiže „nezavisno od njihovog izbora ili sklonosti“. Ako se politička obaveza ne zasniva na voluntarističkim osnovama, šta je njen izvor? Hjum smatra da se ljudi prvobitno pokoravaju vlasti iz straha i potrebe. Međutim, ni strah, ni potreba, nisu izvori političke obaveze. Oni imaju inicijalnu ulogu samo prilikom uspostavljanja vlasti. Po Hjumu, za generisanje političkih obaveza odlučujući je faktor vremena. Na vlast koja se najpre prihvata iz straha, ljudi se vremenom navikavaju. I upravo ova navika ili običaj jeste osnova političkih obaveza.^[43] Samim tim, i pravo na vlast proizlazi iz, kako Hjum kaže, „dugog posedovanja“, a ne iz saglasnosti naroda. Međutim, vidimo da Hjum kaže kako se i ovde radi o nekoj vrsti dobrovoljne saglasnosti, koja ipak ne počiva na voluntarističkim osnovama. Ali o kakvoj saglasnosti je onda reč?

Da bi videli kakvu vrstu saglasnosti Hjum ima u vidu, neophodno je poći od pojmovne distinkcije, koju on pravi, između moralnih dužnosti koje se zasnivaju na prirodnim nagonima i moralnih dužnosti koje se zasnivaju na društvenim potrebama.^[44]

---

43 U eseju „O poreklu vlade“, Hjum kaže da, „navika brzo učvršćuje ono što su drugi principi ljudske prirode nedovoljno utvrdili, a ljudi jednom naviknuti na poslušnost neće nikada pomisliti da skrenu s puta kojim su oni i njihovi preci uvek išli i za koji su vezani brojnim snažnim i vidljivim razlozima“ (Hjum 2008: 4, 95).

44 Za ovu razliku videti: Hjum 2008: 23, 275.

Primer moralne obaveze koja se zasniva na prirodnim nagonima, bila bi ona vrsta obaveze koju roditelj ima prema svome detetu, a koja se zapravo zasniva na osećanju ljubavi prema detetu. Ove obaveze se zasnivaju na prirodnim nagonima u smislu da njihovo važenje ne proizlazi iz razmišljanja o bilo kakvoj individualnoj ili društvenoj koristi. U onoj meri u kojoj njihovo praktikovanje zaista proizvodi korisne društvene posledice, one se smatraju predmetom moralnog odobravanja. Sasvim različito, po Hjumovom shvatanju, stoje stvari sa moralnim obavezama koje se zasnivaju na društvenim potrebama. Ove obaveze proizlaze iz ljudske refleksivne prirode, koja im omogućava da razmišljanjem uvide koji postupci su štetni a koji korisni za društvo. Primeri ovakvih obaveza su dužnost pravde, koja se prevashodno odnosi na poštovanje svojine i dužnost ispunjavanja datih obećanja, što Hjum naziva dužnošću vernosti. On smatra da ljudi uz pomoć refleksije mogu da uvide kako nije moguće održanje društva ukoliko se ovakve dužnosti ne bi poštovala, te da ova sposobnost višeg reda može doprineti da obuzdaju svoje nagone i sklonosti koji su štetni po život u društvu. On smatra da je dužnost odanosti, poput dužnosti pravde i vernosti, takođe moralna dužnost koja se zasniva na društvenim potrebama:

U pogledu političke ili građanske dužnosti *odanosti* slučaj je potpuno isti kao i kod prirodne dužnosti pravde i vernosti. Naši osnovni nagoni navode nas da se ili prepustimo neograničenoj slobodi ili da pokušamo da uspostavimo vlast nad drugima; i samo nas razmišljanje navodi na to da tako snažna osećanja žrtvujemo interesima mira i javnog reda. Malo iskustva i posmatranja dovoljno je da nas nauči da je društvo apsolutno nemoguće održati bez autoriteta upravljača, i da će oni brzo biti prezreni ako im se ne bude ukazivala potpuna poslušnost. Opažanje ovih opštih i očiglednih interesa jeste izvor celokupne podaničke odanosti i one moralne obaveze koju joj pridajemo. (Hjum

2008: 23, 276)

Sada smo u prilici da vidimo, na čemu se, po Hjumovom stanovištu, zasniva politička obaveza ili dužnost odanosti. Ova obaveza takođe spada među moralne obaveze koje proizlaze iz društvene potrebe. Hjum smatra da ljudska refleksivna priroda postavlja ograničenja ljudima u pogledu njihovih prirodnih nagona za neograničenom slobodom ili želje da se nameće sopstveni autoritet drugima. Uz pomoć refleksije, ljudi mogu da uvide kako ovi nagoni zapravo vode ka raspadu društva. A ova razmišljanja višeg reda ujedno stvaraju obaveze koje ove nagone i želje podređuju „interesima mira i javnog reda“. Hjum smatra da ljudi lako mogu da uvide (na osnovu iskustva i posmatranja) kako je politička vlast nužna radi održanja društva. Ali politička vlast ne bi imala nikakvog smisla ukoliko je ljudi ne bi poštovali. Tako se razmišljanjem uviđa ne samo da je politička vlast nužna kako bi se društvo održalo, već i da je nužna politička obaveza ili dužnost odanosti, kako bi vlast funkciju očuvanja mira i javnog reda mogla uspešno da obavi. Dakle, izvor političke obaveze leži u opštem interesu da se poštuje vlast koja garantuje mir i bezbednost.^[45] Ili

---

45 Hjum, međutim, nigde ne objašnjava odnos između opšteg interesa i ličnog interesa. U *Raspravi o ljudskoj prirodi*, on najpre ističe značaj ličnog interesa, kao vremenski gledano, prve pobude za političke obaveze, tvrdeći da „premda objekt naših građanskih dužnosti jeste sprovođenje naših prirodnih dužnosti, ipak *prva* pobuda izuma... nije ništa drugo do lični interes“ (Hjum 1983: III, 2, 8, 461). Ipak, iako Hjum ovde govori o ličnom interesu kao izvoru političke obaveze, on kasnije u *Raspravi* kao izvor političke obaveze navodi opšti interes. Hjum postavlja sledeće retoričko pitanje u vezi sa poreklom političke obaveze: „Ako osećanje javnog interesa ne bi bilo prvobitna pobuda za poslušnost, rado bih upitao: koji drugi princip postoji u ljudskoj prirodi, kadar da nadvlada prirodno ljudsko vlastoljublje i da prisili ljude na takvu pokornost?“ (Hjum 1983: III, 2, 9, 469). Nije, ipak, jasno na koji način i lični interes i opšti interes mogu biti prva pobuda političkih obaveza, osim ukoliko se opšti interes ne svodi na lični interes, ili shvata kao zbir ličnih interesa. Ipak, sam Hjum nigde detaljnije ne razjašnjava prirodu veze između ove dve vrste interesa. U eseju „O prvobitnom ugovoru“, Hjum uopšte više ne pominje lični interes, već isključivo govori o opštem interesu. Mogući razlozi za to leže u tome što je Hjum, ubrzo nakon pisanja *Rasprave*, zastupao stav da je

kako to Hjum kaže, uviđanje „ovih opštih i očiglednih interesa jeste izvor celokupne podaničke odanosti i one moralne obaveze koju joj pridajemo“.

Upravo na ovakvom viđenju izvora političke obaveze zasniva se drugi deo Hjumove kritike teorije društvenog ugovora. Ako je Hjum najpre ponudio argumente kojima se direktno kritikuju osnovni principi teorije društvenog ugovora, ovaj drugi deo njegove kritike nudi neku vrstu alternativne teorije o prirodi političke vlasti i političkih obaveza za koju Hjum smatra da je znatno adekvatnija od teorije društvenog ugovora. Drugim rečima, ako je njegova teorija ispravna, onda nema potrebe za teorijom društvenog ugovora. Teorija društvenog ugovora pretpostavlja da je neka vrsta prvobitne saglasnosti izvor političkih obaveza. Međutim, Hjum tvrdi da istinski izvor političke obaveze proističe iz uviđanja opšteg interesa od postojanja političke vlasti. Zato Hjumu nije potreban nikakav društveni ugovor. Ako su sve osobe sposobne da uvide ovaj opšti interes, to onda znači da je pozivanje na društveni ugovor, ili na bilo kakvo dodatno izražavanje saglasnosti, suvišno. Sva saglasnost počiva na racionalnom uviđanju opšteg interesa. U meri u kojoj ljudi uviđaju ovaj opšti interes, oni su saglasni sa svakom vlašću koja može da im garantuje mir i bezbednost.

Međutim, Hjumovom stanovištu se mogu uputiti sledeće dve primedbe. Prvo, Hjumovo racionalno zasnivanje političke obaveze na refleksivnoj ljudskoj prirodi u suprotnosti je sa

---

mišljenje o javnom interesu od primarnog, a mišljenje o ličnom interesu tek od sekundarnog značaja za razumevanje prirode vlasti. Ovaj stav, Hjum u eseju „O prvim principima vlade“ (1741), izlaže na sledeći način: „Kada je u pitanju *lični interes* – pod kojim ja podrazumevam očekivanje određene nagrade, nezavisno od opšte zaštite koju nam obezbeđuje vlada – jasno je da autoritet upravljača mora biti prethodno uspostavljen, ili bar pretpostavljen, da bi takvo očekivanje moglo da nastane. Izgledi za dobijanje nagrade mogu povećati autoritet upravljača kada se radi o pojedincima, ali ga nikad ne mogu stvoriti kada se radi o javnosti uopšte.“ Navedeno prema: Hjum 2008: 3, 91. Premda Hjum, u kasnijem periodu, uglavnom govori o opštem interesu, s obzirom na nedovoljnu određenost odnosa između ličnog i opšteg interesa, odlučili smo se da u naslovu ovog odeljka koristimo samo reč interes.

njegovom zamisli o navici kao nerefleksivnom osnovu političke obaveze. Videli smo ranije kako Hjum teoriji društvenog ugovora koja polazi od izbora, odnosno voluntarističkih osnova političkih obaveza, suprotstavlja alternativno stanovište koje se ne zasniva na izboru. Izvor političkih obaveza jeste u navici ili običaju. Ali tvrdeći, potom, da se izvor političkih obaveza nalazi u racionalnom uviđanju opšteg interesa, Hjum kao da protivreči svojoj prethodnoj tvrdnji. Možda, po Hjumu, za refleksijom nametnute obaveze nije potrebna, kao u teoriji društvenog ugovora, nikakva eksplicitna saglasnost koja se izražava međusobnom razmenom obećanja i većinskim odlučivanjem, ali je i dalje reč o obavezi koja se zasniva na racionalnom izboru, a ne na bilo kakvom običaju ili navici.^[46] Ovaj problem bi mogao da bude rešen ukoliko bi Hjum tvrdio da ljudi najpre na racionalnim osnovama prihvataju političke obaveze, a potom to vremenom prerasta u naviku.^[47] Ali Hjum ne tvrdi tako

---

46 Zato Gotije smatra da se Hjumovo stanovište, uprkos kritici teorije društvenog ugovora, može shvatiti kao kontraktarijansko. Videti: Gauthier 1998.

47 Za razliku od eseja „O prvobitnom ugovoru“, Hjum upravo to tvrdi u *Raspravi o ljudskoj prirodi*. Tamo on u vezi sa vlašću kaže da, „ništa nije korisnije po društvo nego što je takav izum; i taj je interes dovoljan da nas privoli da ga prihvatimo sa žarom i gotovošću, mada docnije moramo da podesimo i usmerimo našu odanost vladi imajući pri tom u vidu razne obzire koji nemaju isti značaj, i da biramo naše poglavare nemajući u vidu neku naročitu korist od tog izbora“ (Hjum 1983: III, 2, 10, 471). Čini se, da po Hjumovom stanovištu iz *Rasprave*, uviđanje opšteg interesa od vlasti jeste izvor političke obaveze, ali i da on ne može biti trajna osnova političkih obaveza, već da na njihovo održanje utiču i drugi faktori. Jedan od odlučujućih faktora jeste upravo navika. Hjum kaže da, „ništa toliko kao navika ne prouzrokuje da neko osećanje većma utiče na nas ili da našu uobrazilju snažnije skrene ka nekom objektu. Kad smo dugo navikli da slušamo neku grupu ljudi, taj opšti instinkt ili težnja koje moramo zamisliti moralnom obavezom koja prati lojalnost, lako uzima taj pravac i odabira tu grupu ljudi za svoj objekt. Interes je ono što daje opšti instinkt; ali navika je ono što daje naročit pravac“ (Hjum 1983: III, 2, 10, 472). Ali posledica ovog stanovišta je da navika zapravo i nije nikakav izvor političke obaveze. A Hjum to eksplicitno i kaže: „Ugledanje i navika nisu dovoljni. Jer pitanje se još uvek ponovo javlja: koja pobuda najpre proizvodi one primere pokoravanja na koje se ugledamo i onaj niz radnji koji proizvodi naviku? Očigledno nema drugog principa sem javnog interesa.“ Navedeno prema: Hjum 1983: III, 2, 9, 469. Tako da Hjumovo stanovište iz *Rasprave* delimično

nešto. On tvrdi da se ljudi navikavaju na vlast koja se održava silom i nasiljem. Ali onda se ne vidi u čemu je značaj pozivanja na opšti interes, ako sila i nasilje svejedno mogu da obezbede poslušnost. S tim u vezi je i drugi problem. Možda se Hjumova tvrdnja o opštem interesu može interpretirati kao normativna po svojoj prirodi. Ako zamisao o navici kao osnovu političke obaveze predstavlja neku vrstu eksplanatorne teorije koja nam kaže kako dolazi do toga da ljudi prihvataju vlast koja se inicijalno uspostavlja nasiljem, možda teorija koja se zasniva na opštem interesu nudi neku vrstu normativnog opravdanja za dužnost odanosti. Međutim, ako ovu teoriju shvatimo kao normativnu po svojoj prirodi, ne vidi se na koji način je ona adekvatnija od teorije društvenog ugovora. Iz Hjumove teorije proizlazi da se u jednakoj meri duguje poslušnost svakoj vlasti koja je u stanju da obezbedi mir i bezbednost, što podseća na hobsovsko stanovište. Ali onda se na Hjumovu teoriju mogu primeniti svi argumenti lokovske teorije društvenog ugovora koji su primarno zamišljeni da ospore Hobsovo stanovište. Ne vidi se, s obzirom da je Lokova verzija teorije društvenog ugovora primarni predmet Hjumove kritike, na koji način teorija o opštem interesu osporava ili predstavlja poboljšanje u odnosu na njene normativne uvide o tome zašto vlast treba da bude ograničena.

Hjum smatra da njegovo alternativno shvatanje političke obaveze pruža osnovu da se „potpunije, ili bar u većoj meri filozofski“, ospore osnovni principi teorije društvenog ugovora (Hjum 2008: 23, 275). Prethodno razmatrani argumenti protiv teorije društvenog ugovora su se uglavnom zasnivali na iskustvu i istoriji. Videli smo, međutim, da Hjum smatra kako ne samo iskustvo i istorija, već i razmatranja zasnovana na razumu

---

razrešava problem dvostrukog izvora političke obaveze koji se javlja u eseju „O prvobitnom ugovoru“, tvrdnjom da je uviđanje opšteg interesa jedini takav izvor. Ali onda nije jasno kako se može razumeti Hjumovo shvatanje navike kao izvora političke obaveze u slučaju kada se vlast stiče silom, a ljudi se jednostavno na to navikavaju, što on takođe tvrdi u eseju „O prvobitnom ugovoru“. Po stanovištu iz *Rasprave*, za takvu vrstu izvora političke obaveze uopšte nema mesta.

pokazuju da je teorija društvenog ugovora pogrešna.^[48] U nastavku rada, usredsredićemo se uglavnom na Hjumove argumente koji se zasnivaju na razumu. Smatramo da se upravo takvi argumenti mogu razumeti kao „u većoj meri filozofsko“ opovrgavanje teorije društvenog ugovora. Jedan od najvažnijih argumenata takve prirode zasniva se na Hjumovom alternativnom viđenju izvora političke obaveze. Ako je Hjumova teorija o prirodi političke obaveze ispravna, onda se pozivanje na obavezu vernosti, koja proizlazi iz uzajamne razmene obećanja prilikom sklapanja društvenog ugovora, pokazuje kao suvišna. Zbog toga se ovaj argument naziva argumentom redundantnosti. Evo kako on glasi:

Kakva je onda potreba da se dužnost podaničke *odanosti* ili poslušnosti prema vladarima zasnije na dužnosti *vernosti* ili poštovanja obećanja i da se pretpostavlja kako

---

48 U *Raspravi o ljudskoj prirodi*, Hjum koristi argument za koji bi se moglo reći da se zasniva na razumu kako bi pokazao da zaključak o pravu na otpor pre sledi iz njegovih premisa, nego iz principa na kojima se zasniva Lokova teorija društvenog ugovora. U vezi s tim Hjum kaže da, „oni politički pisci koji su pribegavali obećanju ili prvobitnom ugovoru kao izvoru naše podaničke vernosti vladavini, nameravali su da ustanove princip koji je savršeno ispravan i razložen, mada je umovanje na kojem su se trudili da ga uspostave bilo pogrešno i sofističko“ (Hjum 1983: III, 2, 9, 466). Hjum smatra da se zaključak o pravu na otpor može izvesti iz znatno razložnijih premisa nego što je to zamisao o prvobitnom ugovoru. Po njemu, interes predstavlja znatno razložniju pretpostavku od razmene obećanja i sklapanja društvenog ugovora: „Ja opažam da sâmo obećanje proizilazi potpuno iz ljudskih konvencija, i izumljeno je s obzirom na izvestan interes. Prema tome, ja tražim neki takav interes prisnije spojen sa vladavinom, interes koji može u isti mah da bude i prvobitna pobuda njenog ustanovljenja, i izvor našeg pokoravanja njoj. Taj interes vidim da se sastoji u zaštiti i bezbednosti koje uživamo u političkom društvu, a koje ne možemo nikad postići kad smo savršeno slobodni i nezavisni. Kako je interes, prema tome, neposredna sankcija vladavine, jedno ne može imati duži vek od onog drugog; i kad god građanski poglavar ode sa svojim tlačenjem tako daleko da njegova vlast postane savršeno nepodnošljiva, mi više nismo obavezni da joj se potčinjavamo. Uzrok prestaje; posledica mora da prestane isto tako.“ Navedeno prema: Hjum 1983: III, 2, 9, 467.

je pristanak svakog pojedinca ono što ga potčinjava vlasti, kada se čini da i odanost i vernost počivaju na istoj osnovi i da ih ljudi prihvataju zbog očiglednih interesa i potreba ljudskog društva? Kaže se da smo obavezni da slušamo našeg vladara, jer smo mu to prećutno obećali. Ali zašto smo mi obavezni da poštujemo naše obećanje? Ovde se mora istaći da trgovina i opštenje među ljudima koji im pružaju tako velike koristi ne mogu imati nikakvu sigurnost ako ljudi ne poštuju svoje obaveze. Slično tome, može se reći da ljudi uopšte ne bi mogli da žive u društvu, barem ne u civilizovanom društvu, bez zakona i uprave i sudija koji sprečavaju nepravdu jakih nad slabim, nasilnih nad ispravnim i pravičnim. A pošto dužnost podaničke odanosti ima istu snagu i autoritet kao i obaveza vernosti, mi ne dobijamo ništa time što ćemo jednu svesti na drugu. Opšti interes ili potrebe društva dovoljni su da ustanove obe. (Hjum 2008: 23, 276)

Hjum je ranije ustanovio da dužnost vernosti ili obaveza da se pridržavamo obećanja počiva na društvenim potrebama, odnosno na opštem interesu za očuvanjem ili opstankom društva. Isto tako, politička obaveza zasniva se na društvenim potrebama, odnosno onome što Hjum naziva opštim interesom. Teorija društvenog ugovora izvodi političku obavezu iz prvobitnog sporazuma koji je izražen međusobnom razmenom obećanja. Međutim, ako prihvatimo da dužnost ispunjavanja obećanja i dužnost odanosti, obe počivaju na opštem interesu održanja društva, onda je uloga uzajamnog davanja obećanja kako bi se uspostavila politička obaveza ili dužnost odanosti naprosto suvišna. Argument redundantnosti kaže da je ovakvo zasnivanje političke obaveze suvišno, jer je zamisao o opštem interesu dovoljna da ustanovi obe navedene obaveze. Drugim rečima, teorija društvenog ugovora uopšte nije potrebna. Ovime je, na neki način, zaokružen drugi

deo Hjumove kritike teorije društvenog ugovora koji se zasniva na njegovom alternativnom shvatanju izvora političke obaveze. Ostaje još da razmotrimo Hjumovo kritiku zamisli o prećutoj saglasnosti.

Ideja o prećutoj saglasnosti je deo teorije društvenog ugovora koji je, na neki način, najbliži Hjumovom shvatanju političke obaveze. Verovatno zato je Hjum smatrao kako je neophodno da snažnoj kritici podvrgne i ovaj deo teorije društvenog ugovora. Kao u prethodnom slučaju, može se reći, da se ova kritika uglavnom zasniva na razumu, odnosno da predstavlja „u većoj meri filozofsko“ opovrgavanje teorije društvenog ugovora. Takođe, nema sumnje da je Lokovo učenje meta Hjumove kritike. Lok, naime, kaže da pored izričitog saglašavanja koje je nužno za formiranje političkog društva i političkih obaveza koje odatle proizlaze, prećutna saglasnost takođe može da bude izvor obaveze. On ovu razliku objašnjava tvrdnjama da, „niko ne sumnja da samo *izričitom saglasnošću* nekog čoveka, koji stupa u neko društvo, taj čovek postaje savršeni član toga društva, podanik te vlade. Teškoća je u tome šta treba smatrati *prećutnom saglasnošću* i u kojoj meri ona obavezuje, tj. u kojoj meri će se za nekoga smatrati da je dao saglasnost i time se potčinio nekoj vladi, kada uopšte nije učinio nikakva izražavanja te saglasnosti. Na ovo kažem da svaki čovek koji ima neki posed ili uživa neki deo gospodstva neke vlade, odista time daje svoju *prećutnu saglasnost*, pa je utoliko i obavezan na poslušnost zakonima te vlade za vreme takvog uživanja, pod bilo kojom vladom da je; bilo da je ovaj njegov posed na zemlji koju on i njegovi naslednici za uvek imaju, ili samo za nedelju dana stanovanja, ili da je samo za slobodno putovanje glavnim drumom; u stvari, on doseže onoliko koliko i samo bivstvovanje nekoga u okviru teritorija te vlade“ (Locke 1978: II, 8, 119, 70).

Vidimo, da je Hjumovo stanovište o izvoru političke obaveze slično Lokovom shvatanju prećutne saglasnosti utoliko što političke obaveze mogu postojati bez bilo kakvog eksplicitnog

ili izričitog davanja saglasnosti. S obzirom da Hjum tvrdi kako političke obaveze ne počivaju na bilo kakvoj eksplicitnoj ili izričitoj saglasnosti, nužno je bilo da svoje stanovište razgraniči od Lokovog. Tu, najverovatnije, leži osnovna motivacija za Hjumovu kritiku ideje o prećutoj saglasnosti. Pre nego što pređemo na Hjumovu kritiku, trebalo bi još dodati kako Lok smatra da su političke obaveze koje nastaju izričitom saglasnošću trajne i neizmenljive jer bi suprotno značilo povratak u prirodno stanje, dok obaveze generisane prećutom saglasnošću ne moraju biti takvog karaktera. Na primer, neko je prećutno saglasan sa zakonima neke zemlje utoliko što je njegovo vlasništvo pod jurisdikcijom date države. Međutim, ukoliko data osoba proda ili pokloni svoje vlasništvo sa namerom da se iseli u neku drugu zemlju, to znači da time prestaju i njene ranije obaveze u pogledu poštovanja zakona prethodne države (Locke 1978: II, 8, 120, 70–71). Slično tome, Lok smatra da kada neki stranac boravi u drugoj državi on se prećutno saglašava sa njenim zakonima, što znači da je dužan da poštuje njene zakone iako nije njen državljanin (Locke 1978: II, 8, 122, 71). S obzirom da je ova saglasnost prećutna, očigledno, jednom kada napusti tu zemlju prestaje i obaveza poslušnosti prema njenim zakonima.^{49]} Time je, ukratko, opisana osnovna razlika između izričite i prećutne saglasnosti kako je Lok vidi. Sada prelazimo na Hjumovu kritiku ideje o prećutoj saglasnosti.

Hjum, najpre, nastoji da razgraniči sopstvenu teoriju od lokovske zamisli o prećutoj saglasnosti. On to čini na sledeći način:

---

49 Lok čak tvrdi da ova prećutna saglasnost važi i ako se neko trajno nastani u drugoj zemlji zato što „*stranci* ipak ne postaju *podanici ili članovi neke države* time što celog svog života žive pod njenom vladom i uživaju njene povlastice i zaštitu, ma da su obavezni, čak i u savesti, da se potčine njenoj upravi onoliko koliko i svaki čovek koji je dobio prava i povlastice stanovanja; no ipak time ne postaju *podanici ili članovi te države*. Ništa ne može da učini čoveka takvim sem njegovog stvarnog stupanja u državu na osnovu pozitivne obaveze i izričitog obećanja i ugovora.“ Navedeno prema: Locke 1978: II, 8, 122, 71.

Ako bi se reklo da živeći pod vlašću vladara koju može da napusti svaki pojedinac daje *prećutnu* saglasnost njegovoj vlasti i obećava mu poslušnost, moglo bi se odgovoriti da takva implicitna saglasnost može da postoji samo ako čovek zamišlja da to pitanje zavisi od njegovog izbora. Ali ako on smatra (kao što to čine svi ljudi rođeni u ustaljenim vladavinama) da po svom rođenju duguju vernost određenom vladaru ili obliku vladavine, bilo bi apsurdno da se govori o saglasnosti ili izboru, koji on u ovom slučaju izričito poriče i odbacuje. (Hjum 2008: 23, 272)

Osnovna razlika Lokovog u odnosu na Hjumovo stanovište, sastojala bi se u tome što zamisao o prećutnoj saglasnosti jednako kao i zamisao o izričitoj saglasnosti počiva na voluntarističkim osnovama, odnosno izboru. Videli smo, da je Hjum ranije ustanovio kako izbor ne može biti osnova političke obaveze. Tako da, uprkos prividnoj sličnosti, postoji suštinska razlika između Hjumovog stanovišta i Lokovog viđenja o prećutnoj saglasnosti. Treba, ipak, primetiti da Lok nigde eksplicitno ne tvrdi kako se prećutna saglasnost zasniva na individualnom izboru. S obzirom da je neko prećutno saglasan sa jurisdikcijom određene države samim tim što ima neki posed, koji je možda nasledio, čini se da se na prećutnu saglasnost pre može gledati kao na neku vrstu spontanog prihvatanja određenih obaveza. Indicija da ima mesta za interpretaciju po kojoj prećutna saglasnost počiva na izboru leži u tome što Lok kaže da se ljudi mogu svojevoljno odreći svog vlasništva i preseliti u drugu zemlju, čime prestaje njihova ranija prećutna saglasnost, a time i obaveze koje ona generiše. A upravo to je mesto na koje Hjum usredsređuje svoju kritiku. Hjum se pita, kako je moguće da neki siromašni seljak ili zanatlija imaju slobodu izbora da napuste svoju zemlju kada niti imaju sredstva za tako nešto, niti poznaju kulturu ili jezike drugih zemalja (Hjum 2008: 23, 272). Hjum to upoređuje sa hipotetičkim scenariom, po kome

bi se za nekoga ko je u snu otet i odnet na neki brod moglo reći da je kada se probudi prećutno saglasan s tim da sluša kapetana iako je alternativa tome sigurna smrt u okeanu (Hjum 2008: 23, 272). U svakom slučaju, Hjum smatra da iz ideje o prećutnoj saglasnosti koja se zasniva na individualnom izboru slede apsurdne posledice.

Ranije smo istakli, da se Hjumova kritika zamisli o prećutnoj saglasnosti više zasniva na razumu, nego na iskustvu i istoriji. Verovatno najvažniji argument tog tipa kojim Hjum nastoji da opovrgne zamisao o prećutnoj saglasnosti počiva na sledećoj hipotetičkoj situaciji:

Pretpostavimo da neki uzurpator, pošto je prognao zakonitog vladara i kraljevsku porodicu, uspostavi svoju vlast u nekoj zemlji u periodu od deset ili dvanaest godina i uspe da održi tako strogu disciplinu svojih trupa i tako pravilan raspored svojih garnizona da nikada ne izbije nijedna pobuna i ne čuje se ni glas negodovanja protiv njegove uprave: može li se onda tvrditi da su ljudi, koji se u duši gnušaju njegove izdaje, prećutno prihvatili njegovu vlast i obećali mu odanost samo zato što po nuždi žive pod njegovom vlašću? Pretpostavimo, zatim, da njihov prvobitni vladar ponovo dođe na vlast uz pomoć vojske koju je sakupio u stranim zemljama: oni će ga primiti s radošću i ushićenjem i jasno pokazati da su se nevoljno potčinili jarmu drugog. Sad mogu da se zapitam na kojoj je osnovi uspostavljeno pravo vladara? Sigurno ne na saglasnosti naroda. Jer, iako ljudi dobrovoljno priznaju njegovu vlast, oni i ne pomišljaju da ga njihova saglasnost čini njihovim vladarom. Oni se saglašavaju jer misle da je on već, po svom rođenju, njihov zakoniti vladar. A što se tiče one prećutne saglasnosti koja se sada može izvesti iz činjenice da žive pod njegovom vlašću, ona ne predstavlja ništa više od onoga što su prethodno davali tiraninu i

uzurpatoru. (Hjum 2008: 23, 273–274)

Izgleda da Hjum ovim argumentom hoće da kaže sledeće. Činjenica da se podanici nisu suprotstavljali tiraninu koji je silom svrgao njihovog zakonitog vladara može se tumačiti kao da su oni prećutno bili saglasni sa njegovom vlašću. Međutim, kada je prvobitni vladar silom ponovo stupio na presto, s obzirom da njegova vlast ne proizlazi iz saglasnosti naroda, takođe se može reći da je ona prećutno prihvaćena. Po Hjumu, ništa ne menja na stvari to što je prvi vladar bio omražen, a drugi dočekan sa sveopštim odobravanjem. U oba slučaja je reč o prećutoj saglasnosti. Ali onda se za bilo koju vlast, bilo da je predmet sveopšteg odobravanja ili neodobravanja može reći da je prećutno prihvaćena, što je apsurdno. Zato što ideja o prećutoj saglasnosti vodi apsurdnim posledicama, Hjum smatra da ona treba da bude odbaćena jednako kao i ideja o izričitoj saglasnosti. Međutim, isti ovaj argument bi se mogao koristiti i protiv Hjumove teorije o političkoj obavezi. Zamislimo, da je kao što Hjum pretpostavlja, neki tiranin došao na vlast silom, kao i da se silom održava na vlasti. Pretpostavimo takođe da nije reč o nekoj vrsti krajnje surove tiranije, kada bi i Hjum dopustio pravo na otpor. Svejedno, podanici ne gledaju blagonaklono na njegovu vlast. Ipak, podanici u ovom slučaju imaju političke obaveze na osnovu uviđanja opšteg interesa od postojanja političke vlasti. Zamislimo sada da su građani neke druge države glasanjem odabrali predstavnike koji donose zakone u ime čitave političke zajednice i građani su uglavnom zadovoljni tim zakonima. Građani i u ovom slučaju imaju političke obaveze na osnovu uviđanja opšteg interesa od postojanja političke vlasti. Dakle, u oba slučaja, bilo da je reč o omraženoj tiraniji ili nekoj vrsti predstavničke demokratije koju svi građani odobravaju, osnov političke obaveze je isti. Ali apsurdno je da podanici u istoj meri imaju političke obaveze u tiraniji koja je omražena i demokratiji u kojoj su saglasni sa načinom na koji vlast funkcioniše. Vidimo,

dakle, da ovaj Hjumov argument protiv prećutne saglasnosti u jednakoj meri pogađa i njegovu teoriju o izvoru političkih obaveza.

Razmatranja u ovom odeljku mogla bi se sumirati na sledeći način. Važan deo Hjumove kritike teorije društvenog ugovora počiva na formulaciji alternativne teorije o izvoru političkih obaveza. Hjum smatra da politička obaveza proističe iz refleksivne ljudske prirode, odnosno razmišljanja koja ističu primat opšteg interesa. Samim tim, nikakav društveni ugovor nije potreban. Uviđanjem da je radi održanja društva nužno da postoji neka vlast i da je za njeno funkcionisanje nužna dužnost odanosti, političke obaveze mogu nastati bez bilo kakvog izričitog sklapanja sporazuma i saglasnosti. Hjum kritikuje ideju o izričitoj saglasnosti koja je izražena uzajamnim davanjem obećanja kao redundantnu. Ako je opšti interes osnov političke obaveze i dužnosti da se pridržavamo obećanja, onda se ne dobija ništa time da se političke obaveze svedu na dužnost poštovanja obećanja. S obzirom da se obe obaveze svode na opšti interes, bilo kakvo sklapanje društvenog ugovora putem obećanja je suvišno. To znači da ideja o izričitoj saglasnosti kao izvoru političke obaveze može da bude odbačena. Ali jednako tako može biti odbačena i ideja o prećutoj saglasnosti. Ova ideja je utoliko slična Hjumovom stanovištu što ne zahteva nikakvo eksplicitno ili izričito saglašavanje kako bi se imale političke obaveze. Međutim, Hjum smatra da za razliku od njegove teorije, učenje o prećutoj saglasnosti vodi apsurdnim posledicama. Time Hjum, zapravo, zaokružuje svoju kritiku teorije društvenog ugovora.

Zaključak

Na početku ovog poglavlja smo ukazali, da Hjum na svoju kritiku teorije društvenog ugovora gleda kao na deo šire kritike

„spekulativnih sistema u politici“, odnosno ideologija glavnih stranaka u tadašnjoj Engleskoj. Hjum smatra da teorija društvenog ugovora predstavlja osnovu ideologije vigovaca. S obzirom na ovako određen cilj istraživanja, očekivalo bi se da Hjum ovu vrstu ideologije kritikuje s obzirom na istorijska dešavanja iz bliže prošlosti ili njen uticaj u vremenu u kome piše. Međutim, videli smo da umesto toga, Hjum podvrgava teoriju društvenog ugovora filozofskoj analizi i kritici koja ima za cilj da ospori njene osnovne principe i argumente. Stoga, naznačeni širi plan njegove kritike kao da pada u drugi plan u odnosu na zadatak filozofske analize i kritike glavnih argumenta na kojima se zasniva teorija društvenog ugovora. Smatramo da ova činjenica ne predstavlja nedostatak, već glavnu prednost Hjumove kritike teorije društvenog ugovora. Njegova kritika ove teorije je utoliko ubedljivija što počiva na detaljnoj analizi njenih ključnih elemenata i argumenata.

Tačno je da je Hjumova kritika prevashodno usmerena na ograničeni domen razjašnjenja prirode političkih obaveza, kao i objašnjenja zašto su izvori na kojima počivaju političke obaveze u teoriji društvenog ugovora neodgovarajući. Ali bez obzira na ovaj ograničeni domen, Hjumova kritika pokazuje se u toj meri dalekosežna da pogađa glavne elemente teorije društvenog ugovora. Može se uočiti, da Hjum nije direktno uzeo u razmatranje ono što je osnovni predmet ove knjige, dakle, odnos saglasnosti i većinskog glasanja, za koji smo u ranijim poglavljima utvrdili da predstavlja suštinu teorije društvenog ugovora, kao i važnu osnovu za dalji razvoj teorije demokratije. Sva je prilika, da Hjum uopšte nije uočio značaj ove veze. Bez obzira na to, njegova kritika ideje o saglasnosti kao osnovu legitimnosti vlasti i većinskog glasanja kao osnove saglasnosti naroda, u toj meri je dalekosežna da ima direktne implikacije po pitanju ove veze. Ako su zamisli o saglasnosti i većinskom odlučivanju, svaka za sebe, neadekvatne kao osnove političke vlasti i političke obaveze, onda je jasno da iz njihove kombinacije takođe ne može proizaći nikakva adekvatna

teorija o legitimnosti i političkoj obavezi. Dakle, uprkos tome što se Hjum nije direktno bavio vezom između saglasnosti i većinskog glasanja, smatramo da je njegova kritika svakog od ovih elemenata ponaosob u dovoljnoj meri snažna da dovede u pitanje bilo kakvu vrstu teorije koja bi se zasnivala na njihovom povezivanju.

Uprkos svoj ubedljivosti Hjumove kritike, u ovom poglavlju smo takođe nastojali da pokažemo da ona ima i svoja ograničenja. Smatramo da prvenstveno treba istaći dva takva ograničenja. Prvo, na više mesta smo konstatovali da Hjum, uprkos tome što je demonstrirao empirijsku neadekvatnost teorije društvenog ugovora, time nije pokazao i njenu normativnu neadekvatnost. Hjumovi argumenti su najubedljiviji onda kada demonstrira da iskustvo i istorijsko svedočanstvo pokazuju suprotno od onoga što teorija društvenog ugovora tvrdi. Smatramo, takođe, da je alternativna teorija koju Hjum nudi kako bi je suprotstavio teoriji društvenog ugovora, a koja počiva na opštem interesu, takođe u priličnoj meri ubedljiva. Hjum ovim delom svoje teorije u velikoj meri anticipira savremene društvene nauke, pre svega onaj njihov deo koji se tiče objašnjenja nastanka i održanja društvenih normi i institucija. Ali teorija koju Hjum suprotstavlja teoriji društvenog ugovora je po svojoj prirodi eksplanatorna. Ona nudi objašnjenje na koji način nastaju politička vlast i političke obaveze, a ne kaže nam ništa o uslovima pod kojima se, sa normativne tačke gledišta, može proceniti da li je vršenje vlasti legitimno. S obzirom da se teorija društvenog ugovora u velikoj meri može shvatiti kao normativna po svojoj prirodi, prvo ograničenje Hjumove kritike odnosi se na to da on uopšte ne dopire do ove njene dimenzije, niti naznačava u čemu je problem sa ovom teorijom sa normativne tačke gledišta. U meri u kojoj se sama Hjumova teorija može interpretirati kao normativna, ona svojim stavom o jednakom dugovanju političke obaveze svakoj vlasti koja obezbeđuje mir i sigurnost, podleže kritici Lokove verzije teorije društvenog ugovora, koja je, što je utoliko čudnije, osnovna meta Hjumove kritike. Samim tim, za Hjumovu

kritiku teorije društvenog ugovora ne može se reći da je adekvatna i u normativnom pogledu. Problem u vezi sa normativnošću postaje takođe očigledan na mestu gde Hjum tvrdi da se saglasnost naroda može smatrati „najboljom i najsvetijom od svih osnova“ vlasti. Međutim, s obzirom na nedostatak konceptualnih i teorijskih sredstava normativne političke teorije, Hjum, kao što smo videli, ovu svoju tvrdnju ostavlja potpuno neobrazloženom.

Drugo ograničenje Hjumove kritike teorije društvenog ugovora odnosi se upravo na propust da se uvidi značaj veze između saglasnosti i većinskog odlučivanja za dalji razvoj teorije, ali i prakse demokratije. Nešto opštije gledano, moglo bi se reći da je Hjum propustio da uvidi značaj teorije društvenog ugovora za dalji razvoj demokratije. Dario Kastiljone (D. Castiglione), imajući ovo u vidu, kaže da iako su, „gledano u celini, njegove kritike bile ispravne i često ubedljive, one su se na neki način pokazale kao nedovoljno imaginativne. Hjum nije uvideo, ili je možda samo delimično razumeo i odbacio kao opasan, trend moderne politike ka demokratizaciji i narodnom suverenitetu“ (Castiglione 1994: 112). Smatramo, međutim, da ovo Hjumovo propuštanje da se detaljnije bavi pitanjem demokratizacije politike ne leži toliko u njegovom nedostatku imaginacije, koliko u negativnom gledanju na takav jedan razvoj. Opasnost koju je Hjum video u neograničenom populizmu predstavlja upozorenje u kom pravcu ideje o saglasnosti naroda i većinskom odlučivanju mogu da odvedu. Taj uvid se može smatrati trajnim upozorenjem za sve teorije koje se zasnivaju na saglasnosti i većinskom glasanju. Ali ostaje činjenica da je Hjum, za razliku od Hobsa i Loka, propustio da uvidi na koji način saglasnost i većinsko glasanje mogu biti osnov legitimnosti. U tom pogledu se slažemo sa Gotijeom (D. Gauthier), kada kaže da su, „Hjumovi antikontraktarijanski argumenti bili pre svega upereni ka tadašnjoj doktrini vigovaca, koja je pretpostavljala da je eksplicitna saglasnost naroda, ili još ispravnije rečeno, njihovih izabраниh predstavnika u Donjem domu, osnov dužnosti poslušnosti prema suverenu.

Ova doktrina može se smatrati pretečom stanovišta da je samo demokratska vlast legitimna, pošto se jedino ona zasniva na eksplicitnoj saglasnosti. Praksa širom sveta se, od vremena u kome je Hjum pisao, na neki način približila prihvatanju eksplicitnog kontraktarijanizma“ (Gauthier 1998: 26). Insistiranjem na nasilju i manipulaciji kao osnovama političke vlasti, kao i bezupitnoj dužnosti poslušnosti bilo kojoj vlasti, Hjum je ograničio svoju teoriju na takav način da uvid o mirnoj smeni vlasti putem izbora nije mogao biti viđen kao osnov legitimnosti, a saglasnost naroda izražena putem izbora kao osnov političke obaveze. Iskustvo i istorija pokazali su da, u tom pogledu, nije bio u pravu.

ZAKLJUČAK

U ovoj knjizi bavili smo se odnosom između saglasnosti i većinskog glasanja, onako kako su ga videli teoretičari društvenog ugovora, Tomas Hobs i Džon Lok. Nakon toga, istražili smo na koji način Dejvid Hjum kritikuje teoriju društvenog ugovora, i to posebno imajući u vidu ideje saglasnosti i većinskog odlučivanja. Videli smo, da za teoretičare društvenog ugovora, jedini način da se ustanovi procedura kolektivnog odlučivanja jeste da se svi sa time saglase. I u Hobsovoj, i u Lokovoj političkoj teoriji, prilikom inicijalnog saglašavanja oko ustanovljavanja države, bilo eksplicitan, bilo implicitan, predmet saglasnosti jeste većinsko odlučivanje. Oba mislioca smatrala su da većinsko glasanje, koje na jednak način tretira svaku individuu, predstavlja najadekvatniji mehanizam odlučivanja oko koga bi mogla da bude postignuta jednoglasnost. Upravo zahvaljujući saglasnosti, a potom i većinskom glasanju oko koga je saglasnost postignuta, obezbeđuje se uspostavljanje i legitimnost političkog autoriteta. Utvrdili smo, da upravo ova zamisao, koja leži u osnovama ustanovljavanja države, kako kod Hobsa, tako i kod Loka, predstavlja osnovu na kojoj se zasniva moderna filozofija politike, ali i dalji razvoj teorije i prakse demokratije.

Međutim, uprkos ovoj zajedničkoj karakteristici, naše istraživanje je pokazalo da je Lokovo promišljanje odnosa između saglasnosti i većinskog glasanja, ipak, predstavljalo ključni pomak u pravcu daljeg razvoja moderne teorije i prakse demokratije. Naime, iako Lok zamisao o vezi između saglasnosti i većinskog glasanja preuzima od Hobsa, on iz nje izvodi sasvim drugačije implikacije.

Po Hobsu, polazeći od ovih demokratskih osnova, mogu se uspostaviti i nedemokratski oblici vlasti, prema kojima se, upravo zbog tih demokratskih osnova, jednako mogu imati političke obaveze. Štaviše, jednom kada je određena vrsta suverene vlasti uspostavljena, to znači da narod prenosi svoje pravo odlučivanja na tu suverenu vlast. To ne mora nužno da bude slučaj ukoliko se donese odluka o uspostavljanju demokratije. Međutim, u svim drugim slučajevima, narod u potpunosti otuđuje svoje pravo na političko odlučivanje. Videli smo, da kod Loka stvari stoje sasvim drukčije. Na osnovu prvobitne saglasnosti, narod zadržava trajno pravo na odlučivanje većinskim glasanjem. Samim tim, čak i ako oblik vlasti koji je uspostavljen nije nužno demokratski, time se obezbeđuje neka vrsta trajne demokratske kontrole vlasti. Upravo ovaj Lokov teorijski pomak, po našem mišljenju, predstavljao je glavni doprinos za dalji razvoj teorije i prakse demokratije. Ipak, pokazali smo, da su ključni podsticaj za taj teorijski pomak predstavljale Hobsove ideje u vezi sa saglasnošću i većinskim odlučivanjem, koje su eksplicitno formulisane još u njegovim ranijim delima.

Istakli smo, takođe, s obzirom na Hjumovu kritiku teorije društvenog ugovora, da taj korak ka demokratizaciji političkog života, sa sobom nosi i određene probleme. Hjum je izneo ubedljive argumente koji pokazuju da ideje saglasnosti i većinskog odlučivanja mogu odvesti u neku vrstu neograničenog populizma, koji može imati štetne posledice po čitavu političku zajednicu. Uprkos tome, što se Hjum nije direktno bavio pitanjem odnosa saglasnosti i većinskog glasanja, videli smo, da je njegova kritika teorije društvenog ugovora u toj meri dalekosežna da dovodi u pitanje oba relata ovog odnosa. Hjum je ubedljivo demonstrirao empirijsku i istorijsku neadekvatnost zamisli o društvenom ugovoru i saglasnosti naroda koja se izražava većinskim glasanjem. On je smatrao, da istorija i iskustvo vremena u kome piše pokazuju da saglasnost i većinsko glasanje nisu osnove legitimnog autoriteta,

nitima političkih obaveza. Time je Hjum pružio značajan doprinos realističkoj orijentaciji u okviru političke teorije. Međutim, u vezi sa Hjumovom kritikom teorije društvenog ugovora, kao njen glavni problem istakli smo što ona uopšte ne dovodi u pitanje normativnu dimenziju te teorije. Saglasnost i većinsko odlučivanje, za teoretičare društvenog ugovora, nisu samo osnove na kojima se, istorijski gledano, može uspostaviti država. Ove ideje pre sugerišu na kojim osnovama bi trebalo da počivaju ustanovljavanje legitimnog političkog autoriteta, a odatle i političke obaveze. Smatramo, da je upravo zahvaljujući ovoj normativnoj dimenziji, uprkos svoj ubedljivosti Hjumove kritike, teorija društvenog ugovora predstavljala izvor za dalja razmišljanja u pravcu uspostavljanja legitimnog autoriteta na demokratskim osnovama. Upravo zbog te svoje normativne dimenzije, ona nudi određene principe i ideje koje svoju relevantnost imaju čak i za savremenu teoriju demokratije.

Imajući u vidu, da je u savremenoj teoriji demokratije, u velikoj meri, dovedena u pitanje normativna opravdanost većinskog glasanja kao izražavanja jedinstvene volje naroda, logično je razmotriti mišljenje onih teoretičara koji su smatrali da postoji neka posebna vrednost većinskog odlučivanja u tom pogledu. Hobs i Lok su bili prvi teoretičari koji su eksplicitno argumentovali u prilog većinskog glasanja, kao normativno gledano, najadekvatnijoj procedure za uspostavljanje političke zajednice. Lok je tome pridodao dodatne argumente u prilog većinskog glasanja, pokazujući zašto ono ima prednost u odnosu na druge oblike kolektivnog odlučivanja. Razmatranje njihovih argumenata, može nam pomoći da izoštrimo naše današnje gledanje na proceduru demokratskog odlučivanja. Činjenica je, da iako se u savremenom kontekstu dovodi u pitanje normativna opravdanost većinskog glasanja, ono i dalje predstavlja dominantan oblik demokratskog odlučivanja. Razlozi koje Hobs i Lok navode u prilog većinskog glasanja i danas figuriraju kao glavni razlozi za

davanje prednosti upravo toj proceduri odlučivanja. Tako da su za utvrđivanje prednosti i mana većinskog odlučivanja, argumenti teoretičara društvenog ugovora i dalje od veoma velike važnosti. Međutim, još veću relevantnost u savremenom kontekstu ima mišljenje ovih teoretičara da odluka o adekvatnoj proceduri političkog odlučivanja mora počivati na prethodnoj saglasnosti. Možda način na koji teoretičari društvenog ugovora rešavaju problem izbora adekvatne procedure političkog odlučivanja ima samo istorijski značaj i ne nudi konkretno rešenje za suočavanje sa sličnim problemom u savremenom kontekstu. Međutim, ni savremene teorije ne mogu izbeći a da se u tom pogledu ne pozovu na neku vrstu saglasnosti. Određenje vida saglasnosti koji bi bio adekvatan u savremenom kontekstu, kao i određenja adekvatne procedure demokratskog odlučivanja za savremeno doba, ostaje trajni zadatak normativne političke teorije i teorije demokratije. A teorija društvenog ugovora pruža nam osnove za suočavanje sa tim zadatkom.

Literatura

Aristotel (1988), *Politika*, Zagreb: Globus.

Ashcraft, Richard (1994), „Locke’s Political Philosophy“, in: Chappel, V. (ed.), *The Cambridge Companion to Locke*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 226–251.

Ashcraft, Richard ed. (1991), *John Locke: Critical Assessments*, Vol. III, London: Routledge.

Baumgold, Deborah (2010a), „Hobbes’s and Locke’s Contract Theories: Political, not Metaphysical“, in: Baumgold, Deborah, *Contract Theory in Historical Context: Essays on Grotius, Hobbes, and Locke*, Leiden, Boston: Brill, pp. 3–26.

Baumgold, Deborah (2010b), „The Composition of Hobbes’s *Elements of Law*“, in: Baumgold, Deborah, *Contract Theory in Historical Context: Essays on Grotius, Hobbes, and Locke*, Leiden, Boston: Brill, pp. 105–134.

Boucher, David and Paul Kelly eds. (1994), *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, London: Routledge.

Brett Annabel and James Tully with Holly Hamilton-Bleakley, eds. (2006), *Rethinking the Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.

Castiglione, Dario (1994), „History, Reason and Experience: Hume’s

Arguments Against Contract Theories“, in: Boucher, D. and P. Kelly (eds.), *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, London: Routledge, pp. 97–116.

Cohen, Joshua (1986), „Structure, Choice and Legitimacy: Locke’s Theory of the State“, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 15, No. 4, pp. 301–324.

Christiano, Thomas (1996), *The Rule of the Many: Fundamental Issues in Democratic Theory*, Boulder: Westview Press.

Christiano, Thomas (2008), *The Constitution of Equality: Democratic Authority and Its Limits*, Oxford: Oxford University Press.

Copp, David (1980), „Hobbes on Artificial Persons and Collective Actions“, *Philosophical Review*, Vol. 89, No. 4, pp. 579–606.

Dunn, John (1969), *The Political Thought of John Locke*, Cambridge: Cambridge University Press.

Dunn, John (1996), *The History of Political Theory and Other Essays*, Cambridge: Cambridge University Press.

Estlund, David M. (2008), *Democratic Authority: A Philosophical Framework*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Forsyth, Murray (1981), „Thomas Hobbes and the Constituent Power of the People“, *Political Studies*, Vol. 29, No. 2, pp. 191–203.

Forsyth, Murray (1994), „Hobbes’s Contractarianism: A Comparative Analysis“, in: Boucher, D. and P. Kelly (eds.), *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, London: Routledge, pp. 35–50.

Gauthier, David P. (1969), *The Logic of Leviathan: The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes*, Oxford: Oxford University Press.

Gauthier, David (1977), „The Social Contract as Ideology“, *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 6, No. 2, pp. 130–164.

Gauthier, David (1993), „Constituting Democracy“, in: Copp, D., Hampton, J. and J. E. Roemer (eds.), *The Idea of Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 314–344.

Gauthier, David (1998), „David Hume, Contractarian“, in: Boucher D. and P. Kelly (eds.), *Social Justice: From Hume to Walzer*, London: Routledge, pp. 17–46.

Green, Leslie (2010), „Because Everyone Thinks So’: Hume on Authority and Common Opinion“, University of Oxford Legal Research Paper Series, Paper No 59/2010, pp. 1–22.

Haakonssen, Knud (2009), „The Structure of Hume’s Political Theory“, in: Norton, D. F. and J. Taylor (eds.), *The Cambridge Companion to Hume*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 341–380.

Hampton, Jean (1986), *Hobbes and the Social Contract Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hampton, Jean (1997), *Political Philosophy*, Boulder, Colorado: Westview Press.

Hardin, Russell (2007), *David Hume: Moral and Political Theorist*, Oxford: Oxford University Press.

Harrison, Ross (2003), *Hobbes, Locke and Confusion’s Masterpiece: An Examination of Seventeenth-Century Political Philosophy*, Cambridge:

Cambridge University Press.

Hjum, Dejvid (1983), *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Hjum, Dejvid (2008), *Politički eseji*, Beograd: Službeni glasnik.

Hobbes, Thomas (1969), *The Elements of Law Natural and Politic*, ed. Ferdinand Tönnies, London: Frank Cass.

Hobbes, Thomas (1996), *Leviathan*, ed. Richard Tuck, Cambridge: Cambridge University Press.

Hobbes, Thomas (1998), *On the Citizen*, eds. Richard Tuck and Michael Silverthorne, Cambridge: Cambridge University Press.

Hobs, Tomas (2006a), „*De corpore politico* ili elementi zakona, moralnih i političkih“, *Treći program* 129–130, str. 337–417.

Hobs, Tomas (2006b), *Čovek i građanin*, Beograd: Hedone.

Hobz, Tomas (1961), *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, Beograd: Kultura.

Hoekstra, Kinch (2006), „A Lion in the House: Hobbes and Democracy“, in: Brett A. and J. Tully with H. Hamilton-Bleakley (eds.), *Rethinking the Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 191–218.

Kelly, Paul (2007), *Locke's Second Treatise of Government*, London: Continuum.

Kelly, Paul (2011), „Rescuing Political Theory from Tyranny of

History“, in: Floyd J. And M. Stears (eds.), *Political Philosophy versus History? Contextualism and Real Politics in Contemporary Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 13–37.

Kendall, Willmoore (1941), *John Locke and the Doctrine of Majority-Rule*, Urbana: University of Illinois Press.

Laslett, Peter (2003), „Introduction“, in: Locke, John, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 3–126.

Locke, John (1823), „Some Thoughts Concerning Reading and Study for a Gentlemen“, in: *The Works of John Locke*, Vol. III, London, pp. 291–300.

Locke, John (1978), *Dve rasprave o vladi*, Beograd: NIP Mladost.

Manin, Bernard (1997), *The Principles of Representative Government*, Cambridge: Cambridge University Press.

Marini, Frank (1969), „John Locke and the Revision of Classical Democratic Theory“, *Western Political Quarterly*, Vol. 22, No. 1, pp. 5–18.

Mladenović, Ivan (2012), *Racionalni izbor i demokratija*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I. P. „Albatros plus“.

Pitkin, Hanna F. (1967), *The Concept of Representation*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Platon (1993), *Država*, Beograd: BIGZ.

Rawls, John (1993), *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press.

Rawls, John (2007), *Lectures on the History of Political Philosophy*, ed. Samuel Freeman, Cambridge, Ma: Harvard University Press.

Richards, Judith, Mulligan, Lotte and John K. Graham (1991), „'Property' and 'People': Political Usages of Locke and some Contemporaries“, in: Ashcraft, R. (ed.), *John Locke: Critical Assessments*, Vol. III, London: Routledge, pp. 472–494.

Riley, Patrick (1982), *Will and Political Legitimacy: A Critical Exposition of Social Contract Theory in Hobbes, Locke, Rousseau, Kant and Hegel*, Cambridge, Ma: Harvard University Press.

Runciman, David (2000), „What Kind of Person is Hobbes's State: A Reply to Skinner“, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 8, No. 2, pp. 268–278.

Ryan, Alan (2012), *On Politics: A History of Political Thought from Herodotus to the Present*, London: Allen Lane.

Schumpeter, Joseph A. (1976), *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Allen & Unwin.

Seliger, Martin (1991), „Locke's Theory of Revolutionary Action“, in: Ashcraft, R. (ed.), *John Locke: Critical Assessments*, Vol. III, London: Routledge, pp. 598–621.

Skinner, Quentin (1978a), *The Foundations of Modern Political Thought, Vol. 1: The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press.

Skinner, Quentin (1978b), *The Foundations of Modern Political Thought, Vol. 2: The Age of Reformation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Skinner, Quentin (1966), „The Ideological Context of Hobbes’s Political Thought“, *The Historical Journal*, Vol. 9, No. 3, pp. 286–317.

Skinner, Quentin (1972), „Conquest and Consent: Hobbes and the Engagement Controversy“, in: G. E. Aylmer (ed.) *The Interregnum: The Quest for Settlement 1646-1660*, London: Macmillan, pp. 79–98.

Skinner, Quentin (1999), „Hobbes and the Purely Artificial Person of the State“, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 7, No. 1, pp. 1–29.

Skinner, Quentin (2005), „Hobbes on Representation“, *European Journal of Philosophy*, Vol. 13, No. 2, pp. 155–184.

Skinner, Quentin (2006), „Surveying *The Foundations*: A Retrospect and Reassessment“, in: Brett A. and J. Tully with H. Hamilton-Bleakley (eds.), *Rethinking the Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 236–261.

Skinner, Quentin (2007), „Hobbes on Persons, Authors and Representatives“, in: Springborg, P. (ed.), *The Cambridge Companion to Hobbes’s Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 157–180.

Stupar, Milorad (2010), *Filozofija politike: Antičko i moderno shvatanje političke zajednice*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I. P. „Filip Višnjić“.

Thompson, Martyn P. (1994), „Locke’s Contract in Context“, in: Boucher, D. and P. Kelly (eds.), *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, London: Routledge, pp. 73–96.

Tuck, Richard (2006), „Hobbes and Democracy“, in: Brett A. and J. Tully with H. Hamilton-Bleakley (eds.), *Rethinking the Foundations of Modern*

Political Thought, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 171–190.

Tully, James (1993), *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Waldron, Jeremy (1988), „Locke’s Discussion of Property“, in: Waldron, Jeremy, *The Right to Private Property*, Oxford: Clarendon Press, pp. 137–252.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека
Србије, Београд

32:1

14 Хобс Т.

14 Лок Џ.

МЛАДЕНОВИЋ, Иван, 1974 -
Saglasnost i većinsko glasanje : osnove moderne
filozofije politike / Ivan Mladenović. - Beograd :
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015 (Beograd :
Colorgrafx). - 190 str.; 21 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst.

- Bibliografija: str. 183-190.

ISBN 978-86-82417-85-9

а) Хобс, Томас (1588-1679) б) Лок, Џон (1632-1704)

с) Филозофија политике

COBISS.SR-ID 218236428